

ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES

O'ZBEKISTONDA ILMIY TADQIQOTLAR:

DAVRIY ANJUMANLAR

DAVRIYLIGI: 2018 | 2022

2022
IYUN
№41

CONFERENCES.UZ

Toshkent shahar, Amir
Temur ko'chasi, pr.1, 2-uy.

+998 97 420 88 81

+998 94 404 00 00

www.tadqiqot.uz

www.conferences.uz

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ
ТАДҚИҚОТЛАР: ДАВРИЙ
АНЖУМАНЛАР:
7-ҚИСМ**

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
УЗБЕКИСТАНА: СЕРИЯ
КОНФЕРЕНЦИЙ:
ЧАСТЬ-7**

**NATIONAL RESEARCHES OF
UZBEKISTAN: CONFERENCES
SERIES:
PART-7**

ТОШКЕНТ-2022

УУК 001 (062)
КБК 72я43

“Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:” [Тошкент; 2022]

“Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:” мавзусидаги республика 41-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 июнь 2022 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2022. - 86 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳтил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ҳузуридаги ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти)

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Ҳамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

1. Abishova Gulxan Matjanovna NEMIS TILIDAGI DATIV KELISHIGINING QORAQALPOQ TILIDA BERILISHI	8
2. Mamadaliyeva Moxizar Tursinali qizi THE TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE GRAMMATICAL CATEGORIES OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	11
3. Усманова Дилдора КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В КАЧЕСТВЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ РЕЧИ И СУЩЕСТВЕННЫЕ АНАЛОГИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ.....	13
4. Ismatova Nodirakhon Makhmudovna TOPONYMS OF “KOKAND” IN UZBEK TOPONYMY	14
5. Annayev Davlat Ismatovich “QISSASI RABG’UZIY”ASARIDA NASRIY JANRLAR TAHLILI.....	16
6. Esanova Saodat Mengto‘rayevna LINGVISTIK LUG‘ATLARDA DINIY-LEKSIK BIRLIKLAR IZOHINING QIYOSIY TAHLILI	18
7. Otaboyeva Mazmuna Rahimovna, Valiyeva Shohsanam Baxtiyorjon qizi NUTQIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARGA CHET TILLARINI O‘ZLASHTIRISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL USULLAR.....	20
8. Ravshanov Hamro TABIAT VA INSON MUNOSABATLARIDAGI UMUMINSONIY VA MILLIY QADRIYATLAR TALQINI	22
9. Ro‘ziyev Elbek O‘rol o‘g‘li O‘ZBEK TILI TARIXIDA SIYOSIY NUTQNI DAVRLASHTIRISH MASALALARIGA BIR NAZAR.....	24
10. Ziyayeva Hamidaxon Abduraximovna, Abduvaliyeva Gulsora Adahamjon qizi TURLI TIZIMLI TILLARDA DEYKTIK BIRLIKLARNING KOGNITIV TADQIQI.....	26
11. Кунназарова Шолпанай Махсетбаевна ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ЕРТЕКЛЕРИНДЕГИ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕРДИҢ ЛИНГВОМӘДЕНИЙ АНАЛИЗИ	29
12. Iroda Bahronova, N.J.Yarashova TOHIR MALIK ASARLARIDA “BIR” SONINING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI.....	31
13. Do‘simmetova Malohat Azodovna THE ADVERB	33
14. I.Kazakov, Nazokat Safiyazova TOHIR MALIK ASARLARIDAGI IBORALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI.....	34
15. Samadova Zohidajon Abduqahhorovna “SYUJET VA UNING UNSURLARI” MODULINI O‘QITISHGA DOIR INNOVATSION TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI	37
16. Shoyimqulova Zarnigor Soatmurod qizi SURXONDARYO DEHQONCHILIK VA CHORVACHILIK ETNOGRAFIYMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TADQIQI.....	40
17. Suyunova Marhabo Murod qizi NOTIQLIK SAN’ATI.....	42
18. Uchqurova Shahnoza Shavkatovna OLIY TA‘LIM MUASSASALARDA INGLIZ TILI MASHG‘ULOTLARIDA MUSTAQIL TA‘LIM KO‘NIKMALARINI KREDIT MODUL TIZIMIDA BAHOLASHNING HOLATI	45
19. Xurramova Dilorom Xamroqulovna “RUSTAMXON «DOSTONINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI	47
20. Ziyayeva Xusnidaxon Ma‘murjon qizi ROLE OF NATIVE LANGUAGE IN LEARNING ENGLISH.....	49

21. Бекирова Эльзара Мухамедовна ЗООСИМВОЛ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ	51
22. Д.С. Махмудова О ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ЗНАЧИМЫХ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ.....	52
23. Д.С.Махмудова, Рахмонова Мухтасар Рустамжон кизи О СИНОНИМИИ В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	54
24. Д.С.Мирзалиева, Умархонова Хуршида ОБ ОБУЧЕНИИ РУССКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	56
25. Очилдиева Хилолахон Гуламовна, Меликузиева Мохинур МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ.....	58
26. Т.Г.Мирзалиев О САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ СТУДЕНТОВ И ЕЕ ОРГАНИЗАЦИЯ	60
27. Mamadaliyeva Moxizarxon Tursinali qizi, Jamoliddinov Abdulaziz O'tkirbek o'g'li O'ZBEK VA INGLIZ TILIDAGI YEGULIK VA ICHIMLIKLARNI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING ILMIY TADQIQI.....	62
28. Rajabova Gulnora Tog'aymurodova SINTAKSIS O'QITISH METODIKASI, SINTAKSISNI MORFOLOGIYAGA BOG'LAB O'RGATISH	64
29. Ergasheva MahliyoXon Muhammadovna ONA TILI DARSLARINI TASHKIL ETISHDA SAMARALI USULLARNING O'RNI VA AHAMIYATI	66
30. Ikromov Maxamadyusub Tursunali O'g'li, V. Qodirov "BOBURNOMA" DA SHAXSLAR PORTRETI VA PSIXOLOGIK HOLATI	68
31. Olimjonova Kibriyo Erkinjon qizi, D.A.Nurmonova TILSHUNOSLIKDA LINGVOKULTUROLOGIYA FANINING KELIB CHIQISHIGA OID QARASHLAR	70
32. Sultonova Sadoqatxon Bahtiyorovna INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI SAMARALI TASHKIL QILISH.....	73
33. G'afurova Zinnat Narziyevna O'QUVCHILAR BILIMINI NAZORAT QILISHDA DIKTANT VA UNING TURLARI.....	75
34. Masharipova Adolat Odilbek qizi CLASSIFICATION OF SENTENCES ACCORDING TO THE STRUCTURE	77
35. Erkinova Nodira Ma'murjon qizi GUMON OLMOSHLARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI	78
36. Sheraliyeva Risolat Haydarovna ONA TILI O'QITISH METODLARI, SHAKLLARI.....	79
37. Сайёра Рашидова, Пайзиева Ригина ПОДХОДЫ В ОБУЧЕНИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ	81
38. Shahnazabegim Yokubjonova Alisherovna THE CONNECTION BETWEEN THE LANGUAGE AND THE SOCIETY.....	84

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

NEMIS TILIDAGI DATIV KELISHIGINING QORAQALPOQ TILIDA BERILISHI

Abishova Gulxan Matjanovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Nemis tili va adabiyoti kafedrası stajor o'qituvchisi

Телефон: +99899 144-59-72

email: gulkhan.abishova@mail.ru

ANNOTATSIYA: Otlarda kelishiklarning mavjudligi tipologik qiyoslanayotgan tillar orasidagi o'xshashlik bo'lsa, ularning son jihatidan farqlanishi har birining o'ziga xos bo'lgan xususiyatidan kelib chiqadigan nomutanosiblik bo'lib hisoblanadi. Mazkur maqolada nemis tilidagi dativ va qoraqalpoq tilidagi baris kelishiklarining qiyosiy tipologiyasi o'rganilgan.

KALIT SO'ZLAR: German tillari (nemis tili), turkey tillar (qoraqalpoq tili), qiyosiy tipologiya, akkuzativ kelishigi, baris kelishigi.

Nemis tilidagi grammatik hodisaning shakllari, qoraqalpoq tilidagi kelishiklar shakllari, semantik ma'nolari va sintaktik vazifalari bilan qiyosiy tahlil qilinib, ular orasidagi o'zaro o'xshashliklar va farqlarni ko'rsatib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, kelishik shakllarining yasalishi va qo'llanishlaridagi o'zaro muqobil va nomuqobil ko'rinishlarini aniqlash, nemis tilidagi kelishiklar ma'nolarining qoraqalpoq tiliga, shuningdek, qoraqalpoq tilidagi makon kelishiklarining nemis tilida berilish vositalarini aniqlash zarur. Bu bizga nemis va qoraqalpoq tillaridagi otlarda kelishik sistemasidagi umumiylik va har bir tilning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishda va qiyosiy tipologiya masalalarini o'rganishda amaliy yordam beradi.

Turli guruhlarga mansub tillarni qiyosiy o'rganishning ahamiyati to'g'risida akademik L.V.Shcherba: “Qiyoslashlar asosidagi bir tilning ikkinchi til bilan taqqoslanishi har xil tillardagi bir xil fikrning har xil qilib ifodalanishi o'zi boshqa bir tilda tafakkur yuritadigan insonni o'ziga jalb qiladi, qiziqtiradi”- deb aytgan edi [3].

Dativ qoraqalpoq tilidagi ularning analoglari bo'lgan *iyelik* va *baris* kelishiklariga qo'yiladigan savollar orasidagi farqlanish yanada yaqqolroq seziladi, nemis tilida jonli va jonsiz predmatlarga birlik va ko'plik sondagi so'zlarga qo'yilishi, ulardagi son kategoriyasining farqlanmasligi ular orasidagi tipologik xususiy til hodisalari bo'lib sanaladi.

Qiyoslanayotgan tillarning ikkalasida ham ushbu kelishiklar tartib buyicha uchinchi kelishik hisoblanadi.

Nemis tilida *мужской* ham *средний* roddagi otlar o'zlarining dativ shaklini –e qochimchasi bilan yasaydi: dem Tische, dem Freunde, dem Wege va boshqalar. Ko'rib turganimizdek artikl ham o'z navbatida o'zgarib dativ shaklini qabul qiladi.

Shuni ham aytish kerakki, yuqorida aytilgan rodlarga tegishli otlar hamisha ham –e qochimchasi olavermaydi. Ular quyidagi otlar:

a) -en, -em, -el, -er bilan tomomlanganlar: dem Garten, dem Atem, dem Gürtel, dem Lehrer, dem Schüler u.a.

b) Unli tovushlar bilan tomomlanuvchi otlar: im Nu, dem Schnee, dem Hurre

v) Poeziyada ayrim so'zlar qisqa shaklida ishlatilganda: Von Nord nach Süd, vom West getrieben

g) Artiklsiz predloglar bilan ishlatiladigan birikmalarda: aus Holz, in Öl malen von Hoß getrieben, von Ast, in Wald und Flur, von Kopf bis Fuß

d) Diftonglar bilan tomomlanuvchi so'zlar: dem Bau, im Heu dem Ei

e) Oxirgi bo'g'ini urg'u olmaydigan ko'p bo'g'inli otlar: dem Frühling, dem Schicksaal, dem Ausflug, dem Eingang

j) Chet tillaridan kirgan otlar: dem Doktor, dem Hotel, dem Balkon, dem Typ, dem Ingeneur, dem Januar

Boshqa holatlarda –e ning qo‘llanishi yoki qo‘llanmasligi yozuvchining yoki notiqning ritmik tuyg‘ulariga bog‘liq, bu degani ishlatilishi ham ishlatilmasligi ham mumkin.

Ayrim urg‘u birikmalarning –e quchimchasi bilan ishlatilishi uslubiy tomondan záruriy holat kasb etgan.

Zu Kopfe steigen, zu Rote zichen, zu Kreuze kriechen, zu Hause bleiben, nach Hause gehen, Zustande kommen, Zugrunde gehen.

Мужской rodga oid bo‘lib kuchsiz turlanadigan otlar dativ kelishigidek: dem Menschen, dem Helden, dem Bären, dem Löwen, dem Knaben, dem Jungen, dem Studenten, dem Aspiranten, dem Hasen.

Женский rodga taalluqli bo‘lgan barcha otlar *женский* turlanish bo‘yicha turlanadi va hech qanday kelishik qo‘shimchasini olmaydi. Dativ kelishigining ma’nosi faqat artikl orqali ifodolanadi.

Der Frau, der Schule, der Mutter, der Tür, der Tafel, der Karte

Bizning bu to‘g‘rida so‘z yuritishimizdan maqsad, ayrim so‘z turkumlariga taalluqli bo‘lgan so‘zlarning nafaqat dativ kelishigida, balki barcha kelishiklarda o‘z negizlarini o‘zgartirishi haqida gapirishdan iborat. Ular asosan olmoshlar bo‘lib kelishiklar bo‘yicha turlanganlarida batamom o‘zgarishga uchraydi ya’ni supletiv formaga ega bo‘ladi.

Supletiv forma bo‘yicha turlanib o‘zgarishga uchraydigan olmoshlar kelishik va o‘zlik olmoshlaridir.

Ich – mir, du - dir, er – ihm, sie – ihr, es – ihm, wir – uns, ihr – euch, sie – ihnen, Sie – Ihnen, sich – mir, sich – dir, sich – sich, sich – uns, sich – euch, sich – sich

Olmoshlarning dativ kelishigida bunday shaklga kirishi milliy maktab o‘quvchilari tomonidan ularning o‘rganilishini qiyinlashtiradi, og‘zaki va yozma nutqlarda tipik xatolarga yo‘l quyilishiga olib keladi.

Qoraqalpoq tilida ham xuddi nemis tilidagidek *men, sen, ol* kishilik olmoshlari, baris kelishigida o‘zagini o‘zgartirib, boshqacha shaklga kiradi. *Men – mağan, sen – sağan, ol – oğan.*

Zaman mağan zindan kibi kórindi (Berdaq). *Onnan keletuğın sağan zıyan joq* (Ó. Ayjanov «Aral qushagında»)

Dativ ham baris kelishiklarida olmoshlarning o‘zgarishiga uchrashi qiyoslanayotgan tillarning turli tillar oilasiga mansubligiga qaramasdan ular orasida ayrim o‘xshashliklar mavjudligidan darak beradi.

Dativ ham baris kelishiklarida kelgan ot ikkala tilda ham o‘timli va o‘timsiz fe‘llar bilan qo‘llanilib gapda asosan vositali to‘ldiruvchi vazifasida keladi.

Die Soldaten am Ende des Flugplatzes halfen ihm auf die Beine. (B. Uhse. Die Patrioten)

Ushiw maydanınıñ aqırında (shetinde) turğan áskerler oğan turıwğa járdemlesti.

Der Esel begegnete dem Hund. *Eshek iytke gezlesti.*

Nemis tilida predlogsiz dativ kelishigining asosiy funksiyasi, xuddi akkuzativnikidek to‘ldiruvchidir. Dativ akkuzativ bilan birgalikda ataw kelishikga nisbatan qarshi turib Subjekt – Objekt oppozitsiyasida qatnashadi, ya’ni uni tashkil qiladi. Ammo ular (dativ va akkuzativ kelishiklari) ma’no jihatidan bir – biriga sinonim emas, balki bir-biriga zid holda hosil bo‘ladi. Ularning umumiy munosobati $N \rightarrow \rightarrow (A \leftarrow \leftarrow D)$ shaklida ifodolanadi.

An’anaviy grammatikalarda to‘ldiruvchi vazifasida keladigan akkuzativ ham dativ kelishiklarining ma’no jihatidan farqini vositasiz to‘ldiruvchi (Akkusativobjekt) va vositali to‘ldiruvchi (Dativobjekt) deb ko‘rsatishgan.

R. Yakobsan dativni akkuzativga nisbatan Randkasus (periferiyadagi kelishik) deb hisoblaydi, bu esa periferiyadagi (chetdagi / o‘rinni egallovchi) kelishik deganidir. Periferiya (fikrning) yadrosini (markazini) Randkasus esa fikrdagi asosiy mazmunning mavjudligini taqozo qiladi.

X. Brinkmann dativni «shaxsiy munosabat» kelishigi deb ko‘rsatadi. Dativ shaxsni yoki shaxs deb faraz qilingan narsani ko‘rsatadi.

Dativ objekt – mahrum qilishi, uzoqlashtirishi, ergashish murojaat qilish, kelish, bo‘lish, qushish kabi ma’nolarni anglatadigan fe‘llar bilan ifodolanadi, – deb kursatadi I. Erben [1].

Sie versprach dem Bruder. Ol aғasına sóz berdi. (wáde berdi)

Er starrte dem Erzähler die Vorde von den Lippen Weg (S. Zweig. Novellen). Man hat dem Mädchen das Heft gestohlen. *Qızdın dápteri urlanıptılar.*

E.Shendels yuqarida nomi aytilgan asarida dativda kelgan kishilik olmoshlarining gapda osonlikcha tushirib qoldirilishi bunday vaqitda gapning, fikrning mazmuniga hech qanday ta'sir etmasligi to'g'risida yozadi [2].

Das dachte ich (mir). *Men de soni oylap edim.*

Yuqorida keltirilgan gaplar qoraqalpoq tiliga o'girilganda dativda turgan kelishik olmoshi umuman tushib qoladi. Buning sababi qoraqalpoq tilida bunday grammatik hodisaning yo'qligidir. Ammo fikr to'raligicha saqlanishi muqarrar.

Nemis tilida bir necha fe'llar o'zlik olmoshi bilan dativ kelishigidagi otlar bilan qo'llaniladi: sich etwas anschen, betrachten, merken, notier, überlegen, verbitten, aufschreiben.

Ich sehe mir diesen Film an. *Men bul filmda korip otirman.*

Ich muß mir die Nummer natiern. Ich behalte Telefonnummern Schwer.

Nomerdi jazip alio 'im kerek. Telefon nomerlerin este saqlay almayman.

Bitte, Schreib dir Nummer auf! *Márhamat, nomerdi jazip al!*

Xuddi yuqorida aytib o'tilgandek, bu gaplarning tarjimasida ham dativda turgan olmosh qoraqalpoq tilida o'z ekvivalentini topmadi.

Yuqorida keltirilganlarga qisqacha xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, qoraqalpoq tilidagi *baris* kelishigi ma'no jihatdan ham, sintaktik funktsiyasi jihatdan ham nemis tilidagi dativ kelishigiga qaraganda ancha keng. U to'ldiruvchidan tashqari o'rin, sabab, maqsad, miqdor hollari vazifalarida ham ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Erben J. Abriß der deutschen Grammatik. – Berlin: Akademie - Verlag, 1965. – P.74.
2. Schendels E. Deutsche Grammatik. – Moskau, 1988. – P. 84.
3. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. – Москва: Высшая школа, 1995. – С.95.

THE TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE GRAMMATICAL CATEGORIES OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Mamadaliyeva Moxizar Tursinali qizi

English teacher of the department of
foreign language in preschool and primary education

Annotation: The investigation of this article is expressed by the profound interest in learning the typological analysis of the structural models of the sentences with grammar categories and actional verbs in English and Uzbek languages.

Key words: Language, grammar, translation, category, linguistic

The words of any language are characterised by their ability to express definite notions existing in this society, thus changing their forms. Most of the notions existing in the society have common peculiarities, i.e. they have universal character. Among the linguistic categories which can be traced in most of the languages of the world we can see the categories which display typologically general character but can be expressed in different languages in different ways. Studying these linguistic facts figuring out their similarities and differences is of much importance for the man of letters, especially for the graduates of the language faculties of universities who are going to become English teachers and interpreters in near future.[1] For instance, such linguistic notions as case, gender, person, tense voice, possession, etc. are of general character for the comparing languages, but they may be expressed by typologically different means of the language. The system of grammatical forms indicating the syntactic relations of nouns (or pronouns) is usually treated as the category of case; in other words, case is a grammatical form which takes part in the formation of the paradigm of nouns (or pronouns). Grammarians seem to be divided in their opinion as to the case system of the English nouns. The most common view is that they have only two case: common (subject) and possessive (genitive) cases. The common case is characterised by a zero morpheme (suffix) (e.g.: *child, boy, student, girl*) and the possessive case by the inflexion -'s and its phonetic variants as [s], and [iz]. The Uzbek language is said to have six cases: *бош, қаратқич, тушум, ўрин-пайт, жўналиш ва чиқиш келишиклари*. [2]

The Uzbek *бош келишиги* (common or subject case) corresponds in meaning and function to the English common case; both of them are unmarked member of the case opposition and perform similar syntactic function (*of a subject*) in the sentence structure. English common case and other five cases of Uzbek are marked members of the case opposition in both languages. The English possessive case is marked by the suffix -'s which can sometimes be substituted by the preposition 'of' (e.g.: *my father's room > the room of my father*) and therefore is sometimes called 'of-genitive' case. This case denotes possession of a thing or a person and in Uzbek it has its correspondence in the Uzbek *қаратқич келишиги* which is expressed by the case ending suffix *-нинг*.

Dealing with notion of possession one should keep in mind that in Uzbek this category may be expressed not only by the nouns but also their antecedents (modifiers) in the pleonastic phrases such as *Менинг она-м, Сизнинг паспорт-ингиз*. In this case we have to face the problem of redundancy and often try to avoid it using the modified noun only which contains the possessive suffix. e.g: *Она-м келди*. In this case the suffix of possession can be rendered in English and in Russian by means of special possessive pronouns. e.g.: *My sister came. Моя сестра пришла*.

Meanings and functions of the other Uzbek cases may be denoted in Uzbek either by means of prepositions (*which displays English as an analytical language whereas Uzbek reveals its ability as a flexive language*) or by word order. For instance, the meaning and function of the Uzbek *тушум келишиги* is expressed in Uzbek by means of the case ending *-ни* which denotes the object acted upon and it may be expressed in English by means of *word order* which is characterised in this language to be very strict in comparison with Russian or Uzbek (e.g: *Кўрдим юзингни қолдим балога, қайга борайин энди давога? - Видел я твои очи чернѐе (и заболел), куда мне теперь идти на лечение?*) Some English grammarians (O.Curme, M.Deutschbein) recognise word order in English as *dative case*).

Dealing with this case one has to keep in mind the structure of the sentence i.e. the word order in the sentences of the comparing languages - SOV (in Uzbek e.g.: *Мен укамни кўрдим*) and SVO (in English *I saw my brother*). [3]

REFERENCE:

1. Khamidova N. N. Speech exercises as a necessary component of the formation of the communicative personality of students in teaching foreign languages”. Английский язык в сфере профессиональной Коммуникации vii всероссийская молодежная научная конференция Kazan. 2021
2. Дунн О. Developing English with young children, London, Macmillan publishers.1983
3. Мур Ольга Comoabordar la lengua extranjera en educacion infantile, Madrid Escuela Espaneola. – 1998, p. 5
4. Синглтон Д. The age factor in second language acquisitition: Multilingual Matters, 1995

КАТЕГОРИИ СОСТОЯНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В КАЧЕСТВЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ РЕЧИ И СУЩЕСТВЕННЫЕ АНАЛОГИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ.

Усманова Дилдора

Магистрант Гулистанского
Государственного Университета

+998996311312

Privett075@gmail.com

Аннотация: В данной работе есть сравнительный анализ средства выражения категориального значения состояния в я русского языка, а также сопоставление данного явления в узбекском языке.

Ключевые слова: категория состояния, лексика, грамматика, безлично-предикативные слова, предикативы.

Категория состояния, не обладая чётко очерченными морфологическими признаками, как, например, глагол, на протяжении ста пятидесяти лет притягивает к себе внимание лингвистов. Трудности, встречающиеся при разграничении слов категории состояния, обуславливаются также тем, что в рамки устоявшихся грамматических категорий, мы не можем вписать категории мысли современного человека. Семантическое поле состояния отражает мир внутренних переживаний человека, его восприятие окружающего мира, поэтому языковые средства, выражающие состояние, находятся в постоянном развитии и характеризуются уходом из языка старых и появлением новых способов передачи этого значения. Как указывалось, значительный вклад в изучение категории состояния внесли именно отечественные ученые, которые, открыв данный феномен в русском языке, сделали возможным подобное открытие в других языках. Первому группе слов обозначающих состояние выделил Л.В. Щерба в своей статье «О частях речи в русском языке» (1928). Формальными признаками этой категории, по его мнению, были бы «неизменяемость, с одной стороны, и употребление со связкой с другой: первым она отличалась бы от прилагательных и глаголов, а вторым - от наречий.

Для обозначения данной части речи используют и другие термины, подчеркивающие синтаксическую функцию слов данного лексико-грамматического класса: **безлично-предикативные слова, предикативы**. У слов категории состояния нет специфических морфологических признаков. Подобно наречиям, слова категории состояния являются неизменяемыми, исключение составляют слова на –о, имеющие форму сравнительной степени, например: *На улице стало еще холоднее*. К морфологическим особенностям слов категории состояния, следует отнести способность выражать значение времени, передаваемого связкой, с которой сочетаются безлично-предикативные слова (*было грустно, будет грустно, стало весело, станет весело*). Отсутствие связки служит показателем настоящего времени.

Безлично-предикативные слова могут распространяться существительными и местоимениями в форме дательного падежа без предлога, родительного и предложного падежей с предлогами: *Мне скучно. В комнате душно. Без тебя тоскливо*. При словах категории состояния могут быть наречия места, времени, количества, меры: *В комнате тихо*.

Литература:

1. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Ред. Л. Р. Зиндер, М. И. Матусевич; Акад. наук СССР, Отд-ние лит. и яз., Комис. по истории филол. наук. — Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1974. — 427, [1] с. : 1 л. портр. — Библиогр.: с. 413-418.
2. Овсянко-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. Ср.: Из синтаксических наблюдений. I. К вопросу о классификации бессубъектных предложений. — Изв. Отд. Рус. языка и словесности АН, 1901, т. 5, кн. 4.

TOPONYMS OF “KOKAND” IN UZBEK TOPONYMY

Ismatova Nodirakhon Makhmudovna,
a teacher of Kokand state pedagogical institute

Annotation. This article illustrates some research on toponyms that is connected to the name of “Kokand”. It is given in the following article some discussions about the toponym of Kokand, origin of the word “Kokand”, some changings by passing years, as well as the etymology of Kokand.

Key words: Kokand, Khanate, onomastics, toponymy, toponyms, “city of angels”,

Toponymy, taxonomic study of place-names, based on etymological, historical, and geographical information. A place-name is a word or words used to indicate, denote, or identify a geographic locality such as a town, river, or mountain. Toponymy divides place-names into two broad categories: habitation names and feature names. A habitation name denotes a locality that is peopled or inhabited, such as a homestead, village, or town, and usually dates from the locality's inception. Feature names refer to natural or physical features of the landscape and are subdivided into hydronyms (water features), oronyms (relief features), and places of natural vegetation growth (meadows, glades, groves). Toponymy refers to place names; it is a discipline devoted to the study of proper names. It is part of onomastics, which is part of linguistics. Toponymy also refers to an activity that of naming, that is, the activity of assigning a name to a place. It is both a study and a practice. Experts should ensure that naming does not pose problems in terms of spatial orientation and location, which is also the primary function of toponymy, which is to locate a place in space. There are proposals that may be linked to political issues. It is interested in the proposals and attributions of a number of place names. Onomastics is a sphere of subject which connected to the toponymy of this research is to provide and systematize different principles of place names classification and to research on the name of Kokand city of Fergana Valley which is situated in Uzbekistan. There are small sleepy towns with many hidden treasures, such as “city of angels”, natural silk, great fruit and vegetable plantation, the forest of mulberry trees and the wide cotton plantation in Fergana valley. The Fergana Valley is a large country surrounded by mountains, Tien Shan in the East and Alay and Pamir Mountains in the South, connecting the valley with the Turan low plains, a short passage between the mountains called the Khujand Gate in western part of the valley. This narrow path space may be a cause of a strong wind in the city of Kokand, due to the overflow of the air flowing from the Turan lowland. This air stream flows out into the central Fergana deserts, and there is no strong wind in other cities of the valley. The Fergana valley is 300 km long from the west to the east, and the width of the central part is 140 km. The plane section is 20,000-22,000 km². The height of the mountains is 5000 m. in the South, 4000 m. in the East, 2 km in the North and in the northwest 2000-3000 m. There are many rivers, lakes, hills and pastures around the Fergana valley. The atmosphere and nature are beautiful. Syrdarya flows through the valley bottom. The city of Kokand is located on the lower floor. Nowadays, more than 200,000 people live in Kokand. Over the last decade, new districts and public buildings have appeared in the city, with intense growth of individual houses, shops, cafes, restaurants and other private sector ventures. Kokand is a town in Fergana province in eastern Uzbekistan, at the southwestern edge of Fergana valley. Kokand is 228 km southeast of Tashkent, 115 km west of Andijan, and 88 km west of Fergana. It is nicknamed “city of winds” or sometimes “city of beauty”. It is necessary to mean that Kirgizs have a sort of “kukulin”. And according to Sinologue A. Khodjayev, in ancient Chinese hand-written sources there is a nationality “xu” (“xo”, “xo”), lived in territory of Central Asia and Kazakhstan. Most likely, the etymology of Kokand is connected with a word of Xokand. Is'hakkhan Tyura in article “About the city of Zhand” wrote that “xu” meant “good” (“in sense of pleasant”) and proved it with examples [1. 43]. In many hand-written sources and on Kokand's coins also there is an expression “Khukandi latif”. (“Pleasant Khokand”, in sense of “a pleasant city”). We wanted to pay attention to one detail: there is pronounced with “Hukan”, “Hukand” a word “hukacha” i.e. “a small jug”[2.347]. Thus, it is possible to assert confidently that etymology of toponym Kokand occurred from a word of “Hukand” (“Xo‘qand”) in value: “A pleasant city” (“Ho‘qandi latif”); another meaning “the city on the hill”, “The city xu” is also must be important, i.e. in sense of “a city of a tribe (nationality) xu” (“xo”, “xo”, “ku”). Proceeding from it, it

is possible to consider that Kokand (Хо‘qand, Хўқанд) is one of ancient cities of Fergana valley, exceeded 2000 years. However archeologists should say the last word about age of Kokand. In XVIth century two independent khanates were established: Bukhara and Khiva, constantly they were enemies. In XVIIIth century Fergana became separate from Bukhara emirate, where independent Kokand khanate was founde [3.161]. The most harmful period was considered the period of Khudayarkhan. His period had gone on for 4 years and in this time the revolt of “Po’latkhan” occurred (1871-1876). As a result, Khudayarkhan asked help officially in a written form from K.P. Fon-Kaufman who was, to bring their warriors into the territory of Kokand khanate and to stop revolt. Then according to the command of K.P. Fon-Kaufman, who was general-gubernator of Turkistan, Russian Army entered into the territory of Kokand, stopped revolt abusively. With proclamation of K. P. Fon-Kaufman who was general-gubernator of Turkistan in on 19 February in 1876 Kokand khanate was ended, instead of it Fergana region was organized and considered as a part of the general-government of Turkistan. Russian imperial forces under Mikhail Skobelov captured the city in 1883 which then became part of Russian Turkistan. It was the capital of the short lived (1917-1918) anti-Bolshevik Provisional Government of Autonomous Turkistan (also known as Kokand Autonomy). They sought co-operation from Ataman Dutov and Alash Orda. However, their emissary to the Amir of Bukhara achieved little.

The present city began as a fort in 1732 on the site of another older fortress called Eski-kurgan. In 1740, it became the capital of the Kokand Khanate (a state ruled by khans) which reached as far as Kyzylorda to the west and Bishkek, Kyrgyzistan to the northeast, included nearly the whole territory of present Uzbekistan. Kokand is Uzbekistan’s most beloved city. There are many reasons for this. There are center with its historical monuments, its ancient museum. Kokand is also known throughout the world as a ”city of poets. It is Kokand’s charm that is to be thanked for this unique mixture of old and new. Kokand – one of the most famous cities in Uzbekistan, formally the capital of the powerful Kokand Khanate which once dominated the whole Fergana Valley. In the late 19 c – early 20 c. Kokand was the 2nd biggest city after Tashkent and its population outnumbered all other regional centers. Kokand sits at the junction of two main routes into the Fergana Valley, one leading northwest over the mountains to Tashkent and the other west through Khujand. As a result, Kokand is the main transportation junction in the Fergana Valley. The Great Silk Road had played a major role in the development of the city. Kokand was the major religious center of the Fergana valley under the khans. At one time, it had more than 300 mosques. There were 29 khans, in the history of the Khanate. The most outstanding ruler was its last khan – Khudayar.

Used literatures:

1. Turkiston viloyatining gazet. Toshkent. 1900. № 43.
 2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. M., 1981. T. 2. P. 347 and others.
 3. Nabiev R.N. Historiography of Uzbekistan// Essay of historical science in USSR. M.: P. house AS USSR, 1955. T. I. P. 161.
 4. X. Bobobekov ”History of Kokand”, 1996, Tashkent.
 5. The Uzbek poetry. Tashkent. “Manaviyat” 2010. The Republican Council of Spirituality and Enlightenment is a national scientific and practical center of ideas and ideology
 6. Turkiston viloyatining gazet. Tashkent. 1900. № 43.
 7. Nabiev R.N. Historiography of Uzbekistan// Essay of historical science in USSR. M.: P. house AS USSR, 1955.
 8. Is’hakov F. Gulhaniyning “Zarbulmasal” asari. Toshkent, 1976
 9. Uzbek Soviet Ensiklopediyasi (UzSE) 1-jild, 208-bet.
- Rajapova M. A. The usage of cognitive metaphor and allegory in discourse. “Экономика и социум” №1 (80) ч 1ю 2021ю www.iupr.ru

“QISSASI RABG’UZIY”ASARIDA NASRIY JANRLAR TAHLILI

Annayev Davlat Ismatovich

Termiz davlat universiteti Adabiyotshunoslik
(o'zbek adabiyoti) yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Rabg’uziy asarida nasriy janrlarning o’rni vabu asarda uchraydigan janrlarning qisqacha sharhi va turkiy xalqlar adabiyotida tarixida nasriy tur va navlar taraqqiyoti.

Kalit so’zlar: nasriy janrlar: rivoyat, latifa, nuqta, savol- javob, na’t va hamd, foyda, mantiq, nasihat.

“Qissasi Rabg’uziy”da nasriy janrlar ancha ko’p, ular quyidagilar: rivoyat, hikoyat, hikmat, pand, nasihat, foyda tanqid, latifa, hadis, nuqta va boshqalar. Muhim asardagi janrlar o’z olami va ko’lami ila ayricha xususiyatlarni namoyon etib, turkiy xalqlar adabiyoti tarixida nasriy tur va navlarining tadrijiy taraqqiyotini belgilab beradi. Asarda qissa ko’p uchraydi, chunonchi an’anaviy muqaddimotdan so’ng, “Qissasi Rabg’uziy” aslida “Qissai Odam safiy alayhis-salom” bilan ibtido topadi. Muhammad (s.a.v) va qissasi bilan intihosiga yetadi. Qissa arabcha so’z bo’lib hikoya, voqea, sarguzasht ma’nolarini ifoda etadi, hozirgi zamon adabiy tilimizda ham qissa istilohidan iborat.

Keyingi nasriy janrlar atamasi quyidagilar: foyda, nuqta, mantiq, hadis, nasihat, shuningdek, nasriy munajat va me’roj kabi istilohlar tahlili ham zarurdir. Rabg’uziy foyda, nuqta, tanbih, hikmat istilohlarini yonma-yonqo’llaydi, bu atamalar ma’noda bir-birlarini to’ldiradi va adabiy janr istilohi sifatida qoydani topgan. Foyda sarlavhasi ostida “Qissasi Rabg’uziy”ning birinchi kitobida o’z o’rinda ikkinchi kitobda to’rt o’rinda uchraydi.

E’tibor berilsa nuqta –demak hikmat monand ma’noga yaqin turadi, qolaversa nuqta, nafaqat hikmat balki pandu nasihat, foyda ma’nolarini ham anglatadi. To’rirog’i hikmatdan xulosa yasash yoki pandu nasihatdan xulosa chiqarish, qolaversa, foyda, ya’ni mafaatli so’zlardan manfaat olish demakdir.

Latifa janri ham qadimiy janrlardan, “Qissasi Rabg’uziyning ikki o’rnida uchraydi. Bilamizki latifa janr sifatida o’zining ibtidosini og’zaki ijoddan olgan va asta sekin yozma adabiyotga singib borgan. Lug’atlarda latifa –shu so’zning birligi bo’lib, uning ko’pligi latofiydir ajoyib kulgili gaplar (-333):. Latifa birinchi kitobning ikki o’rnida mavjud, ular asarning 117 va 127-sahifalaridan joy olgan.

“Qissasi Rabg’uziy” bag’ridan joy olgan: qissa, xabar, foyda, savol-javob, hikmat, nuqta, rivoyat, hikoyat, latifa, hadis, munajat, me’roj, pand, nasihat, tanbih singari adabiy janrlarni atroficha tahlil nazaridan o’tkazdik deyish fikridan yiroqmiz.

“Qissasi –Rabg’uziy” orqali biz Rabg’uziyning avvalo badiiy ijodi bilan tonishamiz, uning nasriy va nazmiy salohiyatini tayin etish imkoniyati tug’iladi. Eng muhim jihatlardan biri hamd, na’t, munajat, me’roj, hadis singari diniy –ma’rifiy janrlar takomilini bilishda Rabg’uziy ijodi faoliyatining ahamiyati cheksizligi namoyon bo’ladi. Rabg’uziy tomonidan arabiy matnlarning turkiyga tarjimai hodisalari tarjima adabiyotimizning taraqqiyot yo’llarini o’rganishda ham ahamiyati kattadir. Ayniqsa arabiy she’riy matnlarning turkiy tilga o’girmalari diqqatiga sazovor.

“Qissasi Rabg’uziy” ning nasriy janrlar yo’nalishiga taaluqli bo’lib, ularning tahlilini ma’lum miqdorda amalga oshirishga erishdik. Eng muhimi asardagi diniy yo’nalishdagi hamd, munajat, na’t, me’roj, hadis janrlari tahlil muxim jihatlarga ega. Hamd-Oллоh madhi, munajat-Oллоhdan najot so’rash, na’t-payg’ambar maqtovi, Me’roj-muhammad alayhis-Salomning osmon sayriga bag’ishlangan e’tiborga molik eng muhim janrlardan biri. Shuningdek, hadis janriga doir bildirilgan fikrlarimizni u qadar to’kis deya olmaymiz. Qolaversa, oyat bog’liq holatlarga negadir mutlaqo e’tibor qaratilmasligi yaxshi emas. Boisi umuman hadis va oyat janrlari borasida hali tushunchalarimiz u qadar talab darajasida emasligini ochiq aytganimiz ma’qul.

Boshqa nasriy janrlar borasida bildirilgan fikrlarimiz har qalay maqbuldek tuyuladi, ayniqsa hikmat va unga doir qarashlar yaxshi desak xato qilmagan bo’lamiz. Bu fikrlar qissa, hikoyat, rivoyat, latifa borasiga g’ham taaluqliligini kasb etadi. Ammo tilga olib o’tilgan janrlarining tahlilini ham to’liq va to’kis deyish fikridan uzoqmiz. Boisi ularga bog’liq tahlil va chiqarilgan xulosalarni hali uzviylashgan degan fikrdan ancha yiroqmiz. Xuddi shu xilda pand, nasihat, foyda, tanbih janrlariga doir fikr va qarashlarimiz ham hali ancha sayozdek tuyuladi. To’g’risi

janrlarga doir ayniqsa, nasrga oid janrlar borasidagi mulohaza va mushohadalarimizni tugal deya olishdan ancha yiroqmiz.

Ammo nuqta yoki savol-javob, qolaversa, xabar istilohini hikoyat va rivoyatga yaqin va teng degan fikrni ilgari surdik. Savol-javob alohida yo‘nalishdagi janr degan fikrni ilgari surdik, bu g‘oya nechog‘lik to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri aniq javob bera olmaymiz, bular bizning fikri ojizimiz. Sayfi Saroyining “Gulistoni bit-turkiy” asarida ham bir dona “nuqta” sarlavhali joy bor ekan. “Qissasi Rabg‘uziy”dagi nuqta ma‘lum miqdorda ozgina kengroq tublsa-da, aslida har ikkala nuqta ham ancha siqiy doiraga ega. Balki bu holat nuqtalarga xos hodisalar bo‘lishi ham mumkin, biz boshqa asarlarda ham nuqta bor yo‘qligini anglashimiz zarurdek tuyuladi.

Yuqorida zikrini topgan janrlar va ular bog‘liq terminlar masalasining qiziqarli tomoni shundaki, har bir atama o‘ziga xoslik kasb etdi. Biz duch kelgan foyda va tanbih terminlari Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida uchrashini shu qismga taaluqli o‘rinda tahlilga jalb etganmiz. Deylik Navoiyning “Favoyid ul-kibar” (Keksalik foydalari) devoni nomidagi “favoyid” arabcha so‘z bo‘lib, uning o‘zagi foydadir. Demak “foйда” – hikmat, nasihat, pand, balki tag‘in boshqacha aynan shu ma‘nolarni ifodalovchi terminlar mavjuddir. Umuman olganda Qissasi Rabg‘uziy asarida uchraydigan nasriy janrlar turkiy xalqlar adabiyoti tarixi qolaversa o‘zbek adabiyotining dastlabki nasriy janrlar desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Demak, o‘zbek adabiyoti tarixida nasriy janrlarni o‘rganishda albatta Qissasi Rabg‘uziy asarining dastlabki janrlar intihosi deb aytsak bir qancha haqiqatga yaqinroq bo‘ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Rabg‘uziy, Nosiruddin Burhonuddin. “Qisasi ar-Rabg‘uziy”. K. I. – Toshkent: Yozuvchi, 1990. – 240 b.
3. Shukurova Zilola. “Qisasi Rabg‘uziy”dagi hikmatli so‘zlar tasnifi // O‘zbek tili va adabiyoti. –2017. –№ 6. –B.86–89.
4. O‘zbek nasri tarixi.– Toshkent: “Fan”, 1982. – 196 b. (Qarang: –B.18–36).

LINGVISTIK LUG‘ATLARDA DINIY-LEKSIK BIRLIKLAR IZOHINING QIYOSIY TAHLILI

Esanova Saodat Mengto‘rayevna

Terdu: Lingvistika o‘zbek tili

I kurs magistranti

Telefon: +998990768698

esanova.saodatmail@.uz

Annotatsiya. Maqolada mifologiya va din ta’siri ostida tilda shakllangan diniy leksika diniy frazeologik birliklarning muhim komponenti sifatida tahlil qilinadi. Dunyo tilshunosligida din va frazeologiya o‘rtasidagi aloqani o‘rganishga bag‘ishlangan ishlar qisqacha tahlil qilinadi, diniy frazeologizmlar tarkibida ishtirok etuvchi o‘zbek va rus tillaridagi diniy leksika mavzu jihatdan tasniflanib, leksik sath ijtimoiy cheklangan leksikadan umumxalq ishlatadigan leksikaga o‘tib borayotgani va qo‘llanish sohasi kengayib borayotganligi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar. Diniy leksika, diniy frazeologizm, til, din, leksik qatlam, leksema,

Ma’lumki, diniy matn uslubi o‘zbek tili funksional uslublarining bir ko‘rinishi va u diniy-ma’rifiy soha vakillari tilida amal qiladigan alohida leksik-frazeologik, grammatik xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar dissertatsiyada ilmiy, rasmiy, publitsistik, badiiy va so‘zlashuv uslublari bilan taqqoslangan holda yoritib berildi. Diniy matnlarni kuzatish unda o‘zbek tilida amalda bo‘lgan boshqa uslublarning elementlari ham uchrab turishligini ko‘rsatdi. Ayni paytda, ular muayyan farqlarga ham ega. Masalan, Qur’on oyatlari va muborak hadislarga tayanilishi, undov so‘z va gaplar, ularning murojaat shakllari, ko‘chirma gaplarning hamda rivoyat qilinadi, deyiladi, deydilar, so‘radi(lar) fe’l shakllari faolligi ularni ilmiy matnlar uslubidan farqlasa, aniqlikka intilish, fikrni sodda, aniq va tushunarli tilda bayon qilish, emotsional-ekspressiv bo‘yoqqa ega bo‘lgan so‘zlarning ishlatilishi me’yor sanalmasligi bu ikki matnning o‘xshash jihatlari bo‘lsa, namoz, azon aytilishi, nikohning rasmiylashtirilishi, kundalik besh vaqt namozning, janoza, taroveh, juma, hayit namozlarining o‘qilishi yoki umuman, va’zxonlik, qiroatxonlik kabi ibodatlar, diniy anjumanlar arabiy matn, oyat va duolarasosida ijro etilishi ularni o‘zbek tilining rasmiy matnlaridan farqlaydi. Diniy nutq va matnlar uslubini belgilovchi ekstralingvistik omillari. Diniy matnlarning o‘z adresati borligi, bular – diniy e’tiqoddagi kishilar bo‘lishligi, matnning muayyan auditoriyaga mo‘ljallanganligi, bu auditoriya, asosan, masjidlar va xonaqohlar, diniy mazmundagi teleradio ko‘rsatuv va eshittirishlar, diniy marosimlar va suhbatlar ekanligi kabi o‘zbekcha diniy matnlarning faqat o‘zigagina xos bo‘lgan ekstralingvistik jihatlari aniqlandi. Diniy matnlar mualliflari odatda din peshvolari bo‘lishadi. Ular diniy ta’limot sohasida maxsus bilim va tajribaga ega bo‘lgan ulamolardir. Ulamolalar odatda maxsus kiyimda – boshlariga salla o‘ragan va ustlariga xalat kiygan bo‘lishadi. Qonunda ular ana shu tartibda kiyinishi lozimligi belgilab qo‘yilgan. Mana shu sanab o‘tilgan ekstralingvistik omillar omma oldida chiqish qiluvchi ulamoning nutqiga muayyan darajada ta’sir ko‘rsatadi va uning samaradorligini belgilaydi. Diniy matnlarning o‘ziga xosligini belgilovchi ekstralingvistik omillar, odatda, og‘zaki matnlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Diniy nutq jiddiy va vazmin nutqdir. Unda notiqning ehtirolarga berilib ketishi ma’qul ko‘rilmaydi, nojoiz so‘z va iboralar ishlatilmaydi. Nutq bir maromda, rasmiy ohangda ijro etiladi. Bu paytda o‘ziga xos ovoz toni (obrazi) yuzaga keladi. Ma’ruza jarayonida albatta hujjat va dalillarga tayanilgan holda nutq shakllantiriladi. Bu hujjat va dalillar Qur’oni Karim va sahih hadislar bo‘lib hisoblanadi. Biz mustaqillik yillarida qabul qilingan din sohasiga oid hujjatlarni ham diniy notiqlik san’atining rivojlanishida o‘ta muhim ekstralingvistik omillar sifatida qayd etishni istar edik. Mamlakatimizda olib borilayotgan diniy-ma’rifiy targ‘ibot islom dinining insonparvarlik mohiyatini ommaga tushuntirishda, turli ma’naviy tahdidlarning oldini olishda, «ommaviy madaniyat» ta’siridan yosh avlodni vosita bo‘lib qoladi. Bu omillar diniy matnlar uslubining o‘ziga xosligini keltirib chiqaradi. O‘zbekcha diniy nutq va matnlarning fonetik va leksik-stilistik aspekti. Diniy matnning og‘zaki ko‘rinishi yaqqol namoyon bo‘ladigan ommabop auditoriya – juma namoziga to‘plangan jamoa yig‘inlarida qilinadigan amri ma’ruf namunasi eksperimental tadqiq etildi va bunda

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ulug‘ov, N.M. ‘zbekcha diniy matnlar ekzotik leksikasi. Toshkent 1998.
2. Umarxudjaev, M. (2016) Diniy atamalar va iboralar. Ommabop qisqacha izohli lug‘ati. Toshkent. 2000
3. Sirojiddinov, Sh.S.(2011) Diniy-falsafi y ta’limotlar va Navoiy dunyoqarashi Toshkent. 2008.
4. Maxmaraimova, Sh.T.(2018) Olamning milliy lisoniy tasvirida teomorf k metaforaning kognitiv aspekti
5. Sultonova, Sh.M. (2018) Muqaddas matnlarda zamon kategoriyasining lingvomadaniy xususiyatlari (PhD)

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARGA CHET TILLARINI O'ZLASHTIRISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL USULLAR

Otaboyeva Mazmuna Rahimovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti, o'qituvchi,
Valiyeva Shohsanam Baxtiyorjon qizi,
talaba

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan kichik yoshdagi bolalargachet tillarini o'qitish bo'yicha interfaol metodlar va ularning samaralari to'g'risida fikrlar yoritilgan. Shuningdek, bir necha metodlar hamkeltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Inovatsion metodlar, dislaliya, homiladorlik davri, nutq nuqsonlari.

Bugungi kunda xorijiy tillarni o'rganishga talab yuqori darajada ekanligi sir emas. Xorijiy tillarni yoshlikdanoq o'qitish bo'yicha juda ko'plab tavsiya va metodlar ishlab chiqilgan. Jamiyatimizning har bir a'zosi ta'lim olish va o'z o'rniga ega bo'lish imkoniga egadirlar. Shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalarga, xususan, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarga ham chet tillarini o'qitish borasida talaygina interfaol usullar mavjud. Avvalo, bolaning nutqida kamchiliklar qanday kelib chiqishi va ularning nutqlarini rivojlantirishga oid fikrlarni keltirib o'tsak.

Bolaning ilk rivojlanish davridan boshlab va xomiladorlik davridan onaga g'amxo'rlik qilish keyinchalik bolalarda uchrab turadigan nutq kamchiliklarini oldini olishga imkon beradi. Bola nutqidagi kamchiliklar o'zgalar nutqini tushunishdagi qiyinchiliklar ularni atrofdagilar bilan muloqotda bo'lishi va tengqurlariga qo'shib ketishini qiyinlashtiradi. Nutq tafakkur, ko'ra olish bo'lganligi sababli bola ulg'aygan sari atrof muhitidagi tasavvurlar shakllanadi va uni aks ettirish so'z lug'ati orqali takomillashuv boradi. Nutqining rivojlanishida ta'lim tarbiya ijtimoiy hayotda biologik omallarning ta'siri ham kattadir. Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqi aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir birlariga ta'sir etadilar. Nutq aloqa til orqali amalga oshadi. Til – bu fonetik, leksik va grammatik vositalar sistemasidir. Gapiruvchi o'z fikri bayon etishi uchun zarur bo'lgan so'zlarni tanlaydi, ularni til grammatikasi qoidalariga asoslanib bog'laydi va nutq a'zolari artikulyatsiyasi orqali talaffuz etadi. Bolalar nutqi tushunarli va ma'noli bo'lishi uchun a'zolarining xarakatlari aniq va to'g'ri bo'lishi kerak.

Nutq nuqsonlarini tasniflashni birinchi navbatda bolaning ruhiy, aqliy, eshitish qobiliyati tekshirib olinadi. Nutq nuqsonlari og'ir yengilligiga qarab guruhlariga ajratiladi dislaliya, alaliya, afaziya, rinolaliya, dudug'lanish va boshqalar, bular ichida eng ko'p tarqalgani dislaliya hisoblanadi. Bu, ayniqsa maktabgacha bo'lgan bolalar orasida ko'p uchraydi. Dislaliyani bir necha turlari bor bunda bolalar ayrim tovushlarni talaffuz qila olmaydilar bu esa bolalarni boshqa bolalar bilan muloqotini cheklaydi. dislaliya nutq kamchilik nafaqat o'zbek tilidagi so'zlarni talaffuz qilishga qiyinchilik tug'diradi shu bilan birgalikda ingliz tilidagi so'zlarni talaffuz qilishida bir qancha muammolarga duch keladi. Bunday bolalarda dislaliyani qaysi turi uchrashiga qarab bir necha xil tovushlarni talaffuz qila olmaydi, masalan, ratatsizim kuzatilgan bola “r” tovushini ayta olmasa ingliz tilida ham bir necha tovushlarni talaffuz etishda kamchiliklar kuzatiladi bunga asosiy sabab til lab va boshqa artikulyatsion a'zolar to'g'ri joylashmaydi va tovushlar noto'g'ri talaffuz qilinadi bu esa bolani boshqalar oldida gapirmasligini olib keladi. Buni oldini olish uchun bola logoped bilan muntazam ish olib borishi zarur bundan tashqari ingliz tili o'qituvchilari ham nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarga alohida etibor berishi ularga ko'proq e'tibor berishlari kerak.

Hozirgi kunda ingliz tili o'qituvchilari uchun nutqida nuqsoni bor bolalarni o'qishda bir qancha usullardan metodlardan foydalanish talab qilinadi. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolaga ingliz tilini CD pleyerlarni foydalanish mumkin. Bu texnologik vositalardan foydalanish bolalarni chet tillarini o'rganish jarayonida qiziqarli va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari hozirgi kunda boshqa interfaol o'yillar ham samarali ta'sir etmoqda bu esa bolani psixologik mexanizmlarida o'zini namoyon qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z hohishlarini qondirish imkon beradi. Har qanday metod o'yin zaminida umumiy qabul qilingan ta'lim printsiplari taktikasi yotishi kerak. Bugungi kunda ingliz tili o'qituvchilari Amerika Qo'shma Shtatlari, Angliya pedagoglari tajribasiga tayangan holda quyidagi inovatsion metodlardan

foydalanish mumkin. “Quvnoq topishmoqlar” bu metoda bolalarni hotirasi idrok eshitish faoliyatidagi kamchiliklarni bartaraf etish yoki fonematik idrokni yaxshilashga yordam beradi chunki bu metodda topishmoqlar orqali narsa buyumlarni nomini uzoqroq hotirasida olib qolishga yordam beradi. “Tezkor javoblar ” bunda bolarda o‘tilgan so‘zlarning inglizcha nomini takrorlab olishga yordam beradi aynan shu metod orqali maktabgacha yoshdagi tilida nuqsoni bo‘lgan bolalarni ajratib qaysi tovushni ayta olmyotganini bilishga yordam beradi. “Rasmlar so‘zlaganda” metodi orqali bolarni dunyoqarashini kengaytirish bilan birgalikda chizgan rasmlarida qatnashgan obrazlarning inglizcha nomini o‘rgatish uchun foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tili darslarida innovatsion metodlardan foydalanish nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarga tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi va ularda fonematik idrokni va chet tillariga qiziqishni yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Y.Ayupova -Logopediya O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti Toshkent-2007.
2. M.Y.Ayupova Korreksion ishlar metodikasi Ma’ruza matin -2001.
3. Bekmurodova U Ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalaridan foydalanish mavzusida referat. Toshkent-2012
4. O‘ Hoshimov Ingliz tili o‘qitish metodikasi Sharq-2003.

TABIAT VA INSON MUNOSABATLARIDAGI UMUMINSONIY VA MILLIY QADRIYATLAR TALQINI

Ravshanov Hamro

Termiz davlat universiteti
adabiyotshunoslik (o'zbek adabiyoti)
mutaxassisligi II kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek adabiyoti yirik vakili Normurod Norqobilovning asarlarida va jahon adiblari asarlarida tasvir etilgan inson va tabiat munosabati badiiy ifodasini o'zaro taqqoslash asosida talqin etilgan. Insonning tabiatga munosabati, bu munosabatlar asnosida qahramonlar ma'naviy-axloqiy olami, ularning dunyoqarashlari adabiyotshunoslik nuqtaiy nazaridan tahlilga tortilgan.

Kalitso'z: tabiat va inson, ijtimoiy - tipologik o'xshashliklar, psixologik-tipologik o'xshashliklar, adabiy - tipologik o'xshashliklar

Keyingi yillarda adabiyotshunosligimizda o'zbek va jahon adabiyotini qiyosiy o'rganishga doir bir qator tadqiqotlar yaratilayotganligiga guvoh bo'lmoqdamiz. S.Meli, F.Jo'rayeva, A.Qosimov, M.Sharafutdinova, Sh.To'ychiyeva, M.Qo'chqorova va boshqalarning ishlari fikrimizga dalil bo'ladi. To'g'ri, bu boradagi ishlar sho'ro davrida ham yaratilgan. Lekin bu ishlarning aksariyatida rus adabiyotining o'zbek adabiyotiga ta'siri masalalari yetakchi bo'lgani sir emas edi. Adabiy ta'sirning dunyo adabiyotida uchrashini inkor etmagan holda, qiyosiy adabiyotshunoslikning geneologiya va tipologiya ko'rinishlari ham borligi aytib o'tilmoqda.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy asarning adabiy jarayondagi o'rnini belgilash maqsadida janr-uslubiy jihatdan o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bunda ijodkor shaxsining ma'lum bir asarni yaratishdan individual psixologik moyilligi tushuniladi. Komparativistlar ko'p hollarda bunday ko'rinishlarni qiyoslanayotgan mualliflarning tabiatidagi ruxiy yaqinlik bilan izohlaydilar. Bunda psixologiyani badiiy ijod psixologiyasi deb ataluvchi sohasi bizga yordam berishi mumkin. Shu o'rinda jug'rofiy jihatdan bir – biridan olis, xronologik jihatdan o'ttiz-yuz yillik farq oralig'ida yaratilgan, lekin g'oya jihatidan yaqin bo'lgan ikki asarlar – Antuan de Sent-Ekzyuperining “Kichkina shahzoda” va Chingiz Aytmatovning “Oq kema”, Oskar Uayldning “Dorian Greyning portreti” va Omon Muxtorning “Ko'zgu oldidagi odam” asarlarini tipologik o'xshashliklar sifatida qiyoslab o'rganish ular o'rtasidagi yaqinliklarni e'tirof etish bilan birga asarlarning badiiy-estetik qimmatini yanada aniqlashtirishga, yozuvchilarning o'ziga xos mahoratini ko'rsatishga xizmat qiladi [1;]. Darhaqiqat, yuqorida keltirilgan asarlar qatoriga Kafkaning “Jarayon” romani badiiyati asosida, asar ruhiyati, psixologik jihatdan, umuminsoniy qadriyatlar ta'siri, ma'naviy – axloqiy g'oyalar badiiy asosida yozilgan Nazar Eshonqulning “Go'r o'g'li” qissasini ham qo'shsak bo'ladi. Har ikki asrda insoniylik, umuminsoniy qadriyatlar cheklanishi, oyoq-osti qilinishiga guvoh bo'lamiz. Ernest sent-Tompson ijodini o'zbek tiliga tarjima qilgan Tog'ay Murod ham Ernest sent-Tompson ijodiga mansub “Yovvoyi yo'rg'a”dan o'zbek tiliga mahorat bilan tarjima qilishi bilan birga o'zining “Ot kishnaga oqshom” qissasida Tompson ijodidan g'oyaviy- badiiy ta'sirlanganini otlarga berilgan ta'riflardan sezish mumkin. Tompsonning “Yovvoyi yo'rg'a”sida otlar haqida quydagicha fikr bildiradi: — Men haligacha yuvosh emas bo'z otni ko'rganim yo'q. Asov emas to'riqniyam ko'rmadim. Agar qora to'riqni yaxshilab minib o'rgatsa, undan baraka topsa bo'ladi. Ammo-lekin qora ot eshakday o'jar, itday qahrli keladi. Qora otda tirnoq bo'lsa, arsloniyam gumdon qiladi! [2; -B.431]. Tog'ay Murod ijodining durdona asarlaridan hisoblanmish “Ot kishnaga oqshom” qissasida otga quydagicha ta'rif beradi: - Birodarlar, bo'z ot qanday bo'ladi? Surpday oppoq bo'ladi! Bordi-yu, ajdodida bo'lsa, to'qqizga to'lganda tarlon bo'ladi. To'qqiz yoshida bo'zning badanida xolday-xolday qora donalar paydo bo'ladi. Shundan boshlab u bo'z emas, Tarlon ot bo'ladi. Tarlon — xol-xol ot! Tarlon — otlar sarasi! Birodarlar to'riq otning yuzdan biri yaxshi bo'ladi, tarlon otning yuzdan biri yomon bo'ladi! Birodarlar, ot tanimasang, Tarlon ol! Bizning bo'z to'qqizga to'ldi, to'qqizda bo'ldi. Shunda... shunda, bir orzum, o'n orzu bo'lib bolaladi. Bir quvonchim o'n quvonch bo'ldi! Birodarlar, bo'z otm — Tarlon bo'ldi! Men Tarlon otli bo'ldim! Otning sarasi menda, quling o'rgilsini menda! [3. -B. 463]. Keltirilgan matndan ko'rinadiki, yozuvchilar o'zaro adabiy aloqalar rivojlanishi natijasida asarlardagi badiiylikdan ilhomlangan holda ma'lum bir syujet yoki peyzajni o'sha holatda tasvirlashi

mumkin. Bunday asarlar dunyo adabiyotida ko'plab uchraydi. Jirmuniskyning “Alpomish haqidagi epik doston va Gomerining “Odiseyyasi”ni o'zaro taqqoslagan bo'lsa, Obid Shofiyev o'zining maqolasida Chexovning “Xameleon” hikoyasi bilan E.A'zamning “Aralashqo'rg'on” hikoyasini o'zaro taqqoslagan[4]. Jirmunisky asosiy e'tiborini motivlarga, berilgan shartlarga, safarga chiqishi, bandi bo'lishiga qaratgan bo'lsa ikki asar qahramonlari hayotini, Obid Shofiyev asar qahramonlari xarakteri, psixologiyasini tahlilga tortgan. Biz esa mavzumiz doirasida jahon adabiyoti yirik namoyondalari Jek London “Oq so'yloq”, Ernest Seton-Tompsonning “Yovvoyi yo'rg'a” hikoyalar to'plamidagi “Lobo”, “Vinnipeg bo'risi”, “Bingo”, “Domino” kabi hikoyalarni o'zbek adabiyotining bugungi kundagi yirik vakili N.Norqobilovning “Ajal chorlagan kun”, “Ovul oralagan bo'ri”, “G'animlar”, “Changalzor iti” kabi hikoya va qissalarni o'zaro qiyosiy tahlilga obyekt sifatida tanlab oldik. Yuqorida keltirilgan yozuvchilar asarlarida inson va tabiat munosabatlari, umuminsoniy qadriyatlar va milliy qadriyatlarni yuqori darajada ifoda etganlar. Fikrimizni muxtasar qilsak, hozirgi kundagi adabiy jarayonimizda ham inson va tabiat talqini masalasi alohida mavzu sifatida o'z dolzarblini yo'qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Qosimov,A.Hamroqulov,S.Xo'jayev. Qiyosiy adabiyotshunoslikka kirish.
2. E.Seton-Tompson “Yovvoyi yo'rg'a” jonivorlar haqida hikoyalar. –Toshkent.G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.1989.B-431.
3. Tog'ay Murod “Ot kishnagan oqshom” qissalar.Sharq nashriyot- Toshkent. 1994.B-463.
4. “Jahon adabiyoti” jurnali, 2016-yil №12

О‘ЗБЕК ТИЛИ ТАРИХИДА СИЙОСИЙ НУТҚНИ ДАВРЛАСHTIRISH MASALALARIGA BIR NAZAR

Ro‘ziyev Elbek O‘rol o‘g‘li

Termiz davlat universiteti lingvistika:
o‘zbek tili mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada turkiy tillar xususan, o‘zbek tili tarixida siyosiy nutqning shakllanishini yuzaga keltirgan omillar, siyosiy nutqni davrlashtirish borasida fikr mulohazalar bildirib o‘tilgan. Shuningdek, mavjud manbalar asosida davrlashtirishning bosqichlari haqida to‘xtalib o‘tilgan

Kalit so‘z: davrlashtirish, siyosiy nutq, siyosiy diskurs, o‘zbek tili tarixi

Davrlashtirish asosida ilmiy muammoni o‘rganish bo‘yicha barcha sohalarda mavjud bo‘lgan usullaridan biridir. Turkiy tillar tarixini xususan, o‘zbek tilida siyosiy nutqning shakllanish davrlarini davrlashtirish masalasi haqida to‘xtalar ekanmiz, dastlab o‘zbek adabiyotini davrlashtirish borasidagi tadqiqotlarga to‘xtalib o‘tsak. Boisi, til va adabiyot bevosita uyg‘un holatda bo‘lib, siyosiy nutqqa oid bo‘lgan manbalar ilmiy asarlar bilan bir qatorda badiiy adabiyot namunalari orqali yetib kelgan. O‘zbek mumtoz adabiyotini davrlashtirish masalasi borasida professor N.Rahmonovning mulohazalari bizningcha o‘rinlidir.¹

O‘zbek tili tarixiy bosqichlarini davrlashtirish borasida to‘xtalar ekanmiz, tilshunos olimlarning bir qancha tasniflarini keltirib o‘tish o‘rni deb hisobladik. Tilshunos olimlardan, S.Ye.Malov, A.N.Samoylovich, A.M.Shcherbak, O.Usmonov, G‘. Abdurahmonov, U.Sanaqulov, Q.Sodiqov va boshqalar turkiy tillarni xususan, o‘zbek adabiy tilini davrlashtirish borasida bir qancha tasniflarni ilgari surganlar. O‘zbek tili tarixini davrlashtirish masalasi ko‘pdan beri turkolog-olimlar e‘tiborini o‘ziga tortib kelayotir. Adabiy tilning kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti to‘g‘risida shu choqqacha bildirilgan fikrlar har turli. Bu masalada tugal bir to‘xtamga kelingan emas. [2. –B.13].

Siyosiy nutq tarixi uni davrlashtirish jarayoniga to‘xtalar ekanmiz, uni rasmiy diplomatik hujjatchilik, turkiy rasmiy uslubning yuzaga kelishi va takomili borasida ham to‘xtalib o‘tish o‘rinlidir. Negaki, siyosiy nutqqa oid ko‘pgina yozma manbalar diplomatic rasmiy-idoraviy hujjatchilikka ham bog‘liq hamda aloqadordir. Zero, turkiy xalqlar tarixida kechgan siyosiy, ijtimoiy, etnik, diniy, mafkuraviy, madaniy jarayonlarning ta‘sirini ham inkor etib bo‘lmaydi. Biroq turkiy xalqlar va ularning tili hamisha o‘zligini saqlab, bu kabi jarayonlardan sog‘-omon chiqqan. Shu bois, turkiy tillar tarixining taraqqiyot bosqichlarini davrlarga ajratganda ana shu omillarni e‘tiborda tutgan yaxshi [3. -B.35]. Eski turkiy diplomatik hujjatchilik borasida tadqiqotlar olib borgan olim Quadratulla Omonov o‘zining “Eski turkiy diplomatik hujjatlar: tarixiy-filologik tahlil” monografiyasida turkiy rasmiy uslubning takomili va davrlashtirishini quyidagi bosqichlarga bo‘lib o‘rganishni lozim deb hisoblaydi:

I. Eng qadimgi davrlar hujjatchiligi (miloddan avvalgi III asrdan, milodiy VI asrgacha).

II. Turk xoqonligi davri hujjatchiligi (milodiy VI-IX asrlar).

III. IX—XIII asrlar hujjatchiligi.

IV. XIII—XVI asrlar hujjatchiligi. Turkiy hujjatchilikning ushbu bosqichi quyidagi davrlarga bo‘linadi:

1) Chig‘atoy ulusida amal qilgan hujjatchilik (XIII—XIV asrlar);

2) Oltin O‘rda va undan keyingi xonliklar hujjatchiligi (XIV asrning birinchi yarmidan XVI yuzyillikning ikkinchi yarmiga qadar);

3) Temuriylar davri hujjatchiligi (XIV asrning ikkinchi yarmidan XVI yuzyillikka qadar);

4) Usmoniylar saltanatining dastlabki davri hujjatchiligi (XV asrning ikkinchi yarmidan XVI asrga qadar) [3; -B. 36]

Albatta, bu davrlashtirish rasmiy uslubning shakllanishini o‘z ichiga oladi. Siyosiy nutq turkiy hujjatchilik bilan bog‘liq ekanligini hisobga olgan holda bizningcha, turkiy tillar xususan, o‘zbek tilida mavjud bo‘lgan siyosiy nutqni quyidagi davrlarga bo‘linib o‘rganilsa maqbul bo‘ladi:

1. Eng qadimgi davrlardan V asrgacha bo‘lgan siyosiy nutq;

¹ Qarang. Rahmonov N. O‘zbek adabiyotini davrlashtirish masalalari. Monografiya. –Toshkent: Mumtoz so‘z. 2016.

2. VI – X asrlar siyosiy nutqi;
3. XI – XIII asrlardagi turkiy siyosiy nutq;
4. XIV – XVI asrlar siyosiy nutq.

Bu davrlarga bo‘lib o‘rganilish, tasniflash tarixiy, ijtimoiy hamda siyosiy omillarga tayanilgan holda ifoda etilmoqda. Turkiy tillar tarixida xususan, o‘zbek tilida siyosiy nutqning shakllanishi, yuzaga kelishi hamda takomillashishi masalalari haqida fikrlamizni muxtasar holatda ifodalasak, o‘zbek tilida siyosiy nutqning shakllanishi davlatchilikning paydo bo‘lishi bilan bir paytda yuzaga kelgan jarayon bo‘lib, uning tarixiy ildizlari bir qancha mingyillikka tutash hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmonov N. O‘zbek adabiyotini davrlashtirish masalalari. Monografiya. –Toshkent: Mumtoz so‘z. 2016.
2. Sodiqov Q. Eski o‘zbek yozma adabiy tili. –Toshkent: Akademnashr, 2022.
3. Омонов Қ. Эски туркий дипломатик хужжатлар: тарихий - филологик таҳлил. -Т.: «Extremum-press», 2015.

TURLI TIZIMLI TILLARDA DEYKTIK BIRLIKLARNING KOGNITIV TADQIQI

Ziyayeva Hamidaxon Abduraximovna,
ADU ingliz tili o'qituvchisi
Abduvaliyeva Gulsora Adahamjon qizi,
ADU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada deyktik birlik nima ekanligi, tilshunoslikda deyktik birliklarning o'rni hamda turli tizimli tillarda deyktik birliklarning ahamiyati, kognitiv tilshunoslikning deyktik birliklar bilan uzviy bog'liqligi hamda ularning xususiyatlari haqida keng yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: Lingvistika, deyktik va deyxis birliklar hamda ularning xususiyatlari, kognitiv tilshunoslik.

Annotation: This article is devoted to what a deictic unit is in detail, the role of deictic units in linguistics and the importance of deictic units in different systematic languages, the integral relationship of cognitive linguistics with deictic units and their characteristics.

Keywords: Linguistics, deictic and deixis units and their features, cognitive linguistics.

Hozirgi vaqtda dunyo ilmida ijtimoiy antropologiya, jamiyatdagi insonning o'rnini o'rganish va buning markaziga insonni qo'yishga katta e'tibor qaratilmoqda. Filologik fanlarni o'rganish va o'rgatishning xorij namunalari ham ayni yo'nalishda ekanligi bilan ajralib turadi. Biz ham mazkur jihatga alohida ahamiyat qaratishimiz lozim. Tilshunoslikning ijtimoiy hayot bilan bog'lanishida ham bu sohalarining o'ziga xosligidan tashqari sotsial, xususan, madaniy antropologiya bilan yaqinlashib boradi. Dunyo filologiya ilmi ham aynan mana shunday yo'nalishlarda bormoqda.

Bugungi kunda tilshunoslikning ko'pgina yo'nalishlarini o'rganish va tadqiq etish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan. Shu o'rinda Prezidentimizning “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak va ma'naviy salohiyatiga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bolib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlari safarbar etilmoqda”, - nutqini keltirib o'tmoqchimiz. Darhaqiqat, har qanday sohada yuksalish, ilmiy-tadqiqot ish olib boorish, ya'ni yangilik kiritish uchun barcha shart-sharoitlar keng yaratilib berilgan [1.14].

Hozirgi davr tilshunosligidagi eng dolzarb yo'nalishlar qatorida sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, lingvokulturologiya, paralingvistika, etnolingvistika, antropololingvistika kabilarni ko'rsatish mumkin.

Bizga ma'lumki, deyxis hodisasi hozirgi kunga qadar butun dunyoda keng miqyosda o'rganilayotgan muammolardan biri hisoblanadi. Bu borada ingliz, rus, nemis va boshqa tilshunos olimlar yetakchilik qilmoqdalar.

Deyxis hodisasi XX asrning II yarmidan boshlab jahon tilshunosligida tilning barcha sathlari doirasida amal qiluvchi universal kategoriya sifatida o'rganila boshlandi.

Deyxis - (grekcha “deixis”) ko'rsatish, gapirayotgan shaxsga yoki gapirilayotgan paytiga u yoki bu munosabatda bo'lgan predmet, voqea-hodisa, shaxslarni ko'rsatish funksiyasi, vazifasi hamda ma'nosini ifodalaydi.

Hozirgi vaqtda deyxisni lingvistik tushuncha ekanligi masalalari bo'yicha turli fikrlar mavjud. Deyxis til birliklarining kontekst, nutq vaziyati bilan bog'liq pragmatik jihatini o'rganishga e'tibor kuchaygach, deyxis muammosi pragmatikaning asosiy tadqiq obyekti sifatida kun tartibiga qo'yildi. Bu muammoni o'rganishga dastlab nemis tilshunosi K.Brugmann jiddiy e'tibor qaratdi. Uning ishlari keyinchalik K.Byuller tomonidan rivojlantirildi. K.Byuller o'zining “Til nazariyasi” nomli kitobida deyxisning mohiyati, turlari, deyktik birliklarning vazifasi haqida o'z qarashlarini bayon qildi. Shundan so'ng boshqa ko'plab tilshunoslarning ushbu sohada faoliyat olib borganligi deyxis hodisasining tilshunoslikda ahamiyatli va dolzarb masala, hodisa ekanligidan dalolat beradi. Deyxis nazariyasi yuzasidan olib borilgan ilk tadqiqotlar ichida J.Layonz, Ch.Pirs, R.Yakobson, I.A.Sternin, I.V.Shmatova, Yu.D.Aspersyan, Stefen Levinsonlarning ishlari alohida o'rin tutadi.

Deyxisning mohiyati shundaki, hech qanday so'zlashuv jarayonini deyktik birliklarsiz tasavvur qilish qiyin, Chunki, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi jarayon zamon va makonsiz amalga oshirilmaydi. Bu antologik toifalar mazmuni odam haqidagi tasavvurga egadir. Shuning uchun zamonaviy tilshunoslikda inson omilini til bilan uzviy ravishda o'rganuvchi antroposentrizm¹

prinsipi yetakchi o'rinda turadi.

Nutqiy muloqotda deytik xususiyatga ega bo'lgan o'zbek tilining morfologik birliklaridan biri olmoshlardir. Ma'lumki, tilshunoslikda olmoshlarning shaxs va predmetga ishora qiluvchi asosiy deytik birlik sifatida qo'llanishi qator ilmiy taqiqotlarda qayd etilgan. “Deyksis” so'zining asl yunoncha ma'nosi “ko'rsatish”, “ishora” bo'lib, ilmiy qo'llanishda lison vositasida “voqelikka ishora, ko'rsatish” mazmunini olgan. Ko'rsatish, ishora vazifasini ado etuvchi birliklarni deytik ibora deb atashadi. Ushbu turdagi iboralar nutqiy muloqot tizimi mazmundorligini ta'minlovchi doimiy vositalardan biridir. Masalan, biror bir notanish kimsani ko'rib qolib, “Bu kim?” savoli bilan murojaat qilinganda, deytik ibora “bu” vositasi orqali ifodalanmoqda. Shu bilan birga deytik birliklar ishora birliklari bo'lib, matn semantik qurilishida o'ziga xos o'rin tutadi. Har qanday matnning obyektiv mazmunida voqelik yuz bergan makon, zamon va voqelik ishtirokchilariga ishora mavjud bo'ladi. Shunga ko'ra ayrim manbalarda, deyksisni “nutqning o'ziga xos tabiiy mavjudligi” deb qarashadi. [2.9].

Deyksisni yuzaga keltiruvchi vositalar ichida matn tarkibiy qismlariga ishora qiluvchi birliklar alohida ahamiyatga ega. Matn tarkibiy qismlariga ishora qiluvchi deytik birliklar nutq parchalarining yoki tuzilma tarkibining uzviy bog'liqligini, uning mazmunan yaxlitligini ta'minlovchi zanjir vazifasini bajaradi. Bu birliklar matnning muayyan qismiga ishora qilish bilan deytik xususiyatini namoyon etadi hamda tarkibiy qismlar o'rtasida sintaktik aloqani o'rnatib, bog'lovchilik vazifasini ham bajaradi. Mazkur deytik birliklar matn tarkibiy qismlarini mazmunan bog'lash bilan birga, matn tuzilishidagi izchillikni ta'minlash, matnda aks etgan axborotga tinglovchi diqqatini jalb qilish maqsadlarini yuzaga chiqarishda ham faol qo'llanadi.

Antroposentrizm – insonni muammolar markazi qilib olish. Bunday deytik birliklar vazifasida o'zbek tilidagi ayrim olmosh va olmoshli qurilmalar, ba'zi mustaqil (son, ravish) va yordamchi so'zlar, kirish qurilmalar, ayrim so'z birliklari va gaplar qo'llana oladi. Bu birliklar o'zi qo'llangan gapdan oldingi yoki keyingi qismga ishora qilib, deytik xususiyat kasb etadi.

Kognitiv tilshunoslik (inglizcha cognize - bilmoq, anglamoq, tushunmoq) falsafadagi bilish nazariyasi bilan cheklanmay, balki tilni tafakkur bilan bog'lab, uning hosil bo'lishidagi psixologik, biologik va neyrofiziologik jihatlarining ijtimoiy, madaniy, lisoniy hodisalar bilan uzviy aloqasini chuqur ilmiy tadqiq etadi. Kognitiv tilshunoslik psixologiyadagi tushuncha va kontsept birliklari bilan ish ko'radi. Kontsept tushunchasi asosida ma'no va obraz yotadi va ular bilim umumlashmasi sifatida “kvant” deb ataladi. Kontsept - ong - belgi o'rtasidagi bog'lanish miya faoliyati orqali boshqariladi [3.12].

Umumlashtirish, kechayotgan hodisalar, predmetlar sifat-xususiyatlari kabilar haqidagi ma'lumotni mujassamlashtirgan holda konseptual qoliplar vositasida idrok etish kognitiv faoliyatning samarasidir. Bunday qoliplar konseptual birliklarning lisoniy voqelanishida o'z aksini topadi. Albatta, tashqi dunyodagi voqealar, predmetlar xususiy ko'rinishdagi belgi, xususiyatlarga egadirlar. Lisoniy tafakkur faoliyatining kognitiv bosqichidan lisoniy voqelanish bosqichiga o'tishda qiyoslash, analiz va sintez amallari muhim rol o'ynaydi. Shu amallar vositasida umumiylik va xususiylik farqlanadi. Shuningdek, kognitiv faoliyat bevosita mavhumlashtirish amalini ham qamrab oladi, chunki ushbu amal umumlashtirishning muhim bosqichini tashkil etib, idrok etilayotgan obyektlarning alohida muhim xususiyatlarini ajratib olib, ularni qiyoslash imkonini beradi.

Til ma'lumotni to'plash va uzatishdan tashqari, uni tartibga keltirish vazifasini ham bajarishini unutmasligimiz lozim. Farang faylasufi Lill universitetining professori Noel Mulud nutqiy birliklar mazmuni ifodasining mantiqiy asosi haqida fikr yuritayotib, “nutqiy ibora ma'lum bir ma'noni oddiygina belgilab, umumlashtirib va ifodalab qolmasdan, balki u bularning barchasini qanday tartiblashtirsa, xuddi shu tartibda bajaradi”, - degan xulosaga kelgan [4.13].

Nutqiy muloqotning shakllanish va rivojlanish bosqichlarida eshitish sezgisi orqali idrok etilgan deytik birliklardan foydalanish jarayonida o'ziga xos nutqiy vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin. Bu jarayon bilan bog'liq lingvopragmatik xususiyatlarni tadqiq etish bolalarda kognitiv faoliyatning rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun nihoyatda dolzarbdir. Chunki bolalar nutqiga xos ayrim psixolingvistik va sotsiopragmatik xususiyatlar ular tomonidan deytik birliklarning qay yo'sinda ifoda etilishiga bog'liq bo'ladi.

Aksariyat hollarda bolalar nutqida qo'llanadigan deytik birliklar kognitiv imkoniyatlar bilan bog'liq tarzda shakllansa-da, kattalar talqinida pragmasemantik xususiyat kasb etishi mumkin. Bu holat bolalar tomonidan, ayniqsa, shaxs deyksisining ifodalanish jarayonida aniq

ko'zga tashlanadi. Bu muammo yuzasidan olib borilgan tadqiqot ishlarida deydik birliklarning pragmatik xususiyatlari muayyan darajada tahlil etildi. Biroq, hozirgi kunda o'zbek bolalar nutqiga xos deydik birliklarning pragmatik xususiyatlari muammosi maxsus tekshirishni talab etadi. Ma'lumki, bolalar nutqida kuzatiladigan ayrim ishora birliklari o'ziga xosligi bilan kattalar nutqida qo'llanuvchi deydik birliklardan ajralib turadi.

Deydik iboralarning tizimiy xususiyatlarining asosiy guruhlariga shaxs, zamon va makon deydik iboralar kiradi. Yuqorida aytilganidek, deyksisning markazida shaxs turadi. Nutqiy muloqot jarayonida bajarayotgan rolga nisbatan shaxs deyksisining tarkibi aniqlanadi. Birinchi shaxs so'zlovchining o'rniga ishora, “o'zini ko'rsatishi, eslatishi”ning lisoniy ifodasidir, ikkinchi shaxs – tinglovchi yoki adresantning lisoniy belgilanishi hamda uchinchi shaxs muloqotning bevosita ishtirokchisi bo'lmagan shaxsga ishoradir. Muloqot ko'chishiga qo'shgan hissasiga nisbatan farqlanayotgan ushbu tizim olmoshlar guruhlarida o'z aksini topadi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, bugungi kunda tilshunoslikning ko'pgina yo'nalishlarini o'rganish va tadqiq etish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan. Shu o'rinda, tilshunoslikning muhim kategoriyalaridan biri deydik va kognitiv tushunchalardir. Hozirgi vaqtda deyksisni lingvistik tushuncha ekanligi masalalari bo'yicha turli fikrlar mavjud. Deyksis til birliklarining kontekst, nutq vaziyati bilan bog'liq pragmatik jihatini o'rganishga e'tibor kuchaygach, deyksis muammosi pragmatikaning asosiy tadqiq obyekti sifatida kun tartibiga qo'yildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2016.
2. Aslanova R. Zamon Deyksisi. – Andijon, 2014
3. Zaripov B.P., Sharopova R. Tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlari. O'quv-uslubiy majmua. - Navoiy, 2021.
4. Lutfullayeva D. Davlatova R. O'zbek muloqot matnining dialektik birliklari. – T.: 2013
5. Lutfullayeva D. Qurbonova M. Bolalar nutqiga xos deydik birliklarning fonopragmatik talqini. – T.: 2013
6. www.nuqf.intal.uz
7. www.ziyonet.uz

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ЕРТЕКЛЕРИНДЕГИ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕРДИҢ ЛИНГВОМӘДЕНИЙ АНАЛИЗИ

Кунназарова Шолпанай Махсетбаевна,

филология илимлари бойынша философия
докторы (PhD), Қарақалпақстан аўыл хожалығы
хәм агротехнологиялар институты
телефон: +998938458102

Аннотация: Фразеологизмлерде халықтың миллий психологиясы, дүньяны, барлықты таныўы, оны қабыллаўы ойлаў процесиниң хызметин көринеди. Бул мақалада халық ертеклеринде жумсалған фразеологизмлердиң лингвомәдений анализи сөз етилген.

Таяныш сөзлер: фразеологизмлер, лингвомәдений, пикир образлылығы, эмоциональ-экспрессивлик, мәдениет белгиси

Халық аўызеки ертеклери тили өзиниң көркемчилиги менен ажыралып турады. Бунда эмоциональ-экспрессивлик тәсири күшли турақлы сөз дизбеклериниң хызметин айырықша атап өтиў керек. Ертеклер тилиниң көркемчилигин, тәсирлилигин асырыўда олар үлкен әҳмийетке ийе. Ертеклер тилиндеги турақлы сөз дизбеклери ҳәр қыйлы мақсетлерде қолланылған. Олардың айырымлары қаҳарман характерин ашып бериўде хызмет етсе, айырымлары сўўретленип атырған ўақыяға оқыўшының дыққатын аўдарыў ушын жумсалған. Сол сыяқлы олардың бир топары пикирдиң образлылығын тәмийнлеўде пайдаланылған болса, гейпаралары қаҳарманның портретин жасаўда көркемлеў қуралы хызметин атқарған.

Фольклорлық фразеологизмлер Т.Бегжанов, Қ.Қошановтың мақаласында халықтың үрп-әдет дәстүрлерине байланыслы қой ҳәм ешки сөзлери дөгерегинде пайда болған ҳәм халық тилинде ҳәзирги күнге шекем қолланылып киятырған турақлы сөз дизбеклери ҳаққында айтылып, мысаллар менен дәлилленген.[1]

Қарақалпақ халқының миллий мәдениет белгилерин оның халық даналығының ҳасыл үлгилеринен бири есапланған турақлы сөз дизбеклеринен көриўге болады. Ертеклер тили лексикасындағы фразеологизмлер ишинде аўыз, көз, кулақ, аяқ, қол, жүрек, баўыр, табан, тис, тил сөзлери дөгерегинде пайда болған турақлы сөз дизбеклери бар.

Қарақалпақстан үлкесинде тәбияты бойынша таў, төбешик, кумлық, шөл-саҳра менен бирге дуз кәнлери де бар. Адамлар усы дуз кәнинен дузды тазалаў, қайта ислеў, аўқатлық өним ретинде пайдаланыўдың сырларын ертеден-ақ билген. Дуздан дерлик дүнья халықлары асханасында тағамға дәм бериў ушын азық түринде қолланылыўы улыўмалық, универсиялық мазмунға ийе. Ал, қарақалпақ халқында дуз тек аўқатлық мәниге ийе болып қалмастан, адам узақ сапарға атланғанда, үйинен дүзге шыққанда қалтасына дуз салып шығыўы, сол шаңараққа тез күнде қайта оралыўға үмити уйғарылса, кийимниң кисесине дуз түйип салып қойыў болса, адамды сыртқы тәсирлерден, жаман нийетлерден, тил-көзден сақлайды деген үрп-әдет, баланың, нәрестениң бесигине дуз түйип салып қойыў – шоршынбай, жаман нәзерден аўлақ болып өседі деген түсиник болса, бала туўылғаннан баслап қырық күн даўамында дузға салып шомылдырылыўында баланың ети писик болыўы, үлкейе келгенинде жара шықпаўы, денесиниң ыссыға ҳәм суўыққа шыдамлы, өзиниң де шыйрақ тирише болады деген түсинигинде турмыслық ҳақыйқатлық бар болып, бул халықтың узақ жыллар даўамында бала күтиминдеги мол тәжирийбесин билдиреди. Сонлықтан да, тилимизде өлпең, илекер, қылған иси өнбейтуғын, сылбыр ҳәм ойсыз сөйлейтуғын, узақты гөзлеп ис тутпайтуғын адамларға «бир салым дузы кемис, дузсыз адам, дузы пәс, дузының алағаты бар, дузында шалалық бар» ҳәм тағы басқа да дуз компонентли фразеологизмлер қолланылады ҳәм ол арқалы инсан баласының ишки дүньясына итибар қаратылады. Дуз компонентли фразеологизмлер ертеклер тилинде де бар болып, олар семантикалық жақтан түрлише. Инсан өмириниң таўсылыўы, бул дүньяны тәрк етиўи дәм-дузы таўсылыў турақлы бирлиги арқалы бериледи: Дәм-дузы таўсылып, әкеси дүньядан өткеннен кейин үлкен ағалары төрт асық, қарақал ойынларының кумарына кирип, барлық нәрсе-дәскени уттырады (Туўрылық жолы, 173-б.).

Қарақалпақ халқы өз миллий үрп-әдет дәстүрлеринен, мәдениатынан келип шығып

дәстүрханды теберик, кийели муқаддес буйым сыпатында түсинеди ҳам айырым еки жүзли адамлар биреў менен тығыз дос–яран, жақсы мүнәсибette, дәстүрханлас болып, бир дәстүрханнан тағам татысып соңын ала оған жаманлық ислесе, шәртлесип сөзинен қайтса «дәстүрханым урсын!, дузым урсын, аппақ асым тутқай, дузымды ишип, дузлығыма түпирди» ҳам тағы басқа да сыяқлы ғарғыс түрлерин қолланады. Ертеклер тилинде болса дуз компонентли фразеологизм арқалы қадирдан, табаклас, дәстүрханлас түсиниклерин жәмлестиретуғын халықтың миллийлигине сай үрп-әдети сәўлеленген: Бирақ сонша күн дузын ишип, ҳеш қандай жаманлығын көрмеген жалғыз қызды көлде қалдырып кетиў де оларға қыйын соқты (Алтын жүзикли жигит ҳам ай жүзли арыў, 189-б.). Ата-бабаларымыз перзентлерин дуз ишкен жерине жаманлық ислемеўи, қыянет етпеўи, кисиге зыян жеткермеўи кереклигин өмири даўамында нәсиятлап, санасына сиңдирип, оларды халық мәпине жарайтуғын перзент етип тәрбиялаўға ҳәрекет еткен. Бул да халқымыздың өзине тән перзент тәрбиясындағы дәстүри.

Халықтың руўхый байлығы олардың көркем әдебияты болып, ол арқалы белгили бир миллетке тийисли өзгешелик, мәденият сәўлеленеди. Көркем шығармаларда тилдиң ишки мазмуны сәўлеленип, онда миллий мәдениятқа тийисли бирликлер ушырасады. Олар халық өмири, жасаў шараяты менен тығыз байланысly, оны халық ойлап таўмайды, өз-өзинен пайда болып та қалмайды, оларды орталық пайда етеди. Ертеклер тилинде миллийлигимизге тән болған бир неше фразеологизмлер бар. Оларда халықтың күн-көрис тәризи, менталитети, миллий характери, үрп-әдети, қәдириятлар жыйындысы ҳам дүньятанымы да көринеди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Бегжанов Т., Қощанов Қ. «Вопросы использования фольклорных материалов в изучении курса фразеологии» // Түркий филологиясының актуаль мәселелери, Нөкис, 2008-ж.
2. Қарақалпақ фольклоры.67-76-томлар. Нөкис. Илим.2014-жыл.

TOHIR MALIK ASARLARIDA “BIR” SONINING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Iroda Bahronova,

Navoiy davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti fakulteti 1-kurs talabasi

Telefon: +998(91)332-07-56

irodabahronova2020.gmail.com

Ilmiy rahbar: f.f.f.d.(PhD) N.J.Yarashova

Annotatsiya: Ushbu maqolada son soʻz turkumiga mansub “bir” sonining pragmatik xususiyatlari olimlarning nazariy qarashlari asosida tadqiq qilinadi. Tohir Malik asarlari misolida “bir” sonining pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi

Kalit soʻzlar: son, miqdor, pragmatika, pragmatik va grammatik xususiyatlar.

Tilshunoslikda barcha soʻz turkumlari oʻz oʻrniga ega. Jumladan, son soʻz turkumi oʻzining grammatik va pragmatik xususiyatlariga koʻra boshqa soʻz turkumlaridan ajralib turadi. Pragmatika bu tilshunoslikning nutqdagi harakatini oʻrganuvchi tadqiqot doirasidir¹. Predmetlarning sanogʻi va asosan aniq miqdori uchun ishlatiladigan soʻz – sonning soʻz turkumi sifatidagi umumiy grammatik maʼnosi. Sanaladigan predmet uchun ishlatilganda ularning sanoq va miqdorini anglatadi. Son soʻz turkumi sifatida predmet ifodalovchisi bilan munosabatga kirishib, shu jihati bilan sifat va ravish turkumiga yaqin turadi. Biroq aniq miqdor bildiruvchi bu soʻzlar predmetning noaniq miqdorini bildiruvchi [oz], [koʻp], [moʻl] kabi sifatdan ajralib turadi².

Sanoq son sirasida *bir* soʻzi qoʻllanish va vazifasi jihatidan qator oʻziga xosliklarga ega.

1. “Miqdor” maʼnosi:
– *Men ham Xudoning bir gunohkor bandasiman-da, oshnam...* (Z. 227-b.)
2. “Noaniqlik” maʼnosi:
– *Ular qaysi bir mahalla guzaridan oʻtib, torroq koʻchaga burildilar.* (AB. 35-b.)
– *Ikki qoʻnalgʻadan oʻtganda yonoqlariga bir-ikki yomgʻir tomchisi urildi.* (VO. 4-b.)
3. “Moʻljil” maʼnosi:
– *Bir-ikki kun sovuqqa qoʻysam-ku, tayyor boʻladi-ya.* (Z. 228-b.)
4. “Kuchaytiruv” maʼnosi:
– *Boshimga yana bir balo yogʻildi: achchiq ovqat-u, qoʻlansa dorilar azobida qoldim.* (Z. 225-b.)
5. “Navbatma-navbat” maʼnosi:
– *Bir qoʻlda dushmaningiz, bir qoʻlda bolangiz va xotiningiz! Eplay olarmikansiz?* (Z. 226-b.)
6. “Oʻxshashlik” maʼnosi:
– *Ildizning bittaligi qismatning bir ekanligimi?* (Sh. V t., 53-b.)
7. JKda “birgalik” maʼnoli ravishga oʻtadi:
– *Yoʻq, biz bilan birga borishingiz kerak.* (Sh. V t., 59-b.)
8. ChKda “toʻsatdan” maʼnoli ravishga oʻtadi:
– *Shu on birdan yer-u koʻk yorishib ketdi – yashin chaqnadi.* (VO. 4-b.)
9. -ov affiksini olib “gumon” maʼnoli olmosh boʻla oladi:
– *Qoʻy ogʻzidan choʻp olmagan, birovning noniga koʻz olaytirmagan-a!* (VO. 9-b.)
10. -or, -on affiksini olib keladi:
– *Agar fikringiz oʻzlik qilmasa, menga biror joʻyali maslahat bering.* (Z. 228-b.)
11. -gina yuklamasi bilan “chegaralash” maʼnosini beradi:
– *U oʻgʻlini birgina marta koʻrish, loaqal u haqda biron maʼlumot eshitish maqsadida markazga har kuni qatnardi.* (VO. 7-b.)
12. Fonetik oʻzgargan ham yuklamasi bilan “kuchaytirish” maʼnosida keladi:
– *Biram shirin kulardi... biram shirin kulardi bu jon qizi!* (TA. 428-b.)
13. -oq elementi bilan bogʻlovchi vazifasida keladi:

1 Panu Kosonen. Pragmatic adaptation in transliting skeptics vs creationists: a formal debate from English into Finnish. University of Jyväskylä Department of Languages English April, 2011.

2 Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – B. 246.

– *Risolat kampir piyolani oldi, labiga olib bordi, **biroq** ichmadi. (VO. 7-b.)*

Shuningdek, bir soʻzi rov, pas, nafas, zum, payt, yil, vaqt, oy, kun, birrov, bir pas, necha, muncha, qadar, bir necha, bir oz, bir muncha, bir nima, narsa, qator, talay, bir qator, bir talay, xil, bir xil, baʼzi, har, baʼzi bir, har bir soʻzlari bilan birga kela oladi: – *Bilmaganing yaxshi. Lekin, men bilaman, - **bir nafas** jim qoldi, xoʻrsindi. (AB.70-b.). // – Baxt haqidagi tushunchani bola **bir xil**, katta odam boshqa **bir xil** tarzda talqin qiladi. (AB.71-b.)*

Bir soʻzi takrorlanib kela oladi: *bir-bir* (“tartib bilan” maʼnosida), *birma-bir* (“batafsil” maʼnosida), *birdan-bir* (“yagona” maʼnosida), *bir-biridan* (“oʻzaro” maʼnosida), *bir-biriga* (“biri ikkinchisiga” maʼnosida).

Shuningdek, oʻzbek tilida bir soʻzi *ilk, yakka, yolgʻoz, yagona* soʻzi bilan maʼnodoshlik kasb etadi¹.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, soʻz turkumlarining, ayniqsa, son soʻz turkumining pragmatik, leksik, umumiy grammatik imkoniyatlari cheksiz. Biz yuqorida bir sonining Tohir Malik asarlaridagi pragmatik va grammatik imkoniyatlarini koʻrib oʻtdik va tahlil qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Malik T. Alvado, bolalik. – Toshkent: Sharq, 2009.
2. Malik T. Voy, onajonim. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
3. Malik T. Zurriyot. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
4. Malik T. Shaytanat. 5 jildlik, 5-jild. – Toshkent: Sharq, 2011.
5. Malik T. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2012.
6. Panu Kosonen. Pragmatic adaptation in transliting skeptics vs creationists: a formal debate from English into Finnish. University of Jyväskylä Department of Languages English April, 2011.
7. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.

¹ Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – B. 249.

THE ADVERB

Do'simmetova Malohat Azodovna

Gurlan district of Khorezm region

English teacher of 24th school.

Annotation: the article contains information on how to teach **Adverbs** and its types through examples.

Keywords: Adverb, types, word, action, formation, notes, examples, often, seldom, usually, formation of adverbs.

The adverb is a word denoting circumstances or characteristics which attend or modify an action, state, or quality. It may also intensify a quality or characteristics.

From this definition it is difficult to define adverbs as a class, because they comprise a most heterogeneous group of words, and there is considerable overlap between the class and other word classes. They have many kinds of form, meaning and function. Alongside such undoubted adverbs as *here, now, often, seldom, always*, there are many others which also function as other word classes. Thus, adverbs like *dead* (dead tired), *clear* (to get clear away), *clean* (I've clean forgotten), *slow, easy* (he would say that slow and easy) coincide with adjectives (*a dead body, clear waters, clean hands*). Adverbs like *past, above* are homonymous with prepositions. There is also a special group of pronominal adverbs *when, where, how, why* used either as interrogative words or as connectives to introduce subordinate clauses.

The adverb is a part of speech characterized by the following features:

1. The lexico-grammatical meaning of “qualitative, quantitative or circumstantial characteristics of actions, states or qualities”. 2. The category of the degrees of comparison.

3. Typical stem-building affixes, as in *quick-ly, sideways, clock-wise, back-wards, a-shore*, etc.

4. Its unilateral combinability with verbs, adjectives, adverbs, less regularly with adlinks and nouns.

5. The function of adverbial complement, sometimes other functions.

The category of the degrees of comparison of adverbs is similar to that of adjectives. It is a system of three-member opposemes (*soon — sooner — soonest; actively — more actively — most actively*) showing whether the characteristic the adverb contains is absolute or relative. In Russian these three-member opposemes have the same forms: *поздно, позднее, самый поздний*. When compare with Russian second form, i.e. comparative degree has suffix *-ее* and in superlative degree the word *самый* is put before an adverb. The ‘comparative’ and ‘superlative’ members of the opposeme are built up either synthetically (by means of affixation or suppletivity), or analytically (by means of word-morphemes). The synthetic and analytical forms are in complementary distribution like those of the adjective, only the number of synthetic forms is smaller inasmuch as there are fewer monosyllabic and disyllabic adverbs. For example: *lazy — lazier — (the) laziest, lazily — more lazily — most lazily*. With regard to the category of the degrees of comparison adverbs (like adjectives) fall into comparables and non-comparables.

The number of noncomparables is much greater among adverbs than among adjectives. In other words, there are many adverbs whose lexemes contain but one word (*yesterday, always, northward, upstairs*, etc.). In Russian we can meet the same thing: *вчера, здесь, всегда*. As the definition of the lexico-grammatical meaning shows, adverbs may be divided into three lexico-grammatical subclasses: qualitative, quantitative and circumstantial. Qualitative adverbs like *loudly, quickly, brightly*, etc. usually modify verbs, less often adlinks. They show the quality of an action or state much in the same way as a qualitative adjective shows the quality of some substance. For instance, *speaks loudly and loud speech, walks quickly and a quick walk*. But in Russian adverb is used: *говорить громко, громкий голос, быстро ехать*. The connection between qualitative adverbs and adjectives is obvious. In most cases the adverb is derived from the adjective with the help of the most productive adverb-forming suffix *-ly*. Like the corresponding adjectives qualitative adverbs usually have opposites of the comparative and superlative degrees.

Bibliography:

1. Blokh M.Y. A course in theoretical English Grammar.

2. Chomsky N. Language and Mind.

TOHIR MALIK ASARLARIDAGI IBORALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

I. Kazakov,

QQDU O'zbek tilshunosligi kafedrası dotsenti.

Nazokat Safiyazova

QQDU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada yozuvchi Tohir Malikning o'z asarlarida frazeologizmlardan foydalanishi va ularning ma'noviy qirralari haqida tahlillar yoritilgan. Shuningdek, maqolada mazkur masala yuzasidan muallif tomonidan shakllantirilgan ilmiy izlanishlar o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: Frazeologizmlar, ibora, sinonimiya, barqaror munosabat, maqol, matallar, zid ma'noli so'zlar.

O'zbek tilshunosligida yangi so'z va yangi ma'noning paydo bo'lish yo'llari ozmi-ko'pmi o'rganilgan. Lekin tilda frazeologik iboralarning paydo bo'lishi, shu jumladan yozuvchilarning frazeologik ijodkorligi deyarli o'rganilgan emas. Yozuvchi tili frazeologiyasiga bag'ishlangan ishlarda yangidan ijod etilgan ayrim iboralar keltirilsa ham, lekin mazkur yozuvchining ibora yaratish texnikasi, tilda frazeologik iboralarning vujudga kelish yo'llari, bunday iboralarning badiiy estetik va stilistik qiymati maxsus tekshirilmaydi. Vaholanki, busiz yozuvchi tili va uslubining o'ziga xos xususiyatlarini to'la ochib berish mumkin emas. "Ikki yoki undan ortiq so'zlarning o'zaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo'lgan til birliklari barqaror birikmalar deyiladi" Iboralar, maqol matallar, hikmatli so'zlar barqaror birikmalar hisoblanadi. Voqeylikni obrazli tasvirlashda, uni kitobxon ko'z o'ngida aniq va to'la gavdalandirishda frazeologik iboralarning o'rni, ahamiyati beqiyosdir. Iboralar hayotdagi voqea-hodisalarni kuzatish, jamiyatdagi maqbul va nomaqbul hatti-harakatlarni baholash, turmush tajribalarini umumlashtirish asosida xalq chiqargan xulosalarning o'ziga xos obrazli ifodasidir.

Yozuvchilar odatda, tasvir maqsadiga muvofiq iboralarni tanlab qo'llash bilangina kifoyalanib qolmaydilar. Balki qahramonlar tabiati, ruhiy holati, hayot tarziga moslab o'zgartiradi, qayta ishlaydi. Shu tarzda xalq iboralari sayqallanadi, yangi ma'no ko'lami bilan to'yinib boradi. O'quvchi lug'at boyligining muhim qismini iboralar tashkil qiladi. Ma'nosi va qo'llanilishi jihatidan bir so'zga teng keladigan, ko'chma ma'no ifodalaydigan so'zlar qo'shilmasi iboralardir. U nutqimizni boyitadigan, go'zallashtiradigan va ta'sirchanligini oshiradigan vositadir. Iboralar ona tili mashg'ulotlarida faqat shu mavzuni o'rganishga emas, balki ko'pchilik mashqlarni bajarishda iboralarni o'rganib boradilar.

Tohir Malik o'z asarini yozish jarayonida qahramonlar tabiatini, psixologiyasini tasvirlash uchun iboralardan juda ko'p va o'rinli foydalanganligining guvohi bo'ldik. Yozuvchi *tilini tishlab qolmoq, tilga olmoq* umuman gapirmaslik ma'nolarida qo'llanuvchi iboralardan bir qanchasidan o'z asarlarida ancha qo'llagan.

Tilga olmoq– gapirmoq, kim, nimani, kimni, nima, nimani

"Xitlarning odami" deb gumon qilinayotgan Holimjonni sinab olish uchun uning nomini tilga oldi-da, ozgina ta'rif ham berdi (Shaytanat, 312-bet).

Hozircha u hech kimning nomini tilga olmagan (Shaytanat, 386-bet).

Til biriktirmoq– kim, kim bilan. Yashirin holda kelishib olmoq, o'xshashi – *gapini bir joyga qo'ymoq*

Masalan: *Kesakpolvon bilan til biriktirgan fohisha bir-ikki tarsaki yerdi-yu, keyin ulushini olgach, mukofotiga uning to'shagini obod qilardi.* (Shaytanat, 292-bet). *Tilini tishlab qolmoq*– kim. O'zini gapirmaslikka majbur qilmoq, o'xshashi – *labini tishlamoq*.

Masalan: *Kesakpolvon bilan til biriktirgan fohisha bir-ikki tarsaki yerdi-yu, keyin ulushini olgach, mukofotiga uning to'shagini obod qilardi.* (Shaytanat, 292-bet). *Tilini tishlab qolmoq*– kim. O'zini gapirmaslikka majbur qilmoq, o'xshashi – *labini tishlamoq*.

Soliyev shunday deyishga dedi-yu, "Qassob"ning vujudida tutayotgan gumonga moy sepib, yondirib qo'yanini anglab, tilini tishladi" (Shaytanat, 37-bet).

Tildan qoldi– o'xshashi – *tili aylanmadi*.

Eri: "Yana nima gaping bor?" degach, ahldini aytishga qiynalib, bir zum tildan qoldi (Shaytanat, 44-bet).

Joniga tegmoq-zerikmoq

-Bu yer joningga tegdimi?-deb so'radim undan (Alvido bolalik, 7-bet).

Azob chekmoq-qiynalmoq

Lekin, baxti yarimta o'sha qiz-chi? U bir umr azob chekmaydimi?(Alvido bolalik, 7-bet)

Hozir Ilyasovga ham shunga o'xshagan bir gap aytvoray dedi-yu, tilini tiydi (Shaytanat, 107-bet). Yuqoridagi iboralarga zid ma'noda ishlatiluvchi gapirish ma'nosidagi tilini tiymadi iborasidan ham adib o'z asarida qo'llangan:

To'xtaxon Jalilning amriga bo'ysinib, orqasiga o'girilishga o'grildi-yu, ammo tilini tiymadi:

- *Qorinlari to'yib qolgan bularning, odamning konlari bo'lmaganda qirilib ketishardi* (Shaytanat, 277-bet).

ko'z urishtirmoq– kim, kim bilan, kimlar o'zaro, kim kim bilan. o'xshashi – bir-biriga ma'noli qarab olmoq

Masalan: “Kerak bo'lsa yo'lda tanishib olarsanlar”, deganday u bilan ko'z urishtirib oldi (Shaytanat, 313-bet).

Tishi o'tmaydi– iborasi uchta ma'noga ega:

1) Biror qattiqroq narsani maydalashga, chaynashga tishining qurbi yetmaydi;

2) Yenga olmaslik, o'zlashtira olmaslik;

3) Idrok qilib yeta olmaslik, uqib yeta olmaslik¹

Asarda bu ibora ikkinchi ma'nosida ishlatilgan. Misollarga murojaat etamiz: *Mening bilganim shuki, bu tomonlar endi Xongireyniki. Boshqalarning tishi o'tmaydi* (Shaytanat, 236-bet).

Past ketmoq– yerga urish:

Shuni unutmaginu, sira *past ketma*. U bezatilgan dasturxon uchun pas ketib joyini o'zgartirishni istamadi (Shaytanat, 291-bet). Chehrasi ochiq iborasi o'zbek tilining frazeologik lug'atlarida xafachiligining tarqaganini ko'rsatmoq ma'nosida izohlanadi.

Asarda ushbu iboraning qo'llanishini kuzatamiz: *Chehrangizni ochib o'tirsangiz ... har holda do'st bor, dushman bor* (Shaytanat, 190-bet).

O'zining bu kashfiyotidan quvongan Kesakpolvonning *chehrasi ochilib*, qazonkabobni buyurib qaytgan qoziga bir-ikki hazil qildi. (Shaytanat, 239-bet).

Qo'li kalta– cheklangan imkoniyatga ega bo'lmoq, varianti – *qo'li kaltalik qildi, qo'li qisqalik qildi*.

Masalan: - Keraklikka kerak ... *qo'l kalta*-da, Bek aka (Shaytanat, 236-bet). Asarda yana *boshini bukmoq* iborasi ham ishlatilgan. Mazkur ibora o'zbek tilida uyat, nomusdan bosh ko'tara olmaydigan holatga tushirmoq ma'nosini ifodalash uchun qo'llanadi.

Masalan: Kozlov *bosh egib* borsa, Asad bilardi (Shaytanat, 311-bet).

Tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq– umidi puchga chiqib bo'shashmoq ma'nosida ishlatiladi

Masalan: Shu kayfiyatda qozixonaga kirgan Kesakpolvon Salimni ko'rib, *tarvuzi*

qo'ltig'idan tushgan odamday ajablendi (Shaytanat, 236-bet).

*Ko'zlari uchib turmoq*²– kimning, kimga; ko'rish ishtiyoqidamidi?! (kesatq bilan)

- Adalarimizning sizga *ko'zlari uchib turgani* yo'qdir, biz bilan otamlashib yuravering (Shaytanat, 236-bet).

Oyoqlariga bosh urmoq– kim kimning; xokisor bo'lmoq, xokisorlik qilmoq, varianti – *oyog'iga bosh qo'ymoq*, ma'nodoshi – *oyog'iga yiqilmoq*³

Agar bu ishda Xongireynning qo'li bo'lsa, gapimni sariq chaqaga olmaydi, Bek akamning *oyoqlariga bosh urib* kelishlarini xohlaydi, degan fikr uni to'xtatdi. (Shaytanat, 46-bet).

Kalavaning uchini topmoq– jumboqni hal qilish yo'lini topmoq “U multfilmni nega eslab qoldi?” Zohid shu o'rinda kalavaning bir uchini topganday ko'ngli yorishib, savol-javobni shu mavzu atrofida davom ettirdi:

- Multfilmni oxirigacha ko'rdingizmi? (Shaytanat, 257-bet). Yana bir iboraning qo'llanishini tahlil etaylik. *Chumchuq pir etsa, yuragi shir etadi*. Bu ibora lug'atlarda o'ta ketgan qo'rqoq ma'nosida izohlanadi. Asardan misol keltiramiz:

Ammo to'ydan so'ng Elchinning ko'chasiga yigitlarni qo'yganda “kimdan qo'rqasan, - Asadbek. *Chumchuq pir etsa, yuragi shir etadigan* bo'lib qolibdi, degan isnodga qolmoqchimisan”, deb qaytardi (Shaytanat, 257-bet).

Yozuvchilarning adabiy tilni rivojlantirishdagi xizmati to'g'risida gapirilganda, buni ko'pincha ularning yangi so'z va iboralar yaratishigagina bog'lab qo'yadilar. Garchi so'z san'atkorlari tomonidan ijod qilingan bunday yangi so'z va iboralar adabiy til xazinasiga muhim hissa bo'lib

qo‘shilsa ham, lekin so‘z ustalarining adabiy tilni rivojlantirishdagi xizmati bu bilan cheklanib qolmaydi.

Tohir Malik hozirgi o‘zbek adabiy tilini xalq tiliga yaqinlashtirishga katta hissa qo‘shgan adibdir. U har bir so‘z va jumlani o‘z o‘rnida ishlatadi. Lekin kitobiy va so‘zlashuv tili elementlaridan bittasini tanlash zarur bo‘lib qolganda, ko‘pincha so‘zlashuv tili elementidan foydalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh. Rahmatullayev. “O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati”. T.: “O‘qituvchi”. 1978. –B.222.
2. T.Malik., „Shaytanat” asari. –B.227.
3. I.Q.Qo‘chqortoyev. Badiiy nutq stilistikasi. -Toshkent:1975. -B.65.
4. T.Malik., „Alvido bolalik” qissasi. Toshkent:2021. -B.9.

“SYUJET VA UNING UNSURLARI” MODULINI O‘QITISHGA DOIR INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

Samadova Zohidajon Abduqahhorovna

Namangan viloyati Kosonsoy tumani

6-sonli umumta’lim maktabi

ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Dunyoning turli mamlakatlarida ko‘plab tadqiqotchilar tomonida ta’limda innovatsiyalarni qo‘llash bo‘yicha izlanishlar olib borilgan. Ularda “innovatsiyalar”, “interfaol usullar”, “innovatsion texnologiyalar” to‘g‘risida yangi metodika qo‘llaniladi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari o‘z maqsadi va mohiyatiga ko‘ra an’anaviy ta’limdan farq qilib, ta’lim oluvchi shaxsining ichki imkoniyatlarini namoyon qilish, rivojlantirish uchun qulay sharoitni yaratishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Keys-stadi” (yoki “O‘quv keyslari”), “Blits-so‘rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Munosabat”, “Reja”, “Suhbat”

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o‘tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o‘rganila boshlagan. Xususan, X.Barnet, J.Basset, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, M.Maylz, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem, F.N.Gonobolin, S.M.Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuzmina hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g‘oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tadbiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabaror bilish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmunini yoritilgan.

L.V.Golish, D.M.Fayzullayeva, R.J.Ishmuhammedov, R.N.Yusufbekova, J.G‘.Yo‘ldoshev, S.Usonov, O‘.Tolipov, M.Usmonboyeva innovatsiyalarni pedagogik nuqtai nazardan ko‘rib chiqishga e’tiborni qaratadi.

Innovatsion ta’lim (ingl. “innovation” – yangilik kiritish, ixtiro) – ta’lim oluvchida yangi g‘oya, me’yor, qoidalarni yaratish, o‘zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg‘or g‘oyalar, me’yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta’lim. Ta’lim innovatsiyalari “innovatsion ta’lim” deb ham nomlanadi. “Innovatsion ta’lim” tushunchasi birinchi bor 1979 yilda “Rim klubi”da qo‘llanilgan. Uning ko‘rinishlari:

1. Faoliyat yo‘nalishiga ko‘ra
2. Kiritilgan o‘zgarishlarning tavsifiga ko‘ra
3. O‘zgarishlarning ko‘lamiga ko‘ra
4. Kelib chiqish manbaiga ko‘ra

Zamonaviy sharoitda ta’lim tizimida innovatsion xarakterga ega metodlar ham qo‘llanilmoqda. Ular orasida eng keng ommalashgan metodlar yagona nom bilan nomlanuvchi interfaol metodlar sanaladi. Bu turdagi metodlar interfaol ta’limning muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. Hozirgi kunda interfaol metodlarning 100 dan ortiq turi mavjud bo‘lib, o‘quv materialining xarakteri, talabalarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta’lim jarayonida ularning har biridan samarali foydalanish mumkin

Interfaol metod – ta’lim jarayonida o‘quvchilar hamda o‘qituvchi o‘rtasidagi faollikni oshirish orqali o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Interfaol ta’lim bu:

- ▲ Strategiya va metodologiya;
- ▲ doimiy muloqotga asoslangan metodlar tizimi;
- ▲ birgalikdagi o‘qish va faol ishtirok etishdir.

Interfaol ta’limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o‘tkazish, o‘quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma’ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko‘pligi, o‘quvchilar tashabbus ko‘rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo‘lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo‘lib, ular ta’lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o‘ziga xos

ahamiyatga ega.

Interfaol ta'limning asosiy shakllari qo'llanilmoqda:

1. **Interfaol metodlar:** “Keys-stadi” (yoki “O'quv keyslari”), “Blits-so'rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Munosabat”, “Reja”, “Suhbat” va b.

2. **Strategiyalar:** “Aqliy hujum”, “Bumerang”, “Galereya”, “Zig-zag”, “Zinama-zina”, “Muzyorar”, “Rotatsiya”, “T-jadval”, “Yumaloqlangan qor” va h.k.

3. **Grafik organayzerlar:** “Baliq skeleti”, “BBB”, “Konseptual jadval”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” va b.

Interfaol ta'limda dars jarayonini loyihalash

Dars jarayonini loyihalashda o'qitish metodlarini to'g'ri tanlash, ya'ni metodlarni darsning vazifalari va mazmuniga mosligi, o'qituvchi va o'quvchilarning imkoniyatlariga muvofiq bo'lishi talab etiladi.

O'qituvchi darsning loyihasini ishlab chiqishda quyidagi topshiriqlarni ketma-ket bir butunlikda amalga oshirishi kerak.

1-bosqich: O'qituvchi dastur, darslik, metodik qo'llanma va sinf o'quvchilarining umumiy tavsifi bilan tanishib chiqishi lozim.

2-bosqich: Darsning asosiy vazifalari majmuasini: o'qitish, ta'limiy maqsad, tarbiyaviy maqsad va rivojlantiruvchi maqsadlarni va vazifalarini belgilash.

3-bosqich: Darsning asosiy bosqichlarini to'g'ri, aniq va izchillikda joylashtirish.

4-bosqich: Darsning har bir bosqichi mazmunidagi asosiy o'rinli ajratib olish.

5-bosqich: Darsning har bir qismi uchun o'qitish metodlarini, vositalarini, texnologiyalarni tanlash.

6-bosqich: Darsning har bir qismi uchun o'qitishning yetakchi, umumsinfy, kichik guruh va individual shaklini tanlab olish.

7-bosqich: Bo'sh o'zlashtiruvchi va tayyorgarligi kuchli bo'lgan o'quvchilar uchun tafovutlangan mashq va vazifalarni tanlash.

8-bosqich: Tegishli sinf o'quvchilari uchun vaqt me'yorlariga muvofiq uy vazifasining maqbul hajmini tanlash.

Interfaol ta'lim jarayonida kichik guruhlarda ishlash

Muammoli ta'lim jarayonida kichik guruhlar ishini tashkil etish uchun o'qituvchi quyidagilarni yaxshi tushunib olishi lozim:

1. O'quvchining individual harakatlari bilan jamoa bo'lib ishlagandagi harakatlari nimasi bilan farqlanadi?

2. Kichik guruhlarining birgalikdagi ishidan qanday natijalarni kutish mumkin?

3. Guruhning hamfikrlilar jamoasiga aylanishi uchun nimalar qilish kerak?

4. Kichik guruh va uning tarkibiga kiruvchi o'quvchining ishini qanday baholash kerak?

Guruhlar bilan ishlash bo'yicha ayrim maslahatlar

1. Hamkorlik guruhlar kam sonli bo'lishi kerak. Guruh qanchalik kichik bo'lsa shunchalik har bir o'quvchi mas'uliyatliroq bo'ladi.

2. Har bir guruh a'zosining bilimini individual tartibda tekshirish lozim.

3. Davriy tartibda tanlab (oralatib) og'zaki so'rovlar o'tkazish foydali, bunday paytda o'quvchilar guruh a'zolari yoki butun sinf oldida guruh ishi haqida gapirib beradilar.

4. Barcha guruhlar ishini kuzatib borish va guruh a'zosining umumiy mehnatda ishtirok etgan hamma holatlarini qayd etish kerak.

5. Har bir guruhda «nazoratchi» bo'lishi kerak, u har bir guruhdoshidan nima uchun guruh berilgan savolga boshqacha emas, aynan shunday javob berganligini tushuntirib berishni so'rashi mumkin.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'z maqsadi va mohiyatiga ko'ra an'anaviy ta'limdan farq qilib, ta'lim oluvchi shaxsining ichki imkoniyatlarini namoyon qilish, rivojlantirish uchun qulay sharoitni yaratishga xizmat qiladi. Bunda ta'lim oluvchilarning o'zlarini o'quv faoliyatining sub'ekti sifatida his qilishlari, o'z ustida ishlashlari, o'z-o'zini rivojlantirishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rasulov A. Badiiylik - bezavol yangilik. – T.: «Sharq», 2007.
2. Rahimov A. Badiiy syujet tiplari va romanbop rivoyaning takomillashuvi. FDU. Ilmiy xabarlar. 1996 yil, № 4. -B. 40-45.
3. Ibrohimov A. 80-90-yillar o'zbek romanida konsentrik syujet qurilishi. FDU. Ilmiy xabarlar. 1996 yil, № 4. -B. 46-48.
4. Rahimov A. Roman san'ati. Qo'llanma. Farg'ona, 2001. - B.38-56.
5. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – T.:2004.

SURXONDARYO DEHQONCHILIK VA CHORVACHILIK ETNOGRAFIK ZILARINING LEKSIK-SEMANTIK TADQIQI

Shoyimqulova Zarnigor Soatmurod qizi

Terdu Lingvistika: o'zbek tili I kurs magistranti

Telefon: +998904102239

Zarnigorhonim@gmail.com

Annotatsiya. Bilamizki, yurtimizda ilk uyg'onish davrida, til va adabiyot ancha rivojlandi. Respublikamiz hududlarining turli joylarida har xil shevaga xos so'zlar shakllana boshladi. Ushbu maqolada Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatining dialekt va etnografizmlarini yaxlit o'rganish va uning muammolari haqida so'z boran.

Kalit so'zlar: Dialekt, lingvokulturologiya, etnolingvistika, sheva, lahja.

Bugungi zamonaviy tilshunoslikda quyidagi sohalar ustuvor va dolzarb bo'lib turibdi. Bular: psixolingvistika, antropolingvistika, sotsiolingvistika, etnolingvistika va lingvokulturologiya sohalaridir. Dialekt va etnografizmlarni keng ko'lamdailmiyasosdao'rganish bevosita etnolingvistika va lingvokulturologiya yo'nalishlarida olib borilayotgan tadqiqotlarning samaradorligiga ham bog'liq. Sababi, hozirda dialekt va etnografizmlarni etnolingvistik va lingvomadaniy aspektda o'rganish muhim tadqiqot zaruriyati bo'lib turibdi. O'zbek tili boshqa turkiy tillardan ko'p shevaliligi bilan farqlanadi. Prof. Y.D. Polivanov asrimiz birinchi choragidayoq o'zbek tili o'zining ko'p shevaliligi bilan boshqa turkiy tillardan ajralib turishi haqida o'zining ilmiy ishlarida ma'lumot bergan edi. O'zbek shevalari o'zbek tilining mahalliy ko'rinishlari bo'lib, uni o'rganish fan uchun nazariy ahamiyat kasb etsa, bo'lajak til va adabiyot o'qituvchisi uchun amaliy ahamiyatga molikdir. Hozirgi zamon jonli sheva va etnografizmlari yozma yodgorliklarda, shuningdek, hozirgi adabiy tilimizda ham uchramaydigan ko'pgina so'z va so'z formalari, lug'aviy birliklarni o'zida saqlab qolganki, ularni asosli ravishda o'rganish tilning uzoq zamonlardagi holatini aniqlashda yordam beradi. "Agar zudlik bilan kekxa avlod nutqida saqlanib kelayotgan noyob so'z va iboralar zudlik bilan yig'ib olinmasa, barcha mas'uliyatni o'z zimmamga olibaytamanki, ular hofizasidagi bir qism dialektizmlar umuman yo'qolib ketishi mumkin", degan edi akademik Sh. Shoabdurahmonov. Olimning aytgan fikri bugun ham ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Bizga ma'lumki, o'zbek tili qarluq, qipchoq, o'g'uz lahjalariga ajratiladi. Bu lahjalar leksik, morfologik, fonetik jihatdan bir-biridan farq qiladi. Qipchoq lahjasi, asosan, "j" lovchi va "a" lovchi hisoblanadi. Qipchoq lahjasi hududiy jihatdan Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarini o'z ichiga oladi. Qipchoq shevasini A. Shermatov, T. Nafasov, A. Jo'rayev, A. Mamatqulov, A. Ishayev, A. Nosirov, Sh. Muhammadjonov, Q. Mamayev, S. Rahimov kabi olimlar o'rgangan. Ular o'z ilmiy izlanishlari orqali qipchoq lahjasining o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bergan. Biz Surxondaryo viloyati shevalarini o'rganib shunga amin bo'ldikki, Surxondaryo viloyatining Denov, Sho'rchi, Sariosiyo tumanlarida yashovchi aholi shevasi bilan Surxondaryo viloyati aholisi Jarqo'rg'on, Qiziriq, Qumqo'rg'on shevasida o'xshash jihatlar juda ko'p. Bunga sabablardan biri hududiy yaqinlik bo'lsa, yana bir sabab doimiy qarindoshlik aloqalari va tumush tarzidagi o'xshashlik hisoblanadi. Kuzatishlar va o'rganishlar natijasida Surxondaryo viloyati etnografizmlarini quyidagi tematik guruhlariga bo'lish mumkin:

1) milliy urf-odatlar, marosimlar, an'analar va qadriyatlarning nomlarini anglatuvchi etnografizmlar: oshxudayi, darvishona, xatim, pitro'za, dangana, toqson kirsas, to'rg'ay qadamicha, kun uzayar;

2) urug'-qabila nomlarini bildiruvchi etnografizmlar: tortuvli, qo'ldovli, oboxli, saroyi, qoraqasmoq, kal, ko'sa, rayimto'da, arab, mo'nkaovul kabi;

3) oziq-ovqat va uy-ro'zg'or buyumlari nomlarini anglatuvchi etnografizmlar: jalama, nonbosti, tondirgo'sht, shirkadi, piyoba, yaxna, cho'poncha, lochiri, jupqa, nonto'shama, g'ilmind, chopqi, daskala, juvaldiz va boshqalar;

4) kiyim-kechak hamda taqinchoq nomlarini bildiruvchi etnografizmlar: charchi, lachak, kurta, massi, digdika, ciroz, so'zana, mo'kki;

5) chorvachilik va dehqonchilik bilan bog'liq etnografizmlar: to'l, to'la, uvuz, gilagay, qog'anoq, ko'nargi, tomizg'i, uyutma, iydirma, enchi, chagana, kuvi (kubi), tuvcha, to'xli, shishak, chibich, boyidi.

Maqolamiz so'nggida shuni aytmoqchimizki, viloyatimiz hududida amalga oshirilgan tadqiqotlarning aksariyat qismi sobiq ittifoq davrida olib borilganligini hisobga olsak, ularning ilmiy izlanishlarida etnografizmlar masalasini yoritishga deyarli e'tibor qaratilmagan, bu sobiq ittifoq mafkurasi ta'siri bilan bog'liq bo'lgan. Hozirgi kunda esa etnografizmlar masalasini yoritish eng dolzarb mavzulardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Reshetov V.V., Shoabdurahmonov SH. O'zbek dialektologiyasi. Toshkent, 1978.
2. To'ychiboyev B., Hasanov B. O'zbek dialektologiyasi. Toshkent, 2004.
3. Rahimov S. Surxondaryo o'zbek shevalari lug'ati. Toshkent, 1995.
4. Omonturdiyev A., Rahmonov B. Surxondaryo dialektal-etnografik maqollarining izohli lug'ati. Toshkent, 2019.
5. Jo'rayev B. "Surxondaryo o'zbek shevalari". Toshkent, 1969.

NOTIQLIK SAN'ATI

Suyunova Marhabo Murod qizi

Qarshi Davlat Universiteti

Ingliz filologiyasi fakulteti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi

2-bosqich talabasi

ANATATSIYA: Notiqlik bu - so'z san'ati, so'z san'ati bo'lganda ham ohangdan libos kiyib talaffuz jilolangan so'z san'atidir. Madomiki, “so'z” qudratini chuqur anglagan, so'z ne'matining Alloh tomonidan faqatgina insonga in'om etilganligini his etgan buyuk allomalargina uni qadrlaganlar va e'zozlashga undaganlar deb aytiladi. Zero, hozirgi kunda mustaqil O'zbekistonimizning zamonaviy yoshlarida yangicha dunyoqarashning shakllanishida notiqlik san'ati muhim ahamiyat kasb etadi deb o'ylayman.

KALIT SO'ZLAR: notiq, notiqlik, notiqlik san'ati, voiz, voizlik, voizlik san'ati

O'z fikrini mutlaqo mustaqil, ona tilida ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olmaydigan mutaxassisni, avvalombor, rahbar kursuda o'tirganlarni bugun tushunish ham oqlash ham qiyin.

Islom Karimov

Inson dunyoga kelar ekan Alloh tomonidan unga fikrini, so'zlarini ifoda eta olish uchun til berildi. Bizni erkin so'zlarimizni aniq va ravon ifodalashimizga yordam berdi. Dunyodagi jamiki tirik jonotlar ichida insonga shu ulug' ne'mat bo'lmish tilni ato qildi – Yaratgan tangrimiz. Bir parcha suyaksiz til orqali qanchalik chiroyli nutq bilan insonlar ko'nglini xushnud etishimiz, yoinki bir og'iz so'z bilan dillarini ranjitib qo'yishimiz mumkin.

Notiqlikni o'rgatuvchi mohir notiqlarimiz va qadimiy adabiyotlarimiz ko'p albatta, bu ham o'ziga yarasha bir san'at. Qachonki, inson Alloh bergan tabiiy qobiliyat bilan cheklanib qolmay, o'z nutqi va tili ustida erinmay ishlasa, mashq qilsagina chinakam notiqlik mahoratini egallashi mumkin.

Notiqlik san'ati bo'yicha tavsiyalar:

O'z-o'ziga ishonch hosil qilish va omma oldida so'zlash san'ati

Aksariyat hollarda ko'pchiligimiz ikkilanamiz, fikr bildirishga ojizlik qilamiz. Bu esa o'zimizga nisbatan ishonchsizlikni namoyon etadi. Shuningdiki, omma oldida hayajon bosib, o'z nuqtai nazarini ifodalay olmaydiganlar bor. Ularda jo'yali fikr, istiqbolli reja va takliflar bo'lsa-da odamlar huzurida bayon etishga ojizlik qilishadi.

Deyl Karnegi o'z-o'ziga ishonch hosil qilish va omma oldida so'zlashning turli yo'llarini ochib bergan.

a) Maqsadga erishish uchun dadil va qat'iy intilish bilan nutqni boshlang. O'qitish uchun o'rta qo'yilgan barcha xatti-harakatlar tufayli vujudga keladigan manfaatlar haqida o'ylang. O'zingizda ko'tarinkilikni paydo qiling. Bu sizga moliyaviy va ijtimoiy munosabatlarni ta'minlash hamda rahbar lavozimini egallashingizga nisbatan bo'lgan ta'sirini oshirishga xizmat qilishi mumkinligini esdan chiqarmang. Esingizda bo'lsin, sizning maqsad sari intilishga sarflagan kuchingiz muvaffaqiyatlarni qanchalik tez qo'lga kiritishingizga bog'liq bo'ladi.

b) So'zga chiqishga tayyorlaning. Siz nima haqida gapirmoqchi bo'lganingizni yaxshi bilmasangiz o'zingizni albatta qat'iyatsiz his etasiz.

c) O'zingizga nisbatan ishonch qat'iyatlikni namoyon eting, O'zingizni dovyurak his etmoq uchun – deb tavsiya qiladi professor Uilyam Jeyms, - xuddi shunday harakat qiling. Haqiqatdan ham o'zingizni dadilman deb hisoblang, shu maqsad yo'lida butun irodangizni ishga soling va qo'rquv huruji ham, ehtimol, mardlik shijoati bilan almashinadi” Teddi Ruzveltning iqrar bo'lishicha, u aynan shunday usul bilan ayiqni g'ajib tashlashdan tortib, asov otlari kallakesarlardan qattiq qo'rquvni yengishga muvaffaq bo'lgan, siz ham tinglovchilar qarshisida ro'y beradigan qo'rquvingizni ana shu bilan bartaraf etishingiz mumkin.

d) Amalda qo'llang. Bu maqsadga erishishning eng muhim yo'li. Qo'rquv ishonchsizlik oqibati hisoblanadi, ishonchsizlik esa siz nimga qobiliyatli bo'lsangiz shuni bilmaslikdan kelib chiqadi,

bu bilmaslik esa tajribaning yetishmasligidan dalolat beradi. Shu sababli o'zingizda muvaffaqiyatli tajriba zaxirasini tayyorlang, ana shunda vahimalaringiz g'oyib bo'ladi. Haqiqatda bu tavsiyalar real haqiqatlarga asoslangan holda berilgan. Bunday fikrlarni shunchaki o'qish emas, yod olish o'z nutqida qo'llay olishi imkoniyati insonda bor. Bundan unumli foydalanilsa jamiyatimizga yetuk malakali kadrlar ha yetishib chiqishi katta ehtimol bilan haqiqatdir. Rahbar kursisida o'tirgan ba'zi rahbarlar hattoki davraga chiqib o'z nutqini aniq bayon etolmay, duduqlanib qo'lida turgan varog'idagi mavzuni ham gapir olmaydigan rahbarlarimizga nisbatan bu achinarli – holat.

Shaxs o'z harakatlari natijalari asosida rivojlanib sayqal topadi. Notqlik san'ati bu o'rinda insonga yordam beruvchi -vosita. Go'zal va ruhlantiruvchi so'zlardan inson o'zini bunyod etsa, fikrlarini bir nuqtada jamlasa yuqori cho'qqillarga ko'tarilish imkoniyati kuchli bo'ladi.

Harakat- fikrning yetilgan g'unchasi, quvonch yoki qayg'u esa harakatning mevasidir. Inson o'z harakatlarining mahsuli bo'lgan xushtam yoki totsiz mevalarni terib oladi. Inson o'zini-o'zi ham bunyod etadi ham yakson qiladi. Bir tomondan ong ustaxonasida u o'ziga shikast yetkazishi mumkin bo'lgan qurolni yasaydi. Boshqa tomondan esa u shu ustaxonaning o'zida quvonch tinchlik, qurolni yasashi ham mumkin. Fikrlarni to'g'ri yo'nalishiga qaratish orqali inson ilohiy yetuklik cho'qqisiga erishishi mumkin. Fikrlarni to'g'ri yo'nalishiga esa insonni hayvondan pastroq darajasiga tushurib qo'yishi mumkin. To'g'ri va not'g'ri fikrlash orasida inson yaratgan xarakter va so'zlash xillari, yotadi. Teran o'ylab qaraydigan bo'lsak, nutqimiz, madaniyatimiz, va xarakterimiz orqali qanday inson ekanligimizni ham namoyon etib qo'yishimiz lozim.

Notqlik san'ati ustasi:

Notqlik san'atining ustasibo'lishga intiling. Iqtidorli notiqalar juda sanoqli. Bir buyuk advokat so'zlaganda duduqlanar edi, lekin o'zini ishontirish mashqi va kuchli irodasi tufayli ajoyib notiqga aylandi. Kuchli notqlik va muomala san'atiga ega bo'lgan biror insonni o'zingizga na'muna qilib oling. O'zingizni u deb tasavvur qiling. U kabi turishga, gapirishga va kulishga harakat qiling natijalar sizni lol qoldiradi.

Xarakter va muvaffaqiyat notiqalari.

Xarakterni tarbiyalash va muvaffaqiyat muammolari bilan shug'ullanuvchi notiqalarni toping. Shaxsiy tarbiya masalasini yodda tutish uchu har oyda kamida bir marta ularning ma'ruzalarida ishtirok etishga harakat qiling. Ikki soatli mashg'ulot ichida siz boshqalar yillar sarflab o'rgangan bilimlarni va usullarni o'rganib olishingiz mumkin. Hech qachon yangi fikr g'oyalarni izlash uchun vaqtingizni ayamang va qizg'anmang.

Bugun siz hozir ayni damda boshlash uchun o'zingizga ishonning va boshlang. Ertaga sizdan buyuk inson chiqishi shubhasiz.

Ba'zan minbar atalmish muqaddas joyga chiqib, nutqimizni bayon etishdan ojizlik qilamiz, qo'rquv hisssini tuyamiz lekin bu insonning ashaddiy dushmani kelajakka qo'yilgan eng katta xatosidir.

“So'z izlash, so'z o'ylash, so'zga rang-tus berish, uni chiroyli ijroda taqdim etishga urinish, ko'zlarni, quloqlarni o'zingizga muhtalo qilish uchun jon teriga tushib jang qilish, bu so'zda o'lib, so'zda terilish deganidir, shu jarayon mening hayot tarzimga aylandi” - deb aytadi, Tursunoy Sodiqova

Xulosa qilib aytganda:

notqlik san'ati - bu “dard” kimlargadir Alloh tomonidan berilgan mo'jizadir. Zeroki, so'z aytish, nutq bayon etish degan tushunchalar inson umrini hamma maydonini egallab olishi, olomonning ichida minglab nazar ro'parasida tizzang qaltiramay muvozanatni saqlay olish, adoyi tomon bo'lganida ham birday jilmayib turish, soatlab tuzli, tuzsiz hasratlarni sabr bilan eshitish juda og'ir!

Qarshingizda turganalar inson shaklida bo'lsada, ularning biri gul, bir oy, biri bulbul, biri tosh, biri shayton, birining esa yuragi ham aqli ham qulflangan. Sen bo'lsa ularning yuragiga birday yeta olishing kerak. Qancha ma'noli so'zlarni keltirdim, lekin birida ko'zimda yosh, birida tabassum bilan qabul qildim. Barcha keltirilgan tavsiyalarni qalb quringiz bilan o'rganing va amaliyotdan qo'llang. Hayot imkoniyatlarga to'la undan unumli foydalanish sizning qo'lingizda. Kelajagingiz – istiqbolini quring!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.Bekmirzayev. Notiqlik san'ati asoslari
2. Deyl Karnegi. Notiqlik san'ati
3. Jeyms Allen. Insonning fikrlashi
4. Robin Sharma. Muvaffaqiyatga erishishning 200 ta siri
5. Tursunoy Sodiqova . So'z sehri

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILI MASHG'ULOTLARIDA MUSTAQIL TA'LIM KO'NIKMALARINI KREDIT MODUL TIZIMIDA BAHOLASHNING HOLATI

Uchqurova Shahnoza Shavkatovna;
Nizomiy nomidagi Toshkent
Davlat Pedagogika Universiteti;
Tayanch doktorant;

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili mashg'ulotlarida mustaqil ta'lim ko'nikmalarini kredit modul tizimida baholashning hozirdagi holati va bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning mazmuni muhokama etilib, yoritilgan. Bundan tashqari, mustaqil ta'lim, mustaqil ish, mustaqil ish yuklamasi,

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ta'lim tizimi, kredit modul tizimi, mustaqil ta'lim, mustaqil ish, mustaqil ta'lim yuklamasi, o'zlashtirish, topshiriq

Bugungi kunda Yangi O'zbekistonning barcha sohaları chuqur islohotlar ya'ni jiddiy o'zgarishlar maydoniga aylanib, yurtimizda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. O'sib ulg'ayib kelayotgan yosh avlodni hayotga tayyorlash, jamiyat tomonidan ta'lim va tarbiya sohasida ilgari surilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishni ta'lim tizimisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'lim tizimi bosqichma-bosqich shakllanib boradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 824-son qaroriga ko'ra oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga Kredit to'plash va ko'chirishning Yevropa tizimi (European Credit Transfer and Accumulation System — ECTS) asosida ta'limning kredit-modul tizimini joriy etish tartibini belgilandi. Ushbu tizimga ko'ra talabalar ta'lim dasturi doirasida o'qitish shaklidan qat'i nazar, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan belgilangan baholash mezonlari asosida baholanadi. Fan dasturida (sillabusda) belgilangan baholash tartibi hamda ijobiy baholar doirasida baholangan talabalarga kreditlar beriladi. Talaba belgilangan ta'lim olish natijalariga erisha olmagan taqdirda, kreditlar berilmaydi.

Talabani mustaqil ta'lim yuklamasi o'quv rejasida muayyan fanni o'zlashtirish uchun belgilangan o'quv ishlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Talabani mustaqil ta'lim auditoriya va auditoriyadan tashqarida ya'ni o'quv yuklamasida ajratilgan auditoriya soatini inobatga olmagan holda, bevosita o'qituvchi rahbarligida mustaqil ish yoki talabani fan (modul) bo'yicha mavzularni mustaqil o'qib-o'rganishi tarzida amalga oshiradigan o'quv ishlari majmuini anglatadi.

Mustaqil ta'lim — o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifalarni auditoriya hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.

Mustaqil ish — o'qituvchining topshirig'i va rahbarligida o'quv vazifasini hal etadigan ta'limning faol metodi. Mustaqil ish qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda talabalarning aniq faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishdir. Talabani mustaqil ishlari uning yuqori darajadagi faollik, ijodiylik, mustaqil tahlil, tashabbuskorlikka hamda barcha vazifalarni o'z vaqtida va mukammal tarzda bajarishga asoslangan faoliyatidir.

Mustaqil ish turi va shakli muayyan ta'lim yo'nalishi (mutaxassislik) masalan, Ingliz tili va adabiyoti hamda fan (modul)larning xususiyatidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishda mustaqil o'qib-o'rganish uchun taklif etilgan mavzular hamda mustaqil ish topshiriqlari va ularni bajarish bo'yicha ko'rsatmalar talaba uchun ishlab chiqilgan fan dastur (Sillabus)da o'z aksini topishi lozim. Mustaqil ish uchun taqdim etilgan o'quv topshiriqlari variativ tavsifga ega bo'lishi tavsiya etiladi.

Baholash usullari fan yoki modul doirasidagi talabani yutuqlarini aks ettiruvchi va tasdiqlovchi yozma, og'zaki, amaliy ish, loyiha, portfolio va nazoratlar, mustaqil ta'lim topshiriqlari kabi turlarni o'z ichiga qamrab oladi. Baholash mezoni ta'lim olish natijasiga erishilganligini aks ettirishi shart. Kreditlarni ko'chirish oliy ta'lim muassasasida baholash tizimini boshqa baholash tizimlariga konvertatsiya qilish jadvalini boshqa oliy ta'lim muassasasida tuzilgan shunga o'xshash jadval bilan solishtirish asosida amalga oshiriladi. Mustaqil ta'lim bo'yicha o'quv faoliyati natijalari

baholanmagan talaba yakuniy nazoratlarga kiritilmaydi yoki shartli ravishda topshirish muddati belgilanadi. Ingliz tili fan (modul) bo'yicha oraliq va yakuniy nazorat savollarining 1/2 qismi mustaqil o'qib-o'rganish uchun tavsiya etilgan mavzular va adabiyotlar asosida tuziladi.

Oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili mashg'ulotlarida mustaqil ta'lim ko'nikmalarini kredit modul tizimida baholashda quyidagilar inobatga olinadi:

- Mustaqil o'qib-o'rganish uchun taklif etiladigan mavzular va mustaqil ish topshiriqlari ingliz tili fan (modul)ga ajratilgan kreditlar soni hamda talabaning vaqt byudjetini inobatga olgan holda belgilanadi.

- Talaba tomonidan elektron tizim (platforma)ga yuklangan mustaqil ish topshiriqlari aniq belgilangan muddatda professor-o'qituvchi tomonidan tekshiriladi va natijasi talabaga ma'lum qilindi.

- Mustaqil ta'lim natijalarini baholash ingliz tili fan (modul)ning umumiy baholash (100 ballik) tizimida aks ettiriladi va fan dastur (Syllabus)ning baholash mezonlarida unga ajratilgan ball aniq ko'rsatib qo'yiladi.

- Talabalar mustaqil ta'limini baholash mezonlari tegishli kafedralar tomonidan fan (modul)lar xususiyatini inobatga olgan holda ishlab chiqiladi va fakultet ilmiy kengashida tasdiqlanadi. Ingliz tili fan (modul) bo'yicha mustaqil ish topshiriqlarining baholash mezonlari talabalarga semestrning boshida taqdim qilinadi.

- Talabalarining fan (modul) bo'yicha mustaqil ish topshiriqlarini baholash berilgan muddat (deadline)ga muvofiq amalga oshiriladi.

- Mustaqil ishga qo'yiladigan ball umumiy ballning 20 (yigirma) foizidan kam bo'lmasligi lozim.

- Talaba(lar)ning fan (modul) bo'yicha mustaqil ta'lim natijalari elektron platformaga butun sonlar bilan qayd qilinadi.

- Fanlar kesimida talabalarining mustaqil ishlari bo'yicha o'zlashtirish muntazam ravishda talabalar guruhlarida, kafedra yig'ilishlarida hamda har o'quv yilida kamida ikki marta fakultet Ilmiy Kengashida muhokama etib boriladi.

Xulosa o'rinda shuni aytish joizki, oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili mashg'ulotlarida talabalar mustaqil ta'lim ko'nikmalarini kredit modul tizimida baholash, ushbu fan doirasida chuqur bilimga ega bo'lishda samarali natijalarni beribgina qolmay, talabalarni o'z ustida yanada ishlashga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 824-son qaror, Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida Nizom.31.12.2020.

2. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vaziri, 311-son buyrug', "Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"16.07.20021

3. Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari va ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish markazi. Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimida talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha yo'riqnoma.13.11.2021

“RUSTAMXON «DOSTONINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Xurramova Dilorom Xamroqulovna

Terdu Lingvistik: o‘zbek tili I kurs magistranti

+998915823282

xuramovadilorom89@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq dostonlarining “Rustamxon” dostonining lingvistik jihatdan o‘rganilishi va bu borada olib borilgan tadqiqotlar haqida fikr yuritiladi. Xalq dostonlari ayni paytda adabiyotshunoslikning va tilshunoslikning o‘rganish obyektiga aylandi. Xalq dostonlarida qo‘llanilgan leksik birliklar haqida mulohazalar berilgan.

Kalit so‘zlar: folklor, etnolingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika, lingvokulturologiya, pragmalolingvistika, lingvopoetika

Jahon tilshunosligida barcha xalqlarning og‘zaki ijod namunalari, ularda madaniy til an‘analarning aks etishi va ana shu xalqlarning etnomadaniyati namoyon bo‘lishini o‘rganishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Folklor asarlaridagi til birliklarining semantik-struktur xususiyatlarini lingvomadaniy, lingvopoetik, etnolingvistik, sotsiolingvistik, etnopsixolingvistik va lingvostatistik jihatdan ochib berishga qaratilgan tadqiqotlarning sifati va salmog‘i ko‘paymoqda. Folklor matnlari millatning etnogenezinini ko‘rsatuvchi, moddiy va ma‘naviy madaniyatini namoyon etuvchi, muayyan bir tilning taraqqiyot bosqichlarini, dialektal xususiyatlarini aks ettiruvchi manba sifatida qaraladi. Bundan tashqari folklor manbalarini tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari: lingvokulturologiya, lingvopoetika, pragmalolingvistika, sotsiolingvistikaning tahlil usullari orqali ilmiy asoslash, ularning elektron matnlarini tayyorlash lingvofolkloristikaning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Jahon tilshunoslari tomonidan o‘zbek xalq dostonlarining lingvistik xususiyatlarini aniqlash bo‘yicha bir qancha ishlar amalga oshirilgan. Xususan, M.Xadjimusayeva o‘zining “Orzigul dostonining statistik, semantik-stilistik va lingvopoetik tadqiqi” nomli nomzodlik dissertatsiyasida xalq dostonlarining o‘rganilishiga alohida e‘tibor qaratadi va “Alpomish”, “Rustamxon”, “Ravshan” dostonlari L. M. Penkovskiy, Remi Dor, K. Rayxllar tomonidan tadqiq qilinganligini aytib o‘tadi.

O‘zbek tilshunosligida dostonlarning lisoniy xususiyatlarini, xususan, “Rustamxon” dostonini o‘rganish borasida Sh. Shoabdurahmonov, R. Rasulov, B. To‘ychiboyev, D. O‘rinboyeva, G.Jumanazarova, S. Tursunov, Z.Xolmonova, J.Xolmurotova, X.Ro‘zimboyev, A.Rahimov, Sh.Mahmadiyev, A.Xoliqov va boshqalar tomonidan tadqiqotlar amalga oshirildi. X.Abdurahmonov, M.Yoqubbekova, J.Abdullayev, F.Xaitova, M.Jumaniyozova, M.Saparniyozovalarning tadqiqotlari ham folklor matnlarning lingvistik va poetik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Shuningdek, I.Yormatov, S.Mirzayeva, O.Ingyon, S.Yuldasheva, I.Boltayeva, X. Toshmatova va boshqalarning doktorlik hamda nomzodlik dissertatsiyalari dostonlar poetikasiga bag‘ishlangan. D.O‘rinboyevaning “Xalq og‘zaki ijodi: janriy –lisoniy va lingvostatistik tadqiq muammolari”, G.Jumanazarovaning “Fozil yo‘ldosh o‘g‘li dostonlari tilining lingvopoetikasi (leksik-semantik, lingvostilistik va lingvostatistik tahlil)” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyalarida ham xalq dostonlari tili tadqiq qilingan. Shu bilan birga N. Xadjimusayevaning “Orzigul dostonining statistik, semantik-stilistik va lingvopoetik tadqiqi”, D. Ashurovning “Alpomish dostonining lingvokulturologik xususiyatlari” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyalarida folklor matnlaridagi statistik ma‘lumotlar berilgan. “Rustamxon” dostoni leksikasini o‘rganar ekanmiz, biz unda hozirda iste‘molda bo‘lgan sheva va arxaik so‘zlar bilan bir qatorda bugungi kunda qadimiy ma‘nosi o‘zgargan yoki unutilgan so‘zlarni ham ko‘plab uchratamiz. Demak, adabiy til leksikasining shakllanishi, rivojlanish va o‘zgarish bosqichlari xususiyatlarini aniqlashda epik ijod namunalari alohida o‘rin tutadi. Shu sababli ulardagi qadimiy so‘z va birikmalarning lug‘atini o‘rganish nafaqat folklorshunoslik, balki tilshunoslik oldidagi eng dolzarb vazifalardan biridir. “Rustamxon” dostonini tadqiq qilar ekanmiz bevosita ulardagi tafakkur tarzi bilan bog‘liq leksemalarning o‘ziga xos xususiyatlari namoyon bo‘la boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Obidova M., „Rustamxon“ turkumidagi dostonlar, Toshkent, 1982.
2. Mirzayev T. Alpomish dostonining o‘zbek variantlari. –T.:Fan, 1968.
3. Mirzayev T. Xalq baxshilarining epik repertuari. –T.:Fan, 1979.
4. Saidov M. O‘zbek xalq dostonchiligida badiiy mahorat masalalari. –T.:Fan, 1969.
5. Ho‘rso‘na. Doston. Aytuvchi Chorshanbi baxshi Rahmatullayev, yozib olib nashrga tayyorlovchi R.Mustafaqulov.-Termiz:Jayhun,1999.
6. Sarimsoqov B. O‘zbek marosim folklori.-T.:Fan, 1986.

ROLE OF NATIVE LANGUAGE IN LEARNING ENGLISH

Ziyayeva Xusnidaxon Ma'murjon qizi

Teacher of English language at secondary school № 24
in Dangara District of Fergana region

Annotation: A revival of interest in using a native language in the English classroom is caused by learners' needs of improving language accuracy and clarity. This paper aims at examining perceptions of the use of mother tongue and translation in various linguistic situations.

Key words: language, learning English for Specific Purposes, learners' perceptions, role of native language, education, mother tongue.

The state-of-the-art teaching of languages is based on the communicative method which emphasizes teaching English through English (Willis 1981). Still the idea of abandoning the native tongue is too stressful for many learners, who need a sense of security in the experience of learning a foreign language. In the past, the prevalence of grammar-translation method led to the extraordinary phenomenon: students were unable to speak fluently after having studied the language for a long time. For this reason, translation has been defined as “uncommunicative, boring, pointless, difficult, and irrelevant” (Duff 1994). Recently there has been a revival of interest in translation due to the shift of its emphasis - to using a mother tongue as a resource for the promotion of language learning. Translation develops three qualities essential to all language learning: accuracy, clarity, and flexibility (Duff 1994). Therefore, translation can serve as a tool for improving language skills.

First, it is important to find out what the students' perceptions of the use of native language are and if a mental translation in learning English for Specific Purposes (ESP) is relevant to learning and second, to describe the activities which raise learners' awareness of the second language use. It is assumed that comparing L1 and L2 through translation might help learners to activate language usage and serve as a tool to improve language skills.

Use of native language in teaching language

The use of the native language in the classroom settings can be an aid to language learning. The need for some translation in language learning is usually supported by non-native teachers. However, some native teachers of English argue that foreign language learning needs as much exposure to L2 as possible during precious classroom time, and any usage of L1 or translation is a waste of time. In the past, most methods in L2 language pedagogy dictated that L1 should be prohibited in the classroom. Communicative approaches to language learning in the 1970s and 1980s considered the use of L1 as undesirable. Recently the attitude to mother tongue and translation in language classes has undergone a positive change. Translation is sometimes referred to as the fifth language skill alongside the other four basic skills (listening, speaking, reading, writing): “Translation holds a special importance at an intermediate and advanced level: in the advanced or final stage of language teaching, translation from L1 to L2 and L2 to L1 is recognized as the fifth skill and the most important social skill since it promotes communication and understanding between strangers”

Why do students use their mother tongue in class? According to J. Harmer (2001), a principal cause of this L1 use is required by the activity, if students are linguistically incapable of activating vocabulary for chosen task. Another reason is that translation is a natural thing to do in learning a language, and code-switching between L1 and L2 is regarded as naturally developmental. The amount of L1 use by particular students may well have to do with differing learner styles and abilities. “No one is in any doubt that students will use their L1 in class, whatever teachers say or do”

Many teachers recognize that L1 in the classroom is a positive representation of inter-language. The data on inter-language and language transfer show that it is highly probable that L2 learners will always think most often in their L1, even at the advanced level.

Moreover, translation in L2 classroom offers a way to highlight similarities and differences between L1 and L2 forms. The translation is useful for L2 acquisition because, firstly, it uses authentic materials, secondly, it is interactive, thirdly, it is learner-centered, and finally it promotes learner autonomy.

Native language use in the classroom can cause students to think that words and structures in English have a L1 correspondence, which does not exist. Therefore, raising students' consciousness of the non-parallel nature of language allows learners to think comparatively. The important question is how to reach a balance between L1 and L2 in the learning process. It is thought that four factors should be considered, namely, the students' previous experience, the students' level, the stage of the course, and the stage of the individual lesson.

Translation activities in ELT. It is now generally accepted that language transfer or cross-linguistic influence, does occur, but is a far more complex phenomenon than hitherto believed. Transfer can be positive and facilitative, where the two languages are identical, or negative, when there are significant differences between two languages. Transfer may occur at all levels: phonology, syntax, lexis, and pragmatics. Raising learners' consciousness can be valuable: teachers can explicitly point out differences between L1 and L2. For this purpose translation may be useful, because it can be interactive, learner-centered, promotes learners' autonomy, and uses authentic materials.

Conclusions: The following conclusions have been drawn. First, all the learners customarily rely on their mother tongue in learning English. Second, the amount of the native language that students need depends on their proficiency and linguistic situations.

References:

1. Resource Books for Teachers. Edited by A. Maley. Harmer, J. 2001.
2. The Practice of English Language Teaching. Oxford: Longman.
3. Mahmoud, A. 2006. "Translation and Foreign Language Reading Comprehension: A Neglected Didactic Procedure",
4. Use of the Mother Tongue. 2010 Available from Internet: <<http://www.teachingenglish.org.uk/talk/polls/use-mother-tongue>>.
5. Internet materials.

ЗООСИМВОЛ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Бекирова Эльзара Мухамедовна

Технический Институт Ёджу в городе Ташкенте,

старший преподаватель

Telefon: +998901101839

bekirovaelzara@internet.ru

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается понятие «лингвокультурология», связь культуры и языка. Изучая иностранный язык не возможно оставить без внимания культуру народа, говорящего на нем, язык и есть отражение культуры, зоосимволы же один из множества его элементов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лингвокультурология, феномен языка, функции культуры, зоосимвол, кирил, лиса, дракон, имуги, свинья, черепаха, кролик, медведь, тигр.

Обращаясь к феномену языка сложно отрицать его тесную связь с культурой народа, средством коммуникации которого он является. Язык и культура – два явления взаимообусловленные, дополняющие друг друга. Исходя из этого, что является объектом исследования в лингвистике, на современном этапе развития появляются и укрепляются такие направления как лингвосемиотика, менталингвистика, психолингвистика, коммуникативная лингвистика, социоллингвистика, лингвокультурология и другие.

Лингвокультурология — это наука, возникшая на стыке лингвистики и культурологии и исследующая проявления культуры народа, которые отразились и закрепились в языке.¹ Возникнув в 90-х годах XX века, данная молодая отрасль лингвистики по сей день быстро развивается и дополняется новыми терминами, призванными обслуживать ее.

Алеференко Н.Ф. в своей работе утверждает, что «...Именно язык является главным условием и средством выполнения культурой ее основных функций: а) освоение и преобразование окружающего мира, б) коммуникативной (обмена социально значимой информацией), в) языкового (знакового) моделирования картины мира, г) куммулятивной (накопления и хранения информации), д) регулятивной (регламентирующей поведение людей в обществе), е) директивной, или воздействующей, ж) адаптивной (обеспечивающей гармонию «коллективного Я» (этноязыкового сообщества) с окружающим миром) – функции упорядочения и гармонизации человеческого бытия (Э.В.Соколов).»²

Культура народа, его мудрость и многовековой опыт часто находят свое отражение в пословицах и поговорках, в которых через разнообразные символы, среди которых зоосимволам уделяется особое место.

Зоосимволы, обладая в каждой культуре особой уникальной смысловой нагрузкой, отражают положительные или отрицательные черты характера человека, позволяют лучше понять культуру изучаемого языка, увидеть языковую картину мира того народа. Для корейского народа наиболее своеобразными и глубокими представляются такие зоосимволы, как кирил (기린), лиса (여우/구미호), дракон (용), имуги (이무기), свинья (돼지), черепаха (거북이), кролик (토끼), медведь (곰) и тигр (호랑이/범) и другие.

Список использованной литературы:

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. Москва, 2004 г.
2. Шарипова, Н. Э. Лингвокультурология как новое направление в системе преподавания иностранного языка / Н. Э. Шарипова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 3 (83). — С. 993-995. — URL: <https://moluch.ru/archive/83/15467/> (дата обращения: 02.06.2022).

1 Шарипова, Н. Э. Лингвокультурология как новое направление в системе преподавания иностранного языка / Н. Э. Шарипова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 3 (83). — С. 993-995. — URL: <https://moluch.ru/archive/83/15467/> (дата обращения: 02.06.2022).

2 Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. Москва, 2004 г.

О ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ЗНАЧИМЫХ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ

Д.С. Махмудова

преподаватель Кокандского
государственного педагогического института

Аннотация:

В данной статье рассматриваются вопросы формирования социально-значимых качеств учащихся, дается характеристика духовно-нравственного воспитания

Ключевые слова: социально-значимые качества, акцентирование, исторические ценности, преемственность традиций, мораль.

Abstract:

This article discusses the formation of socially significant qualities of students, gives a description of spiritual and moral education.

Key words: socially significant qualities, emphasis, historical values, continuity of traditions, morality.

На современном этапе образования ведущим направлением педагогического процесса является акцентирование внимания на развитие личности студентов. Огромная роль в развитии и воспитании студентов принадлежит формированию социально- значимых личностных, т.е. учет народных традиций, ценностей, народной педагогики в процессе формировании личности студентов. За годы независимости проделана огромная работа по возрождению уникального наследия нашего народа, созданы условия для развития традиционных видов искусства и народного творчества, восстановлены памятники истории и культуры. Годы независимости резко изменили народную психологию в сторону патриотизма, национальной гордости, открытости для всего мира.

Духовные и исторические ценности узбекского народа, наследие великих предков становится мировым достоянием. У людей разных национальностей растёт интерес к историческим корням узбекской культуры. Именно в сочетании наших традиционных ценностей с ценностями современного демократического общества - залог нашего будущего процветания, залог интеграции нашего общества в новое сообщество.

Великие наши предки: Имам Бухари, Ат-Термези, Накшбанд, Ходжа Ахмад Яссави, Аль Хорезми, Беруни, Ибн Сино, Амир Темура, Улугбек, Бабур и многие другие внесли огромный вклад в развитие нашей национальной культуры, стали поистине предметом гордости нашего народа. Эти имена, их выдающийся вклад в развитие мировой цивилизации известны сегодня всему миру.

Исторический опыт, преемственность традиций - всё это должно стать теми ценностями, на которых воспитываются новые поколения. Не случайно наша культура стала центром притяжения для всего человечества: Самарканд, Бухара, Хива - места паломничества не только учёных и ценителей искусства, но и всех людей земли, которых интересует история и исторические ценности.

Молодое поколение должно научиться бережно относиться к тем культурным истокам, которые всегда давали возможность самым широким слоям населения приобщиться к лучшим образцам национальной классической и современной культуры. Культурное наследие, будучи мощнейшим средством формирования национального самосознания, национальной гордости, является и универсальной духовной основой укрепления независимости. В нём сосредоточены и мораль, и право, и обычаи, и традиции, и литература.

Всё вышесказанное духовные основы, формирующие новое мышление, являются важнейшими условиями воспитания нового человека и его воли, направленной на защиту, укрепление независимости и суверенитета своей страны. В связи с этим увеличивается интерес к духовно-нравственному воспитанию на занятиях по всем предметам.

Духовно-нравственное воспитание является основой всех гуманистических концепций. В данной концепции он состоит в определении гуманистической направленности образования как социально-целостного комплекса взглядов, быстроменяющихся обстоятельств, руководствуясь в любой сфере деятельности ценностными ориентирами.

Отмечая постепенную гуманизацию общественных процессов, специалисты разных стран обращают внимание на тот факт, что учащийся контекст оказывает большое влияние на изменение таких личностных характеристик, как социальная ответственность, надежность, толерантность учеников.

Образование выступает средством трансляции культуры. При этом каждый компонент образовательной системы вносит свой вклад в решение гуманистической цели образования.

Духовно-нравственное воспитание – область педагогического знания, рассматривающая образовательные ценности с позиции самооценности человека и осуществляющая ценностные подходы к образованию на основе признания ценности самого образования.

Литература:

1. Бурцева Т.А. Формирование социально-значимых качеств личности студента во внеаудиторной деятельности: Дис. к. т н: 13.00.02.- Кострома, 2005.- 139 с.

2. Гапонов И.О. Формирование социально-значимых качеств Гапонов И.О. Формирование социально-значимых качеств личности курсантов вуза в культурно-досуговой деятельности: Дис. к. п. н: 13.00.02. Кострома, 2007. - 231 с.

О СИНОНИМИИ В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

Д.С.Махмудова

Преподаватель Кокандского государственного
педагогического института

Рахмонова Мухтасар Рустамжон кизи

студентка 1 курса факультета «Искусство»

Кокандского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы синонимии в лексической системе русского языка, а также анализируется значение и процесс изучения синонимии студентами русской филологии

Ключевые слова: синонимия, коммуникативная компетенция, единица языка, выразительные средства, стилистическая окраска.

Abstract. This article discusses the issues of synonymy in the lexical system of the Russian language, and also analyzes the meaning and process of studying synonymy by students of Russian philology.

Key words: synonymy, communicative competence, unit of language, expressive means, stylistic coloring

С момента обретения нашей страной независимости международные отношения Узбекистана со странами мирового сообщества перешли на качественно новый уровень. В период глобализации экономики, интеграции политической и культурной жизни, способствующих активизации и укреплению международных связей в различных сферах, большую роль играет знание иностранных языков, в частности, русского языка. Значительно возрастает актуальность процесса более глубокого изучения русского языка в курсе подготовки педагогов-филологов.

Одной из актуальных проблем в процессе обучения студентов родному и русскому языку является проблема привития им умений и навыков построения правильной (соответствующей нормам литературного языка), разнообразной, точной, выразительной, уместной и действенной речи. В реализации указанных качеств речи огромная роль принадлежит синонимам, для которых характерны нацеленные на эту реализацию основные функции: функция замещения, позволяющая избегать нежелательных повторений, функция уточнения с желанием говорящего или пишущего более четко передать мысль. Функция экспрессивно-стилистическая, связанная с выражением многообразных оценок. Таким образом, изучение синонимов напрямую связано с проблемой значения языкового знака, а также с проблемой речевых и языковых стилей. Если придерживаться наиболее распространенной точки зрения, что синонимы - это слова, выражающие одно и то же понятие, тождественные или близкие по своему значению, но отличающиеся один от другого оттенками значения, или стилистической окраской.

Синонимия русского языка как научная дисциплина до сих пор не представляет собой единой системы взглядов ученых на различные аспекты этого сложного раздела языкознания.

Работа по лексике в высших образовательных учреждениях имеет огромное практическое значение для студентов русской филологии. Общеобразовательное значение лексики заключается в том, что ее изучение расширяет знания студентов о языке, знакомит об одной из единиц языка - словом, показывает существующие в языке связи между лексикой и другими уровнями языка: между фонетикой и лексикой, между лексикой и словообразованием, между лексикой и морфологией, между лексикой и синтаксисом, между лексикой и стилистикой, формирует лексико-семантический подход к слову, знакомит со сферами употребления слов, с основными источниками пополнения словарного запаса людей, тем самым формируя правильный взгляд на язык как развивающееся явление.

Практическое значение лексики заключается в том, что ее изучение раскрывает слово как элемент словарной системы, положительно влияет на осознание студента специфику остальных единиц языка, воздействует на овладение орфографическими навыками, является базой обогащения словарного запаса студентов и основой работы по стилистике. Изучение лексики развивает внимание студента к значениям и употреблению слов, воспитывает у них

потребность в выборе подходящего слова для выражения той или иной мысли в собственной речи, позволяет обосновать систему упражнений над выразительно-изобразительными средствами изучаемых художественных произведений на уроках литературы, формирует умение пользоваться лингвистическими словарями.

Как известно, через интерес к лексике развивается интерес к русскому языку в целом. Систематизируются сведения о каждом из анализируемых явлений, характеризуются типы омонимов, синонимов, паронимов и антонимов, указываются их основные стилистические функции. Наибольшую трудность при изучении этого материала вызывают вопросы разграничения полисемии и омонимии, соотношение синонимии и антонимии с многозначностью, в связи с этим в данной работе уделяется много внимания разграничению указанных языковых явлений.

Объяснение слова — это лишь первый этап в процессе обогащения словаря учащихся. Для того чтобы слово стало для студента «своим», т.е. вошло в активный словарь, нужна большая работа. Опыт работы по развитию речи подсказывает, что шаблон и стихийность здесь недопустимы. Нужна последовательная, гибкая, постоянная работа над словом, которая планируется на каждый урок.

Литература:

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка,- 5-е изд. / Под ред. Л. А. Чешко. - М.: Русский язык, 1986.
2. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. - 4-е изд., испр. - М.: Высшая школа, 2003. 10.

ОБ ОБУЧЕНИИ РУССКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Д.С.Мирзалиева

преподаватель Кокандского

государственного педагогического института

Умархонова Хуршида

Студентка 2 курса направление

«Русский язык и литература»

Кокандского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы обучения учащихся русской речи, а также анализируется процесс формирования и развития речи учащихся в национальной школе.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, единица языка, выразительные средства, воображение, контактирование, биглоты.

Abstract. This article discusses the issues of teaching Russian speech to students, and also analyzes the process of formation and development of students' speech in a national school.

Key words: communicative competence, language unit, expressive means, imagination, contacting, biglots.

Основная цель обучения русскому языку в узбекской школе – формирование коммуникативной компетенции, что предусматривает не только практическое овладение языком, но и умение работать с информацией. Учебная речь учащихся менее выразительна, чем речь на перемене, в быту. Для развития речи необходимо давать задачи, требующие усиленной самостоятельности мышления. Слово – важная единица языка. Чем богаче словарный запас, тем больше у него знаний, тем больше у него возможностей для точного оформления мыслей. В условиях национальной школы обучение русской лексике требует специального управления процессом усвоения. Велико значение русского языка в жизни народов мира. Например, благодаря русскому языку страны СНГ имеют тесные экономические, политические и культурные связи. Средство общения, сообщения, познания, планирования и организации деятельности (особенно коллективной), эмоционально-эстетического и нравственного воздействия и воспитания – при приоритетности коммуникативной функции, то есть умение свободно общаться на этом языке в многообразных жизненных ситуациях.

Практическое значение русского языка как учебного предмета сочетается с его общеобразовательной ценностью. Практическое и образовательное значение тесно связаны с большой воспитательной ролью русского языка и как языка межнационального общения, изучение которого способствует формированию у школьников чувства интернационализма и дружбы между народами. Родным языком дети овладевают задолго до поступления в школу, а со вторым, в данном случае русским, большей частью начинают знакомиться уже в школе. При этом сразу же нерусские дети попадают в условия учебного билингвизма, когда им параллельно дают знания и прививают умения и навыки на двух языках – родном и русском. Всё это обуславливает особенности обучению русскому языку учащихся узбекской школы.

Формирование и развитие речи учащихся – его умения пользоваться нормами устного и письменного языка, а также умения использовать выразительные средства языка в различных условиях общения соответствии с целями и содержанием речи является задачей обучения в школе. Обучение школьников русскому языку, как и любому другому языку, – это развитие мышления детей, совершенствование и обогащение выражения мысли новыми средствами. Процесс изучения языка в школе – это процесс познания детьми новых явлений реальной действительности. Поэтому преподавание русского языка в школе с узбекским и другими языками обучения имеет огромное познавательное и образовательное значение. На продвинутом этапе обучения русскому языку учащихся узбекской школы сохраняется практическая направленность обучения. Вместе с тем учащиеся приобретают и теоретические знания по русскому языку, знакомятся с русским языком как системой.

Развитие речи учащихся основывается на изучении отдельных уровней русского языка. Принципы развивающего обучения ставят перед школьниками задачу самостоятельно

усваивать знания по изученным предметам, в том числе и русскому языку, где необходимо использовать их на практике. Как известно, в психологических предпосылках обучения русскому языку в школе русскоязычных и иноязычных детей установлены существенные различия. Обусловлены эти различия характером аналитико-синтетической деятельности учащихся применительно к структурным элементам русского языка.

В эти психологические явления (неотчетливое осознание, неполная абстракция, дотеоретические, допонятийные обобщения, устойчивые ассоциации между элементами языка) составляют основу школьного изучения родного языка, в какой бы форме обучение не велось (так называемое практическое или грамматическое). Разница только в том, что практическое обучение может происходить на дограмматическом уровне аналитико-синтетической деятельности учеников, не переходя на более высокий уровень – грамматическое изучение языка. Иноязычным школьникам, конечно, свойственна аналитико-синтетическая деятельность на уровне дограмматической абстракции, но применительно к родному языку (неотчетливое осознание структурных элементов родного языка, неполная абстракция при осуществлении мыслительной деятельности, и связанные с ней допонятийные обобщения, устойчивые ассоциации между его элементами). Эти мыслительные процессы по отношению к родному и русскому языкам совпадают, когда структурные элементы обоих языков, их признаки и отношения идентичны. Если эти явления в сравниваемых языках сходны, но не идентичны, сложившиеся психологические образования не могут быть полностью одинаковыми. Многие опыты свидетельствуют, что на уровне фонетики у иноязычных школьников имеются идентичные механизмы восприятия и производства основных признаков фонем. Большая часть механизмов, конечно, требует формирования заново или коррекции. В области лексики также немного общих слов, которые звучат одинаково и обозначают один и тот же предмет, действие и так далее.

Как известно, различия между русским и родным для учащихся языком имеются и в структуре предложений, словосочетаний. Очевидно, что если есть отличия в структурных элементах сравниваемых языков, то в речи детей могут не сформироваться психологические образования применительно к тем явлениям вновь изучаемого языка, которые отсутствуют в родном языке. Без этого невозможно осуществить ни практическое, ни грамматическое изучение неродного языка. Без ассоциации такой структуры ученик не может применять местоимения для определения рода существительных. Обучение русскому языку учащихся школ с узбекским и другими языками обучения предполагает формирование у них дограмматических основ школьного изучения данного языка.

Таким образом, развитие интереса у школьников к занятиям русским языком реализуется благодаря следующим факторам: обоснованному отбору учебного материала (лексика и типовые предложения), продуманному построению учебного процесса, широкому обращению к естественной наглядности (окружающая учащихся обстановка, экскурсии), опоре на родной язык, максимальному использованию мультимедийной наглядности, насыщению занятий игровыми моментами с заучиванием доступных стихов и песен, активизации межпредметных связей, привлечению на уроки русского языка лингвострановедческого материала, использованию полученных на уроках знаний по русскому языку во внеурочное время при контроле со стороны педагога, проведению разнообразной интересной внеклассной (внешкольной) работы. Вместе с тем занятия по русскому языку, как и по другим предметам, должны способствовать развитию у школьников внимания и наблюдательности, воображения, памяти, мыслительных способностей, волевых качеств; прививать усидчивость, трудолюбие, элементарные правила вежливости.

Литература:

1. Амшонов Х.Х. Теоритические основы двуязычия и практика взаимосвязного изучения устной речи на родном и русском языках. Москва, 1999 -21 с.
2. Бакеева Н.З. Научные основы методики обучения грамматическому строю русского языка в национальной школе-Москва. Педагогика, 1983 -168 с.

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Очилдиева Хилолахон Гуламовна

преподаватель Кокандского государственного
педагогического института

Меликузиева Мохинур

магистрант Кокандского государственного
педагогического института

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы межпредметных связей в обучении, о гибкости их применения, о специфике межпредметных связей русского языка.

Ключевые слова: теоретических знаний, практических умений, социальные функции, успешность деятельности, межпредметные связи

Abstract. This article discusses the problems of interdisciplinary connections in teaching, the flexibility of their application, the specifics of interdisciplinary connections in the Russian language.

Key words: theoretical knowledge, practical skills, social functions, performance success, interdisciplinary connections

Для достижения цели необходима такая постановка преподавания русского языка, при которой сам процесс его изучения становился бы процессом активного увязывания теоретических знаний и практических умений с жизнью. Важным средством выполнения этой задачи может стать осуществление связей в преподавании русского языка с другими школьными предметами.

Проблема межпредметных связей в обучении – это отражение реально существующей всеобщей связи явлений. О важности и необходимости учета в обучении связи явлений писали Я.А.Коменский, Ф.А.Дистервег, И.Ф.Герbart, И.Г.Песталотци, Ф.И.Буслаев, К.Д.Ушинский, Н.Г. Чернышевский и другие.

Все авторы единодушно отмечают, что межпредметные связи, являясь важнейшим средством формирования у школьников диалектико-материалистического мировоззрения, способствуют глубине и прочности знаний, гибкости их применения, расширяют кругозор учащихся, содействуют воспитанию у них устойчивых познавательных интересов.

Специфика межпредметных связей русского языка состоит в том, что они разнокачественные и могут быть схематично выражены в таких группах:

- русский язык – узбекский язык, иностранные языки, история;
- русский язык - литература;
- русский язык - естествознание, математика;
- русский язык - музыка, рисование, физкультура, труд.

Содержательная сторона этих групп различна. В первом случае связи носят сопоставительный характер, во втором - связь выступает как первоэлемент для изучения литературы, в третьем - связи выражаются в использовании материала того или иного предмета для развития речи и для раскрытия общности естественного языка и языка науки, в четвертом - обогащают речь образностью, показывают интонационную общность поэтического слова и музыки, и специфику словоупотребления в спорте, в трудовых процессах.

Совокупность межпредметных связей русского языка раскрывает основные социальные функции языка как средства общения и как средства познания. В этом заключены важнейшие обобщающие функции учебного предмета “Русский язык” в обучении.

Отметим еще один вариант контактов, которые устанавливаются между русским языком и другими предметами в организационно-методическом плане. Имеется в виду использование организационных форм обучения (уроков, лабораторных занятий, экскурсий и др.), характерных для разных школьных дисциплин, как базы для устных и письменных работ на уроках русского языка: составления примеров, ответов на вопросы, письма сочинений по личным впечатлениям и т. п. Этот вид связи допускает разные равноценные варианты, широкую замену материалов одного предмета материалами другого.

Допустим, ученикам предлагается написать сочинение “Как я делал скворечник” или

“Как я шила фартук”. В этом случае мы апеллируем к опыту учеников, приобретенному на уроках труда. Но разве не равноценной для русского языка будет тема “Как я заполнял контурную карту”, или “Как мы производили измерение на местности”, или “Как я готовил семена к посеву”, или (возможно и такое!) “Как я готовился к сочинению”? Здесь приведены лишь некоторые варианты, список подобных тем можно было бы значительно увеличить, связав их с любой школьной дисциплиной.

Все эти темы возможны, цель работы над ними одна и та же - описание процесса. Одинаковой будет и композиция работы, и отбор многих языковых средств, и т. п. Выбор конкретной темы, связь с каким-либо предметом определяется теми или иными условиями: яркостью и свежестью впечатлений, объемом действий, заключенных в процессе, словарным запасом учащихся и т. п. Таким образом, “пучок” этих связей оказывается нефиксированным. В него может войти любой школьный предмет и даже, как мы видели, сам русский язык. Более того, равнозначной оказывается опора на весь жизненный опыт ученика, т. е. здесь понятие межпредметных связей будет эквивалентно другому - связи с жизнью.

Повышение творческого потенциала межпредметных связей достигается путем обучения обобщенным способам познавательной деятельности, позволяющим решать новые задачи с опорой на общие ориентиры, характерные для целого класса явлений. Обобщенные понятия и действия при всей своей универсальности не должны утрачивать своего предметного смысла, иначе они превращаются в пустые абстракции, малопродуктивные в познании. Обобщенность знаний и способов действий, повышая активность и успешность деятельности, усиливает и ее познавательную мотивацию, особенно при решении творческих, нестандартных задач. У ученика возрастает интерес к собственному процессу мышления, к его операционной стороне. “Открытия”, которые делаются учениками при решении межпредметных познавательных задач, оказываются более весомыми и субъективно более значимыми, чем успехи в стандартизированной предметной деятельности. В связи с этим повышается и ценность нового “межпредметного” вида познавательной деятельности, укрепляется потребность в ней.

Межпредметные связи - важнейший фактор оптимизации процесса обучения, повышения его результативности, устранения перегрузки учителей и учащихся.

Особое значение имеют межпредметные связи для эффективного использования организационных форм обучения, а также целенаправленной перестройки всех основных звеньев учебно-воспитательного процесса. Такая перестройка с учетом межпредметных связей направлена на формирование активной позиции ученика в процессе обучения, ибо она предусматривает реализацию единства образовательных, развивающих и воспитывающих функций обучения; единство идейно-теоретического, научно-мировоззренческого содержания обучения и активную учебно-познавательную деятельность учащихся.

Литература:

1. Ганелин Ш.И. Дидактический принцип сознательности. М., 1961.
2. Добромыслов В.А. Межпредметные связи и умственное развитие учащихся. М.: 2010.
3. Зверев И.Д. Межпредметные связи в современной школе. М.: 1981

О САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ СТУДЕНТОВ И ЕЕ ОРГАНИЗАЦИЯ

Т.Г.Мирзалиев

преподаватель Кокандского
государственного педагогического института

Аннотация:

В данной статье рассматриваются вопросы организации самостоятельной работы студентов, а также анализируется процесс проведения самообразования.

Ключевые слова: *методы обучения, умение и навыки, единица языка, воображение, самообразование.*

Abstract: *This article discusses the organization of independent work of students, and also analyzes the process of self-education.*

Key words: *teaching methods, skills, unit of language, imagination, self-education*

В ходе реализации программы развития системы образования, предполагается повышение качества образования и образовательных технологий и апробации нового содержания.

Знание русского языка расширяет возможности приобщения к достижениям русской и мировой науки, культуры, литературы и искусства. Главная цель обучения русскому языку в высшем учебном заведении коммуникативная, т.е. развитие в ходе учебного процесса умений воспринимать и передавать по-русски необходимую информацию.

Организация самостоятельной работы студентов предполагает, что преподаватель даёт лишь необходимый лекционный материал, который обязательно должен быть дополнен самостоятельной работой самих студентов. Следует отметить, что самостоятельная работа студентов даёт положительные результаты лишь тогда, если она является целенаправленной, систематической и планомерной. Самостоятельная работа студентов – вид деятельности, при котором в условиях систематического уменьшения прямого контакта с преподавателем студентами выполняются учебные задания. К таким заданиям относятся контрольные и курсовые работы, доклады и т.д. При этом специфика самостоятельной работы студентов заключается в том, чтобы студенты самостоятельно получали новые знания.

Самостоятельная работа студентов – это практическое занятие с использованием различных методов обучения с использованием индивидуальных или групповых заданий, на котором студенты могут добывать новые знания, или обобщать ранее полученные знания.

Организация самостоятельной работы студентов осуществляется по трём направлениям:

- определение цели, программы, плана задания или работы;
- со стороны преподавателя студенту оказывается помощь в технике изучения материала, подборе литературы для ознакомления и написания самостоятельной работы.
- контроль усвоения знаний, приобретения навыков по дисциплине, оценка выполненной самостоятельной работы.

Как известно, написание самостоятельной работы – это первый, достаточно серьёзный опыт научно-исследовательской деятельности студентов. И потому очень важно, чтобы до того как приступить к разработке темы будущий бакалавр имел чёткое и ясное представление об оформлении и методике написания самостоятельной работы. В достижении этой цели одинаково заинтересованы и преподаватель и студент. В этом совместном труде преподаватель играет организационную роль: чем активнее и находчивее преподаватель, тем активнее и самостоятельнее его студент.

Вооружать только что поступивших в институт студентов навыками самостоятельного умственного труда сразу невозможно. Преподаватель должен постепенно подготавливать к этому студентов. Он должен научить их слушать и наблюдать, пользоваться приёмами сравнения при наблюдении и осмысливании фактов, владеть приёмами анализа и синтеза, а далее – на следующих этапах обучения – уметь отбирать нужные факты, сопоставлять их и группировать в новые системы, уметь извлекать знания из предлагаемых текстов и из окружающей жизни, обобщать их, систематизировать. Во всех этих умениях и навыках преподаватель обеспечивает возрастающую самостоятельность студентов. Необходимость дополнительной самостоятельной работы студентов диктуется тем, что весь материал курса невозможно охватить на аудиторных занятиях.

Приступать к выполнению исследования следует, предварительно изучив доступную литературу по выбранной либо сходной проблеме. Проработке и осмыслению вопроса помогут подготовленные в ходе чтения конспекты статей, монографий, пособий.

Важнейшая составляющая работы – это чтение первоисточников. Удобно во время чтения записывать примеры из текста и наблюдения на карточки, которые впоследствии могут быть использованы в качестве рабочего, иллюстративного материала. На такие карточки помещаются собственные комментарии к примерам. Из использованной литературы. – при обобщении которых складывается концепция решения искомого вопроса. Карточки могут иметь произвольную форму, при этом важно соблюдать требование: записывать название источника, том в собрании сочинений, год издания, страницу.

Правильно организованная самостоятельная работа содействует развитию сознания студентов, формированию их мировоззрения/

Цель самостоятельной работы студентов – овладение методами получения новых знаний, приобретение навыков самостоятельного анализа социальных явлений и процессов, усиление научных основ практической деятельности.

Планирование самостоятельной работы студентов нужно распределить по месяцам и неделям.

- в плане должны быть отражены изучаемые разделы и темы по всем дисциплинам;
- определить сроки выполнения самостоятельной работы;
- планирование самостоятельной работы должно осуществляться при учёте сложности изучаемых дисциплин;

Таким образом, самостоятельная работа студентов занимает большую долю времени изучения курса и подготовки курсовых, рефератов и контрольных работ. Однако участие преподавателя необходимо для закрепления полученных знаний и проведения контроля для оценки знаний и выполненных работ по темам курса. Главная задача самостоятельной работы студентов – это развитие умения приобретения научных знаний путём личного поиска информации, формирования активного интереса к творческому подходу в учебной работе. При процессе самостоятельной работы студент должен научиться глубоко анализировать поставленную проблему и приходить к собственным обоснованным выводам и заключениям. Все виды студенческих работ независимо от формы обучения основываются на активной самостоятельной работе студентов.

Литература:

1. Алтайцев А. М. Учебно-методический комплекс как модель организации учебных материалов и средств дистанционного обучения / А. М. Алтайцев, В. В. Наумов // Университетское образование : от эффективного преподавания к эффективному учению (Минск, 1–3 марта 2001 г.). Минск: Пропилеи, 2002. 288 с. С. 229–241.

2. Вербицкий А. А. Самостоятельная работа и самостоятельная деятельность студента / А. А. Вербицкий // Проблемы организации работы студентов в условиях многоуровневой структуры высшего образования: тез. докл. Всерос. науч.-метод. конф. Волгоград: ВолгГТУ, 1994. С.6

O'ZBEK VA INGLIZ TILIDAGI YEGULIK VA ICHIMLIKLARNI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING ILMIY TADQIQI

Mamadaliyeva Moxizarxon Tursinali qizi

teacher of KSPI

Jamoliddinov Abdulaziz O'tkirbek o'g'li

student of KSPI

+99-897-630-34-24 jamoliddinov98@inbox.ru

Annotatsiya

Ushbu maqolada asosiy e'tibor o'zbek va ingliz tilidagi yegulik va ichimliklarni ifodalovchi til birliklarining ilmiy tadqiqiga qaratilgan. Shu bilan birga ingliz va o'zbek tilida ko'p qo'llaniladigan Glutonnik birliklar misollar yordamida o'rganib chiqilgan.

Tayanch so'zlar: Glutonnik, sistem struktur, semiologiya, fonetika, fonologiya, morfologiya, morfemika, semantika, pragmatika, tipologist

Kirish

Hozirgi kunda xorijiy tillarni o'qitish tizmini rivojlantirish dunyoning har bir qismida muhim o'rin tutmoqda. Shu sababli mamlakatimizda xorijiy tillarni rivojlantirish maqsadida ko'plab islohatlar amalga oshirilmoqda. Shular jumlasidan, 2020-yilning 25-dekabr kuni o'tkazilgan yoshlar forumida prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbuslariga binoan IELTS, TOEFL kabi imtihonlarda maksimal ballning kamida 75 foizini to'plagan yoshlarning imtihon xarajatlari to'liq qoplab berilishi ham bunga yaqqol misoldir.

Barchamizga ma'lumki tilshunoslikning barcha sohalarini "tilshunoslik" fani o'rganadi. Tilshunoslikda tillarning muhim muammolari tilshunoslar tomonidan tadqiq qilinadi. Eng mashhur tilshunos olimlar Ferdinand De Saussure va Naom Chomsklar tilshunoslikning asoschilari sifatida butun dunyo tilshunoslari tomonidan tan olinadi. Shvetsariyalik tilshunos olim Ferdinand De Saussure "sistem struktur" tilshunoslik fanini yaratish orqali "Zamonaviy tilshunoslik va Semiologiya" fanlariga asos soldi. Bundan tashqari, Ferdinand De Saussure Jeneva tilshunoslik maktabiga asos solib, ko'plab tilshunos shogirdlar qoldirdi. Eng muhimi Saussure tomonidan amalga oshirilgan barcha ishlar XX-asrning boshida tilshunoslikning inqirozga yuz tutishini oldini oldi. Olimning barcha tilshunoslik haqidagi tushunchalari "Umumiy tilshunoslik kursi" nomli kitobda aks etgan. Ushbu kitob Ferdinand De Saussurening shogirdlari Albert Seshe va Charlz Ballelar tomonidan, Saussurening barcha leksiyalari yig'ilib 1916-yilda kitob xoliga keltirilgan. Saussurening talqiniga ko'ra tilshunoslik quyidagi 3 qismga bo'lib o'rganiladi:

1. Tovushlarni o'rganuvchi-Fonetika va Fonologiya
2. Tuzilishlarni o'rganuvchi- Morfologiya va Morfemika
3. So'zlarning ma'nosini – Semantika va Pragmatika

Shu tarzda strukturali tilshunoslik vujudga keldi.

Bundan tashqari Saussure tilshunoslikka quyidagi yangi tushunchalarni olib kirdi:

"Til belgisi"- uning fikricha tilning belgisi 2 tomonlidir, bir tomoni tasvirlanuvchi, ikkinchi tomonini esa u tasvirlovchi deb hisoblaydi. Tasvirlanuvchi bu so'zning belgisidir misol uchun "Mushuk" ning timsoli, ko'z o'ngimizdagi rasmi bu tasvirlanuvchidir, "Mushuk" so'zi esa bu tasvirlovchidir. Shundan kelib chiqib Saussure tasvirlanuvchilar har bir tilda bir xil bo'ladi, lekin tasvirlovchilar esa farqli bo'ladi masalan: "Mushuk" bu o'zbek tilidagi tasvirlovchi bo'lsa, ingliz tilida bu "Cat" konsepti orqali ifoda etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar taxlili- Shuni tan olish joizki tilshunoslikning gluttonik nutqi yuzasidan o'zbek tilshunoslari tomonidan ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shular jumlasidan, O'zbekiston Respublikasi Oliy O'rta maxsus ta'lim vazirligi Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti professori Xudayorova Muhabbat Tojimuratovna O'zbek tilidagi taom nomlarining lingvistik tahlili nomli desertatsiyasi bilan tilshunoslikning bu qismini yanada dolzarblashtirdi. Ushbu desertatsiyada muallif Qoraqalpog'iston hududida yashovchi turkiy xalqlar tilidagi taom nomlarining tarixiy qatlamlari, leksik-semantik xususiyatlari va ularning yasaliishi yuzasidan tadqiqot amalga oshirdi. Shunday bo'lsada hali hamon ingliz tilidagi taomlarni ifoda etuvchi birliklar o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi - O'zbek tilida va Ingliz tilida yegulik va ichimlik mahsulotlarini

ifodalovchi til birliklarni ko'rib chiqamiz. Agarda biz o'zbek tili va ingliz tilidagi sut mahsulotlarini ifodalovchi birliklarni tahlil qiladigan bo'lsak quyidagi farqlar ko'zga tashlanadi. Masalan: Qaymoq, pishloq, saryog', qatiq-bu so'zlar o'zbek tilida sut mahsulotlarini ifodalovchi birliklardir. Ingliz tilida esa Cream, cheese, butter, sour milk kabi so'zlar sut mahsulotlarini ifodalovchi birliklardir. Agarda o'zbek tilidagi sut mahsulotlarini ifodalovchi so'zlarning kelib chiqishiga e'tibor qaratsak bu birliklarning barchasi “oq” so'zidan ya'ni sutning rangidan kelib chiqqan. Lekin ingliz tilida bu so'zlarning kelib chiqishi – sut mahsulotiga ma'no jihatdan bog'liq emas. Bunday farqlar go'sht mahsulotlarini ifoda etuvchi birliklarda ham yaqqol ko'zga tashlanadi, masalan: Qo'y go'shti, mol go'shti, cho'chqa go'shti, baliq go'shti, tovuq go'shti- ko'rib turganingizdek har bir so'zlar go'sht so'zi orqali ifodalanmoqda. Lekin, ingliz tilida esa go'sht mahsulotlari quyidagi mutton, beef, pork, fish va chicken kabi til birliklar orqali ifodalanadi. Guvohi bo'lganingizdek ingliz tilida go'sht so'zi bu birliklar bilan birgalikda ishlatilmaydi. Ushbu tadqiqotda o'zbek va ingliz tilidagi yegulik va ichimlik mahsulotlarini ifodalovchi 150 dan ortiq til birliklari o'rganib chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – № 5. – B. 3-16.
2. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013. – 320 b.
3. Nurmonov A. Lingvistik nisbiylik va lingvistik determinizm nazariyalari haqida mulohazalar // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2013. – № 5. – B.

SINTAKSIS O'QITISH METODIKASI, SINTAKSISNI MORFOLOGIYAGA BOG'LAB O'RGATISH

Rajabova Gulnora Tog'aymurodova

Buxoro viloyati Peshku tumani

1 – IDUMI ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ona tili va adabiyot darslarida sintaksis o'qitish metodikasi, sintaksisni morfologiya bog'lab o'rgatish haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: sintaksis, soda va qo'shma gap, gaplar ohangi.

Sintaksisning asosiy ob'yekti so'z birikmasi va gapdir. Sintaksis kursi leksikologiya, fonetika, orfografiya, punktuasiya, nutq o'stirish bilan bog'lanadi.

O'quvchilar sintaksisni o'rganish orqali o'z nutqlarida uchrab turadigan ba'zi nuqsonlarni tuzata boradilar. Sodda va qo'shma gapni farqlay olish, ularni tahlil eta bilish, tinish belgilarini ham ishlatishni ongli o'zlashtira oladilar.

O'quvchilar ifodali o'qish san'atini to'la egallash uchun sintaksisni bilishlari shart. Matnda uchraydigan (gaplarni ohangi) darak gap, so'roq gap, buyruq gap, undov gaplarni o'z ohangi bilan o'qiy bilsagina, o'quvchi asarning mazmunini, muallifining maqsadini anglay oladi.

1. Demak, sintaksis o'qitishning yetakchi vazifalaridan biri nutqning intonasiyasi tomonlarini o'rgatishdir. Ko'p xollarda gapning mazmuni, turi, tinish belgilarining qo'yilishi ham ohang bilan bog'liq bo'lib qoladi.

Masalan, Bog'imizda anjir-shaftoli pishdi.

Bog'imizda anjir, shaftoli pishdi.

Ohang gap mazmuniga ham ta'sir qiladi.

Bahor keldi. Bahor keldi? Bahor keldi!

Sintaksisni o'qitishning yangi vazifalaridan biri o'quvchilarning nutqini o'stirishdir.

Yana yetakchi vazifalaridan biri o'quvchilarning stilistik malakalarini takomillashtirishdir.

Masalan, Kumush qishdan, zumrad bahordan Qolishmaydi kuzning ziynati.

Bunday matnlarni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar badiiy tasvir vositalari, tasviriy vositalar bilan tanisha boradilar.

Sintaksis qoidalari o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini, tafakkurini o'stirib beradi. Gapfikrni ifoda qilishning yagona shakli. Shuning uchun sintaksis kursini o'qitishda o'quvchilarni fikrini o'stirish asosiy vazifa sanaladi.

O'quvchilar gap haqidagi qoidalarini o'rgana borib, hodisalar va predmetlar orasidagi aloqani ham tushuna boradilar.

Sintaksis kursi birinchi gapda morfologiya bilan qiyoslab o'rganiladi. So'z turkumlari bilan gap bo'laklari orasidagi farqni va bog'lanishni tushuntirish sintaksis darslarining asosiy maqsadlaridandir.

Ba'zi hollarda o'quvchilar tildagi bir dalilni boshqa bir dalil bilan qorishtiradilar.

M: tahlil vaqtida gap bo'laklari bilan so'z turkumlarini, sifat bilan aniqlovchini, ravish bilan xolni aniq farqlay olmaydilar. Shuning uchun morfologiya va sintaksis bo'yicha mavzular o'rganishdan oldin bu ikki qismning mazmunini o'quvchilarga atroflicha tushuntirish kerak.

Gap bo'laklarini o'tishda har bir bo'lakning morfologiya tomonidan biror bir mustaqil so'z turkumi bilan ifodalanishini uqtiriladi. Har bir mustaqil so'z turkumi ham gapda biror bir vazifada bo'ladi, ammo u matnni xususiyatiga qarab har xil gap bo'lagi vazifasida kela olishi mumkinligini izohlanadi.

M: “O'tkir” so'zi gapda ega, t-chi, a-chi, xol bo'lib kela oladi.

Gap haqida umumiy ma'lumot berish jarayonida gapning

1) aloqa-aralashuvning eng kichik birligi ekanligiga:

2) nisbiy tugal fikr ifodalanishiga

3) grammatik shakllanganligiga:

4) tugallangan ohang bilan aytilishiga o'quvchilarning e'tiborini tortiladi.

O'qituvchi so'z birikmasidagi tayanch nuqta sanalgan bosh so'z va ergash so'zlarni aniqlash usullarini o'quvchilarga turli mashqlar orqali tushuntirishi kerak. So'z birikmasidagi bosh so'z va ergash so'zni to'g'ri topolmagan o'quvchi so'zlarning o'zaro bog'lanishini ham anglab ololmaydi.

Shuning uchun mavzu bo'yicha ko'p mashq o'tkazish talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. Avliyakov N.X., Musaeva N.N. Modular learning technologies. - T.: Science and Technology Publishing House, 2007
2. Ishmuhamedov R., Abdukodirov A., Pardaev A. Innovation in education technology / Practical recommendations. - T.: Talent Fund, 2020

ONA TILI DARSLARINI TASHKIL ETISHDA SAMARALI USULLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Ergasheva MahliyoXon Muhammadovna

Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani
19-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi
Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada ona tili darslarining samaradorligiga erishishda samarali usullardan foydalanish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlari: innovatsion usullar, Zamon yangiliklari, Toifalash jadvali.

Har bir o‘qituvchi o‘z darsining ijodkori. U o‘qitayotgan o‘quvchilarining bilim darajasi va o‘zlashtirish qobiliyatiga, beriladigan bilim, ko‘nikmalar ko‘lamiga qarab dars uchun usul tanlaydi. Shuning uchun ham tanlanayotgan usullar, birinchi galda, axborotni to‘g‘ri va to‘liq yetkazib berishiga xizmat qilishi kerak. Darsni noan‘anaviy usullarda tashkil etishda tanlangan metoddan ko‘r-ko‘rona foydalanish yaramaydi. Avval uning mohiyatini tushunish, so‘ngra bu usul orqali o‘z oldiga qo‘ygan ta‘limiy-tarbiyaviy maqsadga erisha olishiga ko‘zi yetsagina, undan foydalanish kerak.

Quyida ona tili darslarini tashkil etish jarayonida keng foydalanilgan va kutilgan natijaga erishilgan usullarni keltirib o‘tamiz.

Darsning tashkiliy qismida foydalaniladigan usullar. “Dars va davr” yoki “Zamon yangiliklari” usullari. Darsni boshlashdan oldin davrda bo‘layotgan voqea-hodisalarga to‘xtalib o‘tish muhim. Chunki o‘quvchi ongli ravishda ijtimoiy hayotda bo‘layotgan o‘zgarishlarni kuzatib borishi, yangiliklardan boxabar bo‘lishi va uni o‘zgalarga to‘g‘ri yetkaza bilishi kerak. Bu o‘quvchidagi kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga olib keladi.

O‘tilgan mavzularni mustahkamlashda foydalaniladigan usullar. “Shaxmat” usulida o‘tilgan mavzuga oid bilimlar to‘g‘ri va noto‘g‘ri ma‘lumot sifatida tarqatmalarga oldindan tayyorlab qo‘yiladi. O‘quvchilar shaxmat taxtasidagi oq katakchalarga to‘g‘ri ma‘lumotlar, qora rangli katakchalarga noto‘g‘ri ma‘lumotlar yozilgan tarqatmalarni joylashtiradilar. Bu usul o‘quvchilarda axborotni saralash, qiyoslash, to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Yangi mavzuni tushuntirishda foydalaniladigan usullar. Har bir o‘qituvchi ona tili fanida yangi mavzuni o‘zi tushuntirib berishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Yangi mavzuni mustahkamlash uchun foydalaniladigan usullar. “Toifalash jadvali” usulidan foydalanishning qulayligi shundaki, bir paytning o‘zida bir necha birliklarni solishtirish, farqlash imkoniyati bor. Bu usul uchun alohida tarqatmalar oldindan tayyorlansa, vaqt ham tejalladi, topshiriq bola uchun ancha tushunarli bo‘ladi. 8-sinf ona tili darsida “So‘z birikmasida so‘zlarning o‘zaro birikish usullari” mavzusini mustahkamlash uchun 62-mashq topshirig‘iga asosan quyidagi toifalash jadvali beriladi:

Fe‘lli so‘z birikmalari	Otli so‘z birikmalari
<i>Masalani yechmoq</i>	<i>Shahrimiz ko‘chalari</i>
<i>Do‘sti bilan suhbatlashmoq</i>	<i>Qizil olma</i>

Darsning yakuniy bosqichi ko‘pincha shoshma-shosharlik, tig‘izlik bilan o‘tkaziladi. Shuning uchun yakuniy bosqichda beriladigan uyga vazifani darsning 3-bosqichida, ya‘ni yangi mavzu bayoni bosqichining boshlanishida berish kerak. Bu paytda bolaning butun diqqati jamlangan bo‘ladi va u uyiga borganda vazifa nima berilganini ikkilanmay eslaydi. Yakuniy bosqichda o‘quvchilar baholanadi. Ammo undan oldin, albatta, dam olish daqiqasini tashkil etish kerak. Bunda “Rivoyat”, “Hikmatlar durdonasi”, “Iste‘dod” usullaridan foydalanish orqali ham bola mavzudan biroz chekinadi hamda tarbiyalanadi, dam oladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, dars uchun tanlanayotgan usullar bola ongiga mos, berilayotgan bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan hamda murakkab mavzuni oson o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Shuning barobarida, har qanday usullardan besamar foydalanish, tilimiz qonuniyatlarini buzish Ona tilimizga nisbatan hurmatsizlik sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Nurmonov A., Sobirov A., Yusupova SH. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: 2010
2. Ashrapova T. va b. Ona tili o'qitish metodikasi. – T.: 1984
3. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224>

“BOBURNOMA” DA SHAXSLAR PORTRETI VA PSIXOLOGIK HOLATI

Ikromov Maxamadyusub Tursunali O‘g‘li

Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.d. V. Qodirov

Annotatsiya: ushbu maqolada “Boburnoma” ijodkorning qimmatli qomusiy asari ekanligi, ushbu asar barcha soha vakilari uchun birdek xizmat qila olishi, asardagi ma’lumotlar hozirgi kunda ham o‘zining hech qanday qiymatini yuqotmaganligi, undagi har bir shaxsga berilga ta’rif, psixologik holat haidagi ma’lumotlar to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: “Boburnoma” asari, zoologiya, geografiya, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy.

Bizga ma’lumki, “Boburnoma” nafaqat Bobur ijodida, balki butun o‘zbek mumtoz adabiyotida o‘ziga xos muhim ahamiyatga ega qimmatli asar hisoblanadi. Ushbu asar fanning ko‘plab tarmoqlari uchun muhim manba bo‘lib xizmat qilishi ham sir emas. “Boburnoma”da keltirilgan ma’lumotlar faqat tarixiy jihatdangina emas, balki boshqa fanlarga tegishli bo‘lganligi bilan ham farqlanadi. Unda topografiya va toponimiya, zoologiya va geografiya va adabiyotshunoslik, tilshunoslik va etnografiya kabi fanlarga daxldor ma’lumotlarni olish mumkin. Ma’lumotlarning ahamiyati shundaki, ularning haqqoniyligi tufayli tarixchi o‘sha davrdagi Movarounnahr, Xuroson va Hindiston tarixiga oid ma’lumotlarni topa oladi; geograf o‘sha davrdagi mazkur o‘lkalarning topologiyasini, iqtisodiy geografiyasiga doir qimmatli manblarni ko‘radi. Zoolog esa shu mamlakatdagi qushlar va hayvanlar dunyosini o‘rganadi. Adabiyotshunos o‘sha davr adabiy muhitini tekshiradi. Tilshunos o‘zbek tili tarixi taraqqiyotini aniqlay oladi. etnograf bu joylarda yashaydigan xalqlarning urf-odatiga doir ma’lumotlarga duch keladi. Bular hammasi Bobur tilidan tasvirlanadi. Hayotning murakkab voqealarini ko‘rgan, boshidan kechirgan bu shaxs hamma sharoitda ham insoniylikni, odamgarchilikni, kamtarlikni shior qilib oladi.

Ushbu asarni tahlil qilish jarayonida ana shu tarixiylik haqqoniylik bilan uzviy bog‘lanib keltganligini anglash mumkin. Boburning ushbu asari esdalik tipidagi asar hisoblansa ham, boshqa esdalik asarlardan tasvir uslubi, tasvirlanayotgan obyektga bo‘lgan munosabati va esdalikdagi badiiylik jihatidan farq qiladi. “Boburnoma”da voqealar xronologik tarzda bayon etilganligi uning tarixiy ahamiyatini oshirganligi, shubhasiz. Ushbu asarni tahlil qilish jarayonida ana shu tarixiylik haqqoniylik bilan uzviy bog‘lanib keltganligini anglash mumkin. “Boburnoma”da shaxslar portreti va psixologik holati yaxshi tasvirlangan. Muallifning o‘z zamondoshlariga baho berishdagi haqqoniylik ta’rixiy shaxslar portretini tasvirlashida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bobur shaxslar ta’rif va tavsifi masalasida haqqoniylikni saqlagan holda badiiylikka erishgani esa uni mahoratlik ijodkor ekanidan dalolat beradi.

Temuriyzodalarga bo‘lgan munosabatida shuni ko‘rish mumkin. Husayn Boyqaroning portretidagi jismoniy va ma’naviy holatni tasvirlash bilan birga hayotining so‘nggi davrlarida katta siyosiy ishlarga layoqatsizligini ham aytib o‘tadi. “Boburnoma”da Husayn Boyqaro haqida yozilgan ma’lumotlar bir joyda to‘plansa shohning ko‘p nuqtalarini ko‘rish mumkin. Bir tomondan, nihoyatda kelishgan qad-qomatli, qiyiq ko‘zli, kuchli qilichboz qo‘llar sohibi; ikkinchidan, mag‘rur, o‘ziga bino qo‘ygan shohni; uchinchidan, hayotining so‘nggi davrlarida podshohlik lavozimini saqlay olmay aysh-ishratga berilgan shaxs siymosini ko‘rish mumkin. Buning ustiga u qo‘chqor va xo‘roz urishtirishlarning muxlisi. Bobur amakisi Sulton Mahmud haqida shunday deydi: “Past bo‘yluk, suyuq soqollik, tanbal, sinchisizroq kishi edi. Zulm va fisqqa ko‘p mashg‘ul edi. Muttasil chog‘ir ichar edi. Cho‘hra qalin saxlar edi... Bu shum fe’l aning zamonida andoq shoe’ edikim, cho‘hrasiz kishi aslo yo‘q edi... Zulm va fisqining shomatidin o‘g‘lonlar tamom juvonmarg bo‘ldilar... Bad e’tiqod kishi edi... Yuraksiz kishi edi... Hayosi kamroq edi... Badkalom edi... She’ri bisyor sust va bemaza edi. Andoq she’r aytqondin aytmog‘on yaxshiroqdur”.

Ushbu ta’riflarni o‘qigan kishi beixtiyor ajablanishi shubhasiz. E’tiborni tortishiga birinchi sabab – bu Boburning ta’riflanayotgan shaxsga nisbatan salbiy va ijobiy munosabati bo‘lsa, ikkinchi sabab so‘z va iboralarni o‘z o‘rnida mahorat bilan qo‘llay olganidir. Masalan, shakl-u shamoyil tavsifi “past, suyuq” sifatlar bilan, ma’naviy xarakteristikasi esa, “zulm, fisq”, “bad e’tiqod”, “yuraksiz”, “hayosi kamroq”, “badkalom” kabi so‘z va iboralardan to‘lib ketgan. Bu

soʻzlar orqali Sulton Mahmudning mana men deb turgan tuban, razil va pastkash shaxs ekanligi koʻzga tashlanadi.

Boburning tarixiy shaxslar obrazini yaratishdagi yana bir oʻziga xosligi oʻsha zamon ilmi va madaniyati arboblarning obrazlarini yaratishda ularning portret detallariga emas, koʻproq ijodiy portretini koʻrsatishga eʼtibor qaratganligidir. Bu orqali ijodkor ularni asosiy fazilati tashqi koʻrinishida emas, balki ular yaratgan asarlarida deb koʻrsatishga harakat qiladi. Buning natijasida Bobur beixtiyor Navoiyning “tazkirachilik” anʼanasini “Boburnoma” orqali davom ettiradi. U Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasida keltirilgan koʻplab ijodkorlarni XVI asrdagi faoliyati haqida maʼlumot beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nabiyeva D.A., Nurmonova S.D. СОВРЕМЕННОЕ ЖАНРОВЕДЕНИЕ ИЛИ ГЕНРИСТИКА: ТЕОРИИ, МЕТОДЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ // Theoretical & Applied Science. 2020/4. -С. 824-827. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44843224>
2. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: <http://www.t-science.org/ arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm>
3. Nabiyeva D.A., Ismoilov Kh.T. DEFENDANTS’ SPEECH AS AN OBJECT OF PSYCHOLINGUISTIC RESEARCH // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 2020/8. URL: <http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2020/08/Full-Paper-DEFENDANTS-SPEECH-AS-AN-OBJECT-OF-PSYCHOLINGUISTIC-RESEARCH.pdf>

TILSHUNOSLIKDA LINGVOKULTUROLOGIYA FANINING KELIB CHIQISHIGA OID QARASHLAR

Olimjonova Kibriyo Erkinjon qizi

Andijon davlat universitetining Pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.n., dots. D.A.Nurmonova

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda tilshunoslik ilmida barchaning e'tiborini tortayotgan til va madaniyat haqida fikr yuritamiz. Madaniyat qanchalik chuqur va tafsilotlari bilan o'rganilsa, uning inson fikrlashi bilan bogliq ekanligi yakdil seziladi. Shunday ekan, inson ko'z o'ngida aks etgan voqea-hodisalarni madaniyati orqali ongiga singdirishga hamisha intiladi. Ma'lumki, insonlar ma'lum bir ijtimoiy-iqtisodiy tuzumda yashaydilar, u yoki bu milliy tilda so'zlashadilar va ular muayyan milliy ma'naviyat va madaniyatga ega.

Kalitso'zlar: Til, tilshunoslik, madaniyat, lingvokulturologiya, tushuncha.

Abstract. In this article we will focus on the language and culture that are currently attracting the most attention in linguistics. The deeper and more detailed the study of a culture, the more it becomes clear that it is related to human thought. Therefore, one always seeks to inculcate in one's mind the events that take place in one's mind through one's culture. It is known that people live in a certain socioeconomic system, speak one or another national language, and they have a certain national spirituality and culture.

Key words:

language, linguistics, culture, human, science, concept.

Bugungi kunda matn tahlilida tadqiqotchilar grammatika, semantika, kognitologiya, psixolingvistika, lingvokulturologiya kabi qator yo'nalishlar qo'lga kiritgan yutuqlarga tayanib ish ko'rmoqdalar. Bundan maqsad - nutq yaratuvchi va uni idrok etuvchi shaxs omilining lisoniy faoliyatda qanday o'rin tutishini aniqlash bo'lsa, ikkinchi tomondan, matnning semantik, lingvokulturologik xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganishdir. Shunday masala sifatida hozirgi kunda tilshunoslik ilmida barchaning e'tiborini tortayotgan til va madaniyat tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan lingvokulturologiya masalalari ko'pchilik tilshunos olimlar tomonidan tadqiq etilayotgan bo'lsa-da, biroq to'laqonli o'z yechimini topgan emas. Mazkur maqolamiz ayni mana shu masala-tilshunoslikning yangi sohasi lingvokulturologiyaga qaratilganligi bilan e'tiborlidir. Har bir millat o'zida ma'lum bir milliy an'analarni aks ettiradi. Ya'ni har bir xalqning, millatning o'z milliy an'analari, urf-odatlari mavjud. Bu ma'noda har bir inson ana shu milliylikni o'zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo'ladi. Ma'lumki, tili ijtimoiy hodisa bo'lish bilan birgalikda madaniyat bilan ham uzviy bog'liqdir. Bugungi kunda insonlar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaro-madaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida spetsifik yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha – lingvomadaniyatshunoslikning yuzaga kelishiga sabab Xitoyshunoslikning dolzarb masalalari: “Xitoyshunoslik” fakulteti iqtidorli yoshlarning ilmiy anjumani bo'lmoqda.

Lingvokulturologiya - bu tilshunoslik, madaniyatshunoslik, tilda milliy madaniyat aks etishi va mustahkam o'rnatib olishi tadqiq etuvchi sohalar to'qnashgan o'rinda paydo bo'lgan tilshunoslik tarmog'idir. Bu fan etnolingvistika, sotsiolingvistika bilan shu qadar chambarchas bog'langanki, B.N.Teliya uni etnolingvistikaning bir ko'rinishi deb hisoblaydi. Biroq ular prinsipial jihatdan umuman boshqa fanlardir. Etnolingvistika tarmog'iga to'xtalganda, eslab o'tish joizki, uning ildizlari Yevropada V. Gumboldtga; Amerika tilshunosligida esa F.Boas, E.Sepir, B.Uorfga borib taqaladi; Rossiyada esa D.K.Zelenin, E.F.Karskoy, A.A.Shahmatov, A.A.Potebnya, A.N.Afanasyev, A.I.Sobolevskoylar tadqiqotlarida alohida mavqega ega bo'ldi. XX asr oxirlariga kelib, til va madaniyat muammosini o'rganishni maqsad qilgan – tilshunoslikning yangi sohasi lingvokulturologiya jadal rivojlandi. Lingvokulturologiya tilshunoslik ilmiga xos bo'lgan qator yangi sohalaridan biri bo'lmish kommunikativ tilshunoslik va matn lingvistikasi, matnni o'rganishdagi antroposentrik yondashuv, kognitiv tilshunoslik, pragmalingvistik psixolingv istika. Sotsiolingvistika, etnolingvistika sohalariga oid masalalarni tahlil qilish yo'nalishidagi tadqiqot ishlari bilan chambarchas bog'liq. Til va madaniyat har qanday millatning millat

ekanligini tasdiqlovchi asosiy vositadir. Bu ikki tushuncha ajralmas va muntazam bir-birini taqozo etadi. Til o'zining har jabhasida madaniyatni aks ettiradi, madaniyat ham shu o'rinda tilsiz mukammal namoyon bo'la olmaydi. Hozirgi kun tilshunoslik ilmida yangi-yangi sohalarining yuzaga kelishi, matn muammosining o'rganilishi bilan bog'liq ishlar jadal rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda matn tahlilida tadqiqotchilar grammatika, semantika, kognitologiya, psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik kabi qator yo'nalishlar qo'lga kiritgan yutuqlarga tayanib ish ko'rmoqdalar. “Lingvokulturologiya” atamasi dastlab frazeologik maktab asoschisi V.N.Teliyava, V.V.Vorobyov, V.A.Maslovava boshqalarning ishlarida ko'rindi. Lingvomadaniyatshunoslikning shakllanishi haqida gapirilganda, deyarli barcha tadqiqotchilar bu nazariyaning ildizi V.F.Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar 5. Ushbu adabiyotlarda bu sohaning rivojlanishida A.A.Potebnya, L.Vaysgerber, X.Glins, X.Xols, D.Uitni, D.U.Pauell, F.Boas, E.Sepir, B.L.Uorf, G.Brutyan, A.Vejbiskaya, D.Xaymz kabi tilshunoslarning fikrlari muhim rol o'ynaganligi ta'kidlanadi. Bu kabi qarashlar lingvistika sohasida XX asr oxirlarida atoqli rus olimlari qatorida chet el olimlari tomonidan ham tan olindi. Bunday qarashlarga ko'ra, til nafaqat madaniyat bilan bog'liq, balki u o'zida madaniyatning o'sishini ham ifodalaydi. Til bir vaqtning o'zida yaratish quroli, madaniyatning rivojlanishi va saqlanishini ta'minlovchi uning bir qismidir, shuning uchun til yordamida ma'naviy madaniyat hamda borliqdagi ishlab chiqarish, materiallari real yaratiladi. Lingvokulturologiya – “til va madaniyat”ning uzviy aloqadorligini, uning shakllanishi va rivojlanishini o'zida aks ettirgan hodisalar – til-madaniyatni birgalikda o'rganadigan alohida ilmiy soha sanaladi. U madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlari o'rtasida yuzaga kelgan umumlashma fan bo'lib, til va madaniyatning o'zaro ta'siri va bog'liqligi, bu bog'liqlikning shakllanishi hamda yaxlit bir sistema sifatida til va tildan tashqarida aks etishi kabi hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadi. Til – madaniyat tashuvchisi bo'lib, u ajdodlardan avlodlarga milliy madaniyat xazinasini meros qilib qoldiradi. Yosh avlod ona tili barobarida ajdodlarning boy madaniy tajribasini ham o'zlashtiradi. Til – madaniyatning quroli, vositasidir. U xalq madaniyati vositasida inson shaxsiyatini, til sohibini shakllantiradi.

Demak, til “bizning hayot tarzimizni tavsiflovchi ijtimoiy meros qilib olingan malaka vag'oyalar majmuyi sifatida madaniyatdan tashqarida mavjud bo'lolmaydi. Til inson faoliyatlarining biri sifatida madaniyatning tarkibiy qismi hisoblansa-da, tafakkur shakli va muloqot vositasi sifatida madaniyat bilan bir qatorda turadi.

Tilshunoslikda XX asrning oxirlariga kelib “til madaniyat bilan bog'liq bo'lib qolmasdan, balki uning o'zi madaniyatdan o'sib chiqqan va uni ifodalaydigan vositadir” degan faraz qabul qilina boshlandi. Ayni paytda til madaniyatning yaratilish vositasi, rivojlanishi, saqlanishi (matnlar ko'rinishida) va uning tarkibiy qismidir. Chunki til vositasida madaniyatning moddiy va ma'naviy asarlari yaratiladi. Ana shu g'oya asosida ming yillar davomida shakllangan lingvokulturologiya fanning yangi, maxsus sohasi sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga keldi. Lingvokulturologiya tilshunoslikdagi antroposentrik paradigmaning mahsuli bo'lib, u so'nggi o'n yilliklar davomida rivojlanib kelmoqda. XXI asrning boshlariga kelib lingvokulturologiya jahon tilshunosligidagi yetakchi yo'nalishlardan biriga aylandi. Lingvokulturologiya tilda va diskursda o'z aksini topgan va mustahkamlangan xalq madaniyatini o'rganadi. U birinchi navbatda, muayyan madaniyatning mif, afsona, urf-odat, an'ana, udum, taomil, ramzlari va hokozolani tadqiq etadi. Mazkur konseptlar madaniyatga taalluqli bo'lib, ular tilda maishiy va taomil muomalasi shaklida mustahkamlanadi. V. N. Teliyaga ko'ra, lingvokulturologiya, avvalo, jonli kommunikativ jarayonlarni va ularda qo'llaniladigan til ifodalarining sinxron harakatdagi xalq mentaliteti bilan aloqasini tadqiq qiladi. Lingvokulturologiya tilni madaniyat fenomeni sifatida o'rganuvchi fan bo'lib, o'zaro aloqadorlikda bo'lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil qiladi. Binobarin, V.N. Teliya bu haqda shunday yozadi: “Lingvokulturologiya insoniy, aniqrog'i, insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandir. Bu esa shunibildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo'lgan inson to'g'risidagi antropologik paradigmaga xos bo'lgan yutuqlar majmuasidir”. N. Alefirenko lingvokulturologiyani quyidagicha tavsiflaydi:

- lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan chambarchas bog'langan bo'lib, u sintezlovchi xususiyatga ega;
- lingvokulturologiyaning asosiy e'tibori tilda izohlanadigan madaniy dalillarga qaratiladi;
- lingvokulturologiya tilshunoslik fanlariga kiradi, shuning uchun uning tadqiqot natijalaridan ona tili va chet tillari o'qitish jarayonida amaliy foydalanish mumkin;
- lingvokulturologiya tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlari: lisoniy shaxs;

- til madaniy qadriyatlarning semiotik gavdalanirish tizimi hisoblanadi.

Xulosa qilib ta'kidlay olish mumkinki, lingvomadaniyatshunoslik har ikkala soha, yani madaniyat va til haqidagi fandir. Bu bilimlarning shubhasiz birligini anglatib, millatning mentaliteti, madaniy xususiyatlari va ularning tilda namoyon bo'lishini ifodalaydigan bu sohaning birlamchi maqsadi tilni o'rganish, madaniyatni saqlash hamda ularni birlikda mujassamlashtirishdan iboratdir.

REFERENCES

1. Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. URL: http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader_pdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf
2. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии. Учебное пособие. М. : “Наука”, 2009.
3. Усманова Ш. Маданиятлараро мулоқот 2013.
5. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие. –М.: Флинта, Наука, 2010.

INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI SAMARALI TASHKIL QILISH

Sultonova Sadoqatxon Bahtiyorovna

Fargʻona viloyati Dangʻara tumani

19-umumiy oʻrta taʼlim maktabi

Ona tili va adabiyoti fani oʻqituvchisi

Annotatsiya: Maqolada ona tili va adabiyot darslarining samaradorligiga erishishda innovatsion pedagogik texnologiyalarini qoʻllash haqida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlari: innovatsion texnologiya, pedagogik mahorat.

Taʼlimning globallasuvi, innovatsion texnologiyalarning joriy etilayotgani taʼlim muassasalarida taʼlim sifatining oshishiga sabab boʻlmoqda. Ayniqsa, Ona tili va adabiyot darslarida innovatsion pedagogik texnologilardan foydalanib dars oʻtilsa oʻquvchi oʻsha fanga boʻlgan qiziqishi ortadi. Ona tilini oʻqitishda darslikdagi maʼlumotlarni berish bilangina cheklanib qolish taʼlim sifatini taʼminlay olmaydi. Shuning uchun bugungi zamon pedagogi turli xil oʻqitish usullari orqali oʻquvchini mavzuga jalb etish va DTSdan koʻzlangan maqsadga yetishi lozim. Bu chora-tadbirlar oʻqituvchilarning kasb mahorati va oʻquv jarayoniga qoʻshgan shaxsiy hissi, taʼlimning yuqori samaradorligi hamda sifati, oʻz bilimini muntazam takomillashtirib borishi, kasb mahorati va malakasini oʻstirishi, oʻqituvchi tomonidan ilgʻor metodlar va pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli qoʻllashi uchun yaratilgan imkoniyatlar.

Innovatsion faoliyatning samaradorligini oshirishda oʻqituvchining quyidagi mahoratlarga ega boʻlishi kerak:

- bilish qobiliyatini boshqarish;
- texnologik;
- muloqotga kirishuvchanlik;
- oʻquvchini yoshi, ichki imkoniyatiga moslik.

Ona tili darslarini tashkil etishda “Fikrlarning tarmoqlanishi”, ”BBB”, ”FSMU”, ”VENN diagrammasi”, ”Charxpalak”, ”Raqamlar soʻzlaganda”, ”Baliq skleti”, ”Zakovat”, ”Zinamazinga”, ”Sinkveyn”, tahlili kabi innovatsion, noanʼanaviy taʼlim metodlaridan foydalanish mumkin boʻlib, darslarni pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda ularning ahamiyati katta.

“Besh satr “ (Sinkveyn) usuli. Bu usulda axborotlardan xulosalar chiqarish, murakkab his-tuygʻularni qisqacha bir-ikki ogʻiz soʻz bilan ifodalashga yordam beradi. Sinkveyn besh satrli sheʼr boʻlib, axborot va maʼlumotlarni qisqa ifodalar bilan berishni oʻrgatadi. Uni yozish qoidasi quyidagicha:

- 1-satrdan mavzu nomi bir soʻz (*ot*) bilan beriladi.
- 2-satrdan mavzuni tasvirlash ikki soʻz (*sifat*) bilan beriladi.
- 3-satrdan mavzu harakatini tasvirlash uchta soʻz (*feʼl*) bilan beriladi.
- 4-satrdan toʻrtta soʻzdan iborat qisqa jumla.
- 5-satrdan yuqoridagilarning hammasini tasvirlaydigan bir soʻz (*sinonim*) bilan beriladi.

Bu usul koʻnikma hosil qilishda, tushuncha va axborotlarni umumlashtirish hamda ixchamlashtirish uchun tez va kuchli vosita boʻlib xizmat qiladi. Yana bir eʼtiborga olinishi lozim bolgan jihat bu Ona tili va adabiyot darslari davomida komputer texnologiyalardan foydalanishdir. Buning uchun birinchi navbatda oʻqituvchi sinfxonani kerakli jihozlar bilan taʼminlanishini tashkil etishi, soʻngra mavzuga doir taqdimotlar, videolar, qisqa filmlar, rasmlar va ijod namunalari yaratishi yoki internet saytlaridan sifatli materiallarini tanlab yuklab olishi lozim. Buning asosiy sababi, ular oʻquvchilarning ijodkorligini va dunyoqarashini kengaytirishga, visual oʻrganishni rivojlantirishga va albatta oʻquv jarayonining qiziqarliroq va sifatliroq tashkil etilishiga yordam beradi. Bu usul Grammatik jihatdan murakkab mavzularning oson tushunilishiga, rasmlar orqali oʻquvchilarning mustaqil oddiy gapdan toʻgʻri kichik matn tuza olish qobiliyatini oʻstirishga, adabiyot namoyondalari hayoti va ijodini koʻz oldida gavdalantirish va yaxshiroq yodda saqlashga, ularning

ijod namunalaridan ekran orqali bahramand bo‘lishga yordam berishi bilan alohida harakterlanadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Ona tili va adabiyot fanining chuqur o‘zlashtirilishi zamonaviy pedagog foydalanadigan innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, komputer texnologiyalaridan oqilona foydalanish orqali yanada puxta, oson va tez bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashrapova T. va b. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: 1984
2. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. URL: <http://www.t-science.org/arxivDOI/2019/05-73/05-73-4.htm>

O'QUVCHILAR BILIMINI NAZORAT QILISHDA DIKTANT VA UNING TURLARI

G'afurova Zinnat Narziyevna

Buxoro viloyati Peshku tumani

8 – maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

+99891 926 19 75

Annotatsiya: ushbu maqolada ona tili darslarida o'quvchilarning bilimini nazorat qilishda diktant va uning turlari haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: diktant, ta'kidiy diktant, nazorat diktant, tekshirish diktant.

O'quvchilar savodxonligini oshirishda foydali mashqlardan biri diktantdir. Diktant o'tkazishda o'quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olish, ishda aniqlikka e'tibor berish, soddadan murakkabga borish muhim ahamiyatga egadir. Shuningdek, o'quvchilarni o'z-o'zini tekshirishga odatlantirish zarur. O'quvchi diktant yozishda so'zning harfiy ifodasini ko'rmay, eshitish sezgisi orqali tovushlar majmuasini tasavvur etadi, tovushlarni harflar bilan almashlab yozadi. Bunda psixologik jarayon bilan fiziologik jarayonning birgalikda harakatlanishi so'zlar shaklining bolada mustahkamlanib borishiga imkon beradi. Shuning uchun ham diktant imlo o'rgatishda o'z tabiatiga ko'ra to'la ta'limiy yozma ish hisoblanadi. Diktantlar maqsadiga ko'ra ikki turli bo'ladi:

I. Ta'limiy diktant.

Diktantning bu turi o'rganilgan mavzularni mustahkamlash maqsadida yozuv darsining biror qismida o'tkazilib, unga alohida soat ajratilmaydi. Ta'limiy diktantlar tashkil etish va bajarilish usuliga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Ta'kidiy diktant.
2. O'z diktant yoki yoddan yozuv diktanti.
3. Izohli diktant.
4. Saylanma diktant.
5. Erkin diktant.
6. Rasm diktant.
7. Lug'at diktant.
8. Ijodiy diktant.

Shulardan saylanma, erkin va ijodiy diktantlarda matn ma'lum o'zgarishlar bilan yoziladi. Tekshiruv diktantida yaqinda yoki ilgari o'rganilib, mashqlar bilan mustahkamlangan qoidalarini o'quvchilar qay darajada o'zlash-tirganliklari aniqlanadi. Tekshiruv diktanti biror bo'lim o'rganilgandan so'ng yoki chorak oxirida o'tkaziladi. Tekshiruv diktanti o'quv yili davomida 5-6 marta o'tkaziladi.

Diktantning bu turida yo'l qo'yilgan xatolar chuqur tahlil qilinadi, ularni bartaraf qilish usullari belgilanadi. Shu jihatdan tekshiruv diktantining ta'limiy ahamiyati katta. Imloviy mashq sifatida diktantning xilma-xil turlaridan foydalaniladi. Ta'kidiy diktantdan qoidani amaliyotga tatbiq etish usullarini yaxshi bilib olish maqsadida foydalaniladi. Matnni yozishdan oldin, uni yozish jarayonida, izohli yozuvdagi kabi, o'quvchilar so'zni qanday yozishni va nima uchun shunday yozilishini tushuntiradilar.

O'z diktant yoki yoddan yozuvda o'rganilgan imloviy qoida asosida yoziladigan so'zlar bo'lgan matnni o'quvchilar o'zlari o'qib yodlaydilar (ko'rib idrok qiladilar) yoki o'qituvchi rahbarligida eshitib yodlaydilar (idrok qiladilar), keyin o'zlari mustaqil yozadilar. Izohli diktant o'quvchilarning qobiliyatiga qarab ikki xil o'tkaziladi. O'quvchi, odatda, o'qituvchining ko'rsatmasi bilan ma'lum so'zning yozilishini diktant yozishdan oldin yoki keyin izohlaydi. So'zning yozilishini bo'g'in-tovush, tovush-harf tomondan tahlil qiladi, unga qoidani tatbiq etadi.

Bu diktantda o'quvchilar qoidalariga oid so'zlarning tagiga chizadilar. Saylanma diktantda o'quvchilar diktoverka qilingan gaplar yoki matnning hammasini yozmaydilar. Uning o'qituvchining topshirig'iga mos qisminigina (o'rganilgan qoida asosida yoziladigan so'zlarni, so'z birikmalarini) yozadilar. Diktant uchun 3—5 qismli matn tanlanadi. O'qituvchi awal matnni bir marta ifodali o'qib beradi, so'ngra matn mazmuni yuzasidan suhbat o'tkazadi. Ayrini qoidalarini eslatadi.

Keyin matnning bir qismi qayta o'qib beriladi, o'quvchilar uning mazmunini yozadilar. Erkin diktant imlo qoidalarini mustahkamlashga xizmat qilishi bilan birga, o'quvchilar nutqini o'stiradi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Rasm diktant predmet rasmini yoki o'zini ko'rsatib o'tkaziladi:

predmet rasmi ko'rsatiladi, o'quvchilar uning nomini aytadilarvayozib vergul qo'yadilar, ish shunday davom etadi (Birinchi so'z bosh harf bilan, qolganlari qoidaga ko'ra yozilishi eslatiladi). Rasm diktantda o'rganilgan qoidani, ayniqsa, o'quv yili davomida o'rganiladigan imlosi qiyin so'zlarni to'g'ri yozishni puxtalash, shuningdek, ularni o'quvchilar qanday o'zlashtirganliklarini sinash maqsadi ko'zda tutiladi. O'qituvchi mazkur maqsaddan kelib chiqib, imloviy malakani shakllantirish ustida ishlash bosqichini hisobga olgan holda, diktantning barcha turlaridan izchillik bilan foydalanadi. 34 Bayon o'quvchilarning lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqini o'stirishga qaratilgan orfografik mashq turlaridan biri hisoblanadi. Bayon orfografik mavzularni o'rganishning yakunlovchi bosqichida, o'quvchilar qoidalarini bilib olib, uni tatbiq qilishga o'rganganlaridan so'ng o'tkaziladi. Bayon yozganda o'rganilgan imlo qoidalarini to'g'ri tatbiq etish ularning ongli o'zlashtirilganligini ko'rsatadi

II. Tekshirish diktanti.

Diktantning bu turi o'rganilganlarni o'quvchilar qanchalik o'zlashtirganini sinash, tekshirish maqsadida o'tkaziladi. Shu o'rinda biz bu aytib o'tgan diktant o'tkazish usullari xususida to'xtalishni joiz deb bildik. Lug'at diktanti. Lug'at diktant o'rganilgan imlo qoidalarini mustahkmlash, o'quvchilarning so'z boyligingi oshirish maqsadida o'tkaziladi. Bundan tashqari, o'rgailgan imlo qoidalarini o'quvchilar tomonidan qanchalik o'zlashtirlganini sinash, hisobga olish maqsadida ham o'tkazilishi mumkin. Lug'at diktant uchun o'rganilgan imlo qoidasi asosida yoziladigan so'zlar, so'z birikmalari yoki turli narsalar va ularning rasmlaridan foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbek tili fanidan xalqaro baholash dasturiga o'quvchilarni o'qitish bo'yicha metodik qo'llanma.
2. O'zbek tili darslik 9 sinf Toshkent 2018yil

CLASSIFICATION OF SENTENCES ACCORDING TO THE STRUCTURE

Masharipova Adolat Odilbek qizi

English teacher at “English philology” department at
Samarkand state institute of foreign languages

Annotation: This article is dedicated to the types of sentences according to their structure. According to the given information in this article, sentence types are divided into four categories and they are explained with proper examples.

Keywords: sentence types, simple sentences, compound sentences, complex sentences, complex-compound sentences.

The repeating sentence type is one of the most difficult patterns to identify. Overuse of a sentence form, like overuse of a topic or length, can reduce a reader’s interest with a work. Simple, compound, complex, and compound-complex sentences are the four categories of sentences. The employment of independent and dependent clauses, conjunctions, and subordinators defines each sentence.

- 1) Simple sentences: A simple sentence is one that has no conjunctions or dependent clauses.
- 2) Compound sentences: A compound sentence is made up of two separate clauses connected together by a conjunction. (e.g., but, yet, for, so, and, or, nor).
- 3) Complex sentences: A complex sentence has at least one independent clause and one dependent clause. Conjunctions and subordinators are ideas that allow dependent clauses in a complex sentence to link to the independent clause.
- 4) Compound-complex sentences: A compound-complex sentence contains multiple independent clauses and at least one dependent clause. These sentences will contain both conjunctions and subordinators.

A simple sentence is a sentence that consists of just one independent clause. A simple sentence has no dependent clauses. Below are examples of simple sentences:

- Only the mediocre are always at their best. □2, 86□

Compound sentences are coordination structures having two or more immediate parts that are syntactically equal, i.e. neither is lower in rank than the other. The formative words that connect the pieces of a compound phrase are classified as follows: 1) conjunctive adverbs, 2) coordinative conjunctions, 3) fixed prepositional phrases.

Ex: I like coffee but Mary likes tea.

Complex Sentences are subordination structures having two or more immediate elements that are not syntactically equal. In the most basic example, a binary structure, one of these is the main sentence, to which the other is connected as a subordinate clause. The latter serves as an auxiliary to the major phrase and is ranked below it in importance. [3, 95]

Ex: Aziz defends her as a father defends his child.

Complex-compound sentence. Surprisingly, compound-complex statements are frequent. They can probably be seen especially in the books that are read at schools, colleges, universities and also novels. [1, 63] With the help of following examples the compound-complex sentences can be explained more comprehensible:

Ex 1.: Margaret dislike operas because they are boring, so she tries not to go to the opera houses.

In this example there are two independent clauses and a dependent clause. The dependent clause “because they are boring” should not be used on its own as a complete sentence; it is dependent to the other two sentences. It is found out that the independent clauses are the followings: “Margaret dislike operas” and “she tries not to go to the opera houses”, and they can be complete sentences on their own.

Bibliography:

1. Blokh M.Ya. The problem of the notion of concept and picture of the world in the philosophy of language // Teacher: XXI century, - M. 2007. – P. 101-105.
2. Jean Giraudoux. As quoted in The Beauty Principal by Victoria Principal. 1984. – 11 p.
3. «Теоретической грамматике английского языка», учебное пособие в Тульский государственный университет, 2007. – 140 p.

GUMON OLMOSHLARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Erkinova Nodira Ma'murjon qizi

Andijon davlat universiteti

Filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Telefon: + 998 33 003 73 04

Anotatsiya: ushbu maqolada olmosh so'z turkumining ma'noviy guruhiga kiruvchi gumon olmoshlarining leksik-semantik xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan va misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: so'roq olmoshlari, alla- va –dir yuklamalari, o'rin kelishigi, egalik va ko'plik qo'shimchalari.

Gumon olmoshi muayyan predmet, shaxs, belgi yoki harakat xususida o'ta muhim tushunchani bildiradi. So'roq olmoshi bilan qo'shilib keladigan (alla va dir) birligi ushbu olmoshga noaniq ma'nosini kiritadi. Gumon olmoshlari asosan ot va sifat o'rnida qo'llaniladi. *Yo'lakda Safoxonning kimgadir shang'illagani eshitildi.* (X.Sultonov).

Alla olmoshi ba'zi so'roq olmoshlari bilan birga gumon olmoshlarini yasaydi: allakim, allanima, allaqanday va b. Allanima olmoshi ko'pincha ot o'rnida ishlatilib, turli kelishik qo'shimchalari, egalik va ko'plik qo'shimchalarini oladi. *Bobom goho behushday allanimalarni shivirlab qo'yadi* (Oybek). *Mehri yuragini zulikday so'rib yotgan allanimalardan qutilib chiqdi.* (A.Qahhor). Allanima olmoshi ba'zan xos ma'noda va vazifasida allanarsa olmoshi ham qo'llaniladi. *Allanarsaning portlashidan uyg'onib ketdim* (S.Ahmad). Allakim olmoshi shaxslarga nisbatan noaniqlik ko'rsatadi. Allaqanday (allaqanaqa) olmoshi predmetning belgisi noaniq ekanligini ko'rsatadi. *Allaqanday qurilishlari bo'yicha ministir muovini bo'lib ishlaydi* (U.Nazarov). Allaqaysi olmoshi ham yuqoridagi olmosh kabi, predmet belgisining noaniqligini bildiradi: *ota-onasi yo'q dedilar allaqaysi qishloqdan rizq axtarib kelgan dedilar* (U.Nazarov). Allaqayer olmoshi o'ringa nisbatan noaniqlikni bildiradi. U dunyoning allaqayerida bir umr shunday tiriklik qiladigan odamlar borligini hamma tasavvur ham etolmasa kerak (X.Sultonov). Allanechuk olmoshi ko'pincha harakatning noaniq holatga yuzaga kelishi, tushunarsiz holda sodir bo'lishni ko'rsatadi. Bu olmosh holat ravishi vazifasini o'taydi. *Juda yarashdi, opacha, - dedi novcha yigit, allanechuk ishshayib* (N. Qilichev). Ba'zan allanechuk so'zi noaniq belgi ma'nosini ham ifodalaydi. Allaqancha olmosh miqdorga nisbatan noaniqlikni bildiradi. *U kishi tog'yo'lidan allaqancha yo'l bosishi kerak* (Said Ahmad). Allaqancha olmoshi ham paytga nisbatan belgining ortiq ekanligini, ko'pligini bildiradi. *Otasining o'lganiga va o'zi shaharga kelib allaqancha vaqt o'tdi* (Gazetadan).

Noaniq olmoshi ko'pincha so'roq olmoshlariga –dir qo'shimchasi qo'shilishi orqali hosil qilinadi, kimdir, nimadir, qandaydir, qaysidir. Noaniqlik shakli –dir ko'plik, egalik va kelishik qo'shimchalaridan so'ng qo'shilib ketadi. *Nimadandir mulohaza qilib, hech narsa demadi* (A.Qahhor). *Qora qo'ylardadir yer rangi-shafoq. Qarigan qayg'ular sudranar g'ijim* (R. Parfi).

–dir shakli kim, nima olmoshlariga qo'shilib, noaniq shaxs yoki predmentni ham ifodalaydi. Yo'lakda safozanning kimgadir shang'illagani eshitildi, so'ngra eshik ochib o'zi kirib keldi. (X.Sultonov). Qanday so'ziga qo'shilib, noaniq belgini ifodalaydi. Ko'pincha bu xildagi gumon olmoshi belgini ifodalovchi so'zlar oldida keladi. ... *qandaydir jiddiy bir gapni qizishib muhokama qilishardi* (S. Ahmad).

Qayer, qayoq so'zlariga qo'shilib, o'ringa nisbatan noaniq belgini ko'rsatadi. Buning uchun bu so'zlar o'rin kelishiklari qo'shimchasidan birini qabul qilgan bo'lishi shart. *Toshdan toshga to'sh urib shoshar-.* *Qayoqdadir zilol shalola* (A.Oripov). Qachon so'zi – dir ko'plik bilan birga kelib paytga nisbatan noaniqlikni bildiradi. *Qachondir biznikiga bu dam olmoqchi, negadir anchadan beri daragi yo'q bo'lib ketdi* (Gazetadan).

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Mirtojiyev M. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent.: O'qituvchi. 1992.
- 2.Muhiddinova X., Xudayberganova D va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent.: O'qituvchi. 2006.
- 3.Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent.: Talqin. 2005.

ОНА ТИЛИ О’ҚИТИШ МЕТОДЛАРИ, ШАКЛЛАРИ

Sheraliyeva Risolat Haydarovna

Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani

3 – maktab ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ona tili o’qitish metodlari, shakllari, turlari haqida yoritilgan.

Kalit so’zlar: seminar darsi, taqlidiy dars, konferensiya darsi, sinov darsi

Ona tili o’qitish metodlari, shakllari, usullari, yo’llari haqida ma’lumot berish. Ijodiy dars, musobaqa, tadqiqot, ularni qiyosiy o’rganish. Har qanday yangi mavzuni qat’iy reja asosida bayon qilinsa, darsning mantiqiy izchilligi ta’minlanadi. Darsning samaradorligi, avvalo, unga o’qituvchining puxta tayyorgarlik ko’rishiga bog’liq.

Respublika ko’rigigacha yetib borgan tilchi o’qituvchilar yutug’ining siri, matbuotda yozilishicha, o’ziga xos tarzda, ijodkorlik bilan dars o’ta olishdir. Noan’anaviy darslarga shunday darslar kiritilmoqda:

1. Seminar darsi.
2. Taqlidiy-dars.
3. Konferensiya darsi.
4. Munozara darsi.
5. Sinov darsi.
6. Teleekranda darsi.
7. Ekskursiya darsi.
8. Musobaqa darsi.
9. Matbuot darsi.
10. «Aqliy xujumlar» darsi.
11. «Kim oshdi» darsi.
12. Dialog-dars.
13. Matbuot-konferensiya darsi.
14. Boshqaruv darsi.
15. “Kulgixonamizga marhamat” deb nomlangan dars.

Albatta, bu chegara emas. Noan’anaviy darslar vaziyatga qarab, boshqa shaklda, boshqacha nomda o’tkazila boriladiki, hamma shakllarning asosida bir narsa - o’quvchilarni tilga qiziqitirish, dars samaradorligini oshirish yotadi.

Har qanday yangi mavzuni qat’iy reja asosida bayon qilinsa, darsning mantiqiy izchilligi ta’minlanadi. Darsning samaradorligi, avvalo, unga o’qituvchining puxta tayyorgarlik ko’rishiga bog’liq. Darsga tayyorlanish quyidagilarni o’z ichiga oladi:

1. Mavzuni va uning hajmini belgilash.
2. Mavzu bilan, qo’shimcha adabiyot bilan tanishib chiqish.
3. Darslikdagi ta’rif-qoidalarni sinchiklab o’qib chiqish, o’quvchilarga og’irlik qiladigan o’rinlarni izohlash usulini belgilash
4. Dars rejasini tuzish.
5. Darsni o’tkazish metodini tanlash.
6. Darsning maqsadiga mos kurgazma tayyorlash.
7. Mavzuning oldingi va keyingi dars bilan bog’liq tomonlarini aniqlash.
8. Qoida yoki ta’rifni ifodalash usulini belgilash.
9. Darslik bilan ishlashga vaqt ajratish.
10. Uy vazifasini tekshirish usulini belgilash.
11. O’quvchilarga beriladigan savollarni tayyorlash.
12. Javobga chaqiriladigan o’quvchilarni belgilash.
13. Uyga beriladigan vazifani belgilash.

Maktab tajribalaridan ma’lum bo’lishicha, ko’pincha o’quvchilar uchun biror og’irlik qiladigan mavzularni tushuntirish shartli shakllardan foydalanish samarali bo’ladi. Masalan, «Fe’l nisbatlari» mavzusini olaylik.

Hayotimizda tub burilishlarni bo’layotgan bir paytda darsning shakli, mazmuni, g’oyaviyligi, ta’sirchanligi, samaradorligi ham o’zgarmoqda.

Fakultativ mashg'ulotlar - majburiy bo'lmagan, ixtiyoriy ravishda saylab olinadigan sinfdan tashqari ishning bir turidir.

Fakultativ mashg'ulotlar 2 turli, ya'ni haq to'lanadigan va haq to'lanmaydigan turlarga bo'linadi. 2-tur mashg'ulotlarga fan o'qituvchisi ixtiyoriy tortiladi. Bu mashg'ulotda o'quvchi soni 10 nafardan 30 nafargacha bo'lishi mumkin.

O'quvchilarning qiziqishi, intilishi, qobiliyatini hisobga olgan holda dastlabki ish reja tuzib olinadi. Bu mashg'ulotlarni samarali o'tkazish shakllari va usullari belgilanadi. Bu mashg'ulotlarda dars jarayonida chuqur o'rganish imkoniyati bo'lmagan til bo'limlari, murakkab mavzular o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bilan birgalikda izohlanadi. M.: fonetika bo'limidan undoshlar tasnifi, leksikologiya va frazeologiya bo'limlari, stilistika, toponimika, insho nazariyasi va amaliyoti, sintaksisdan qo'shma gap mavzularini o'rganishni rejalashtirish mumkin.

Tavsiya qilinadigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bozorov E., Musurmonova O. Dars samaradorligining muhim omili. Toshkent, «O'qituvchi» nashriyoti, 1990.
2. Maktabda o'zbek tili va adabiyoti o'qitish masalalari. Toshkent, TDPI., 1993 yil.
3. Madaniy va ma'naviy taraqqiyot-inson kamoloti omili. Namangan, 1995 yil.
4. Til va adabiyot ta'limi" jurnalning 1993 y., 5-6-kushma son, 1992 y., 1-son.
5. "Xalq ta'limi" (Sovet maktabi) 1988 yil., 2-son; 1989 yil., 8-son; 1992 yil, 1-son.
6. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent, "Sharq" nashriyoti - matbaa konserni, 1997 yil.

ПОДХОДЫ В ОБУЧЕНИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Сайёра Рашидова

преподаватель Кокандского педагогического института

Пайзиева Ригина

студентка Кокандского педагогического института

Аннотация. Для эффективной организации процесса обучения учитель должен обладать способностью к самостоятельному конструированию системы предметного обучения, умением гибко и дифференцированно разрабатывать методику преподавания в каждом классе в соответствии с познавательными возможностями своих учеников, изобретать приемы и средства педагогической техники. От использованных на уроке и внеурочное время средств, методов, технологий обучения во многом зависит степень глубины и прочности знаний учащихся.

Ключевые слова: новые подходы, педагогическая технология, ученик, методы обучения, методика преподавания

Эффективность технологии проблемного обучения способствует развитию познавательной, коммуникативной, практической, творческой деятельности учащихся, становлению личности ученика, готовности выпускников школы использовать усвоенные знания, умения в реальной жизни для решения практических задач. Проблемное обучение предполагает создание проблемных ситуаций и активную самостоятельную деятельность учащихся по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение профессиональными знаниями, навыками и развитие мыслительных способностей. Реализуя проблемное обучение на уроках литературы, выбираю такую форму урока, как диспут или дискуссию.

Произошедшие в последние годы изменения в практике отечественного образования не оставили без изменений ни одну сторону школьного дела. Пробивающие себе дорогу новые принципы личностно-ориентированного образования, индивидуального подхода, субъективности в обучении потребовали в первую очередь новых методов обучения. Школе потребовались такие методы обучения, которые:

- формировали бы активную, самостоятельную и инициативную позицию учащихся в учении;
- развивали бы в первую очередь обще-учебные умения и навыки: исследовательские, рефлексивные, само оценочные;
- формировали бы не просто умения, а компетенции, т. е. умения, непосредственно сопряжённые с опытом их применения в практической деятельности
- были бы приоритетно нацелены на развитие познавательного интереса учащихся;
- реализовывали бы принцип связи обучения с жизнью.

Поиски новых средств обучения учащихся привели меня к пониманию того, что мне нужны деятельностные, групповые, игровые, ролевые, практико-ориентированные, проблемные, рефлексивные и прочие формы и методы обучения.

Новые подходы в преподавании и обучении позволяют так организовать учебный процесс, что ребёнку урок и в радость, и приносит пользу, не превращаясь просто в забаву или игру. И, может быть, именно о таком уроке говорил Цицерон, «зажгутся глаза слушающего о глаза говорящего». Ни для кого не секрет, что русский язык считается не только одним из самых трудных, но чуть ли не самым скучным и потому нелюбимым предметом школьного курса. Редко можно найти людей, интересующихся именно русским языком, а не литературой. Высокой целью многолетнего терпеливого труда учителя-словесника неизменно провозглашается воспитание любви к слову. Русский язык – один из самых сложных общеобразовательных предметов. Трудности восприятия лингвистических понятий и усвоения соответствующих умений и навыков учащимися связаны прежде всего с недостаточным уровнем сформированности интеллектуальной готовности к сложной учебной работе: низкой способности к концентрации внимания, умению анализировать, сравнивать, обобщать, делать выводы, применять теоретические положения к конкретным практическим ситуациям, держать в памяти большой объем фактического материала и уметь ситуативно активизи-

ровать его конкретную часть. Именно в недостаточной интеллектуальной зрелости учащихся заключается причина трудностей становления филологического профиля. В своей работе я нередко сталкиваюсь с тем, что некоторые учащиеся не усваивают материал программы по русскому языку. Трудно определить причины отставания. Ясно только одно: ситуация такая складывается под влиянием внешних и внутренних факторов. Внешние факторы связаны с особенностями среды и условиями организации деятельности ребенка, а внутренние обусловлены психологическим складом ребенка. Мне пришлось немало поработать над тем, чтобы заинтересовать учащихся, предлагая им новую систему отношений учебного сотрудничества, уважения к окружающим, взаимопонимания. Важно было найти способ, который помог бы мне научить ребят мыслить, докапываться до самой сути, делать нужные выводы и обобщения. Передо мной стояла задача способствовать формированию самооценки личности через развитие стремления к самопознанию. Систематическое формирование потребности каждого ученика получить глубокие и прочные знания постепенно развивает определенные мыслительные операции, в частности, логическое и аналитическое мышление, тем самым повышая результативность обучения, сохраняя при этом у учеников интерес к предмету. И в этом мне помог курс третьего базового обучения по новым подходам.

Для результативности обучения мне необходимо было обучить главным мыслительным операциям: анализу, обобщению, сравнению, конкретизации, систематизации. Критическое мышление - это один из видов интеллектуальной деятельности человека, который характеризуется высоким уровнем восприятия, понимания, объективности подхода к окружающему его информационному полю. Особенности концептуальных подходов этой технологии заключаются в следующем:

- не объем знаний или количество информации является целью образования, а то, как ученик умеет управлять этой информацией: искать, наилучшим способом присваивать, находить в ней смысл, применять в жизни;
- не присвоение «готового» знания, а конструирование своего, которое рождается в процессе обучения;
- коммуникативно-деятельностный принцип обучения, предусматривающий диалоговый режим занятий, совместный поиск решения проблем, а также «партнерские» отношения между педагогом и обучаемыми;
- объективная оценка положительных и отрицательных сторон в познаваемом объекте.

Организация уроков русского языка и литературы в системе интеллектуального развития основана на следующих принципах:

1. Принцип разностороннего развивающего воздействия на интеллект ребенка. Учитель подбирает и составляет упражнения, задания, в процессе выполнения которых у учащихся формируются лингвистические знания, умения и навыки, вырабатывается и совершенствуется ряд интеллектуальных качеств: мышление, внимание, память, речь.

2. Принцип действенного подхода к обучению заключается в поиске детьми собственных, неординарных путей решения проблем, в максимальной степени активизируется мыслительная деятельность.

3. Принцип обоснованного ответа. Формируются задания таким образом, что школьники оказываются поставленными перед необходимостью обосновывать свою точку зрения, свой вариант решения проблемы.

4. Принцип сотрудничества, делового партнерства учителя и учащихся. Реализовать эти принципы на уроках русского языка лучше всего при изучении нового материала. Особенностью современного урока является то, что теоретические знания приобретаются активным путем, т.е. применяется поисковый путь познания или частично-поисковый метод.

Как сделать урок русского языка интересным, увлекательным? Как привить ученикам разумное отношение к предмету? Как выполнить социальный заказ, где доминирующей идеей компонента государственного образовательного стандарта по русскому языку является интенсивное речевое и интеллектуальное развитие учащихся на всех ступенях обучения? Результатом школьного образования должно быть опережающее развитие: учащиеся должны понимать и осваивать новое, быть открытыми и способными выражать собственные мысли, уметь принимать решения, формировать интересы и осознавать возможности. Продиктовано это тем, что обществу требуются специалисты, умеющие сравнивать, логически мыслить, отстаивать собственное мнение, правильно выражать свои мысли. В этом

мне помогли подходы критического мышления, диалоговое обучение, ИКТ, позитивный настрой, тренинги, самооценивание учащихся и рефлексия. Подходы критического мышления используются в работе с учебными текстами (приемы «кластер», «инсерт», «таблицы», «синквейна» и др.).

Выявление проблемы развивает умение использовать знание при деятельностном чтении, развивает мыслительные процессы. Предлагаю вам научиться выявлять проблему на основе сказки.

Использованные литературы:

1. Елеубековой Р. К. Новые подходы в обучении на уроках русского языка и литературы. Новые подходы в обучении на уроках русского языка и литературы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: gigabaza.ru
2. Доклад «Формирование положительной учебной мотивации на уроках русского языка и литературы»
3. Б. М. Асмагамбетова. Современные подходы к обучению русскому языку в школах Казахстана

THE CONNECTION BETWEEN THE LANGUAGE AND THE SOCIETY

Shahnozabegim Yokubjonova Alisherovna

Student of Samarkand State Institute of Foreign Languages

shahnozabegimyoqubjonova@gmail.com

ABSTRACT: We all belong to a certain group of people, which we call a society and in this society what we use to communicate with each other is a language. All of the nations, countries in the world have their own language and with this language, they communicate with each other. In this article I want to show and give information about the right connection between the society and the language and how these two are connected with each other as well the ways we use them.

Key words: social features, individuals, groups, society, language, foreign language, universal language, community challenges;

INTRODUCTION

We are all members of a society, and the language we use to interact with one another in this society is called a language. Every nation and country in the globe have its own language, which they use to communicate with one another. In this essay, I'd want to demonstrate and provide knowledge regarding the proper connection between society and language, as well as how these two are linked and how we use them.

MAIN PART

Every society, regardless of place or time period, relies heavily on language for social interaction. Language and social interaction are mutually reinforcing: social interactions shape language, and language shapes social interactions. To learn this, scientists over the years created a field or major called sociolinguistics, now let's have a look at the meaning and purpose of this subject and its main features it has.

1.0 What is Sociolinguistics, and What Does It Entail?

The study of the relationship between language and society, as well as how people use language in various social circumstances, is known as sociolinguistics. «How does language alter human beings' social nature, and how does social interaction shape language?» it asks. It covers a wide range of topics, from the study of dialects throughout an area to the investigation of how men and women converse in specific contexts.

The fundamental concept of sociolinguistics is that language is constantly evolving and varied. As a result, language is neither consistent nor uniform. Instead, it varies and is inconsistent for individual users as well as between and among groups of speakers that speak the same language.

Sociolinguists also look at a variety of other topics. For example, they frequently look at how listeners value differences in language, how linguistic activity is regulated, how language is standardized, and how educational and political policies affect language.

Our cultural identities and social realities are influenced by the language we use. We internalize norms and standards that help us function in our own society, but when applied to other cultures, they might cause confusion. By purposefully modifying our communication, we can adapt to various cultural circumstances.

The words we speak are influenced by society and culture, and the words we utter are influenced by society and culture. It can be difficult to comprehend such a circular relationship, but many of the examples in this chapter, as well as examples from our own lives, assist to demonstrate the concept.

2.0 The Role of Communication in Socio-Linguistics.

Communication accommodation theory is one of the popular topics and basics of sociolinguistics which include a lot of things necessary in this field. Conversational partners may utilize convergence as part of communication accommodation, which means that one person makes his or her communication more similar to that of another. People must be aware of and monitor their own and others' communication habits in order to be adaptable. Conversational partners, on the other hand, may utilize divergence, which is when a person uses communication

to stress the contrasts between himself and his conversational partner.

“Although we sometimes talk at the same time as others or interrupt them, there are numerous verbal and nonverbal cues, almost like a dance, that are exchanged between speakers that let people know when their turn will begin or end. Conversations do not always neatly progress from beginning to end with shared understanding along the way. There is a back and forth that is often verbally managed through rephrasing (“Let me try that again,”) and clarification (“Does that make sense?”).” (Crystal, 2005);

“In situations where multiple races interact, the women usually don’t use those same patterns, instead accommodating the language patterns of the larger group. While communication accommodation might involve anything from adjusting how fast or slow you talk to how long you speak during each turn, code-switching refers to changes in accent, dialect, or language.” (Martin & Nakayama, 2010).

CONCLUSION

In conclusion, we can clearly see these similarities between the society and the language. In order, to understand and make improvements in the society we live in, I think every single of us should take the accountability and need to live with the norms we set to ourselves. Also, as long as the language is existent because of the community, the dialects and other tiny features of the language should be respected more.

REFERENCES:

1. Crystal, D., How Language Works: How Babies Babble, Words Change Meaning, and Languages Live or Die (Woodstock, NY: Overlook Press, 2005), 155.
2. Martin, J. N. and Thomas K. Nakayama, Intercultural Communication in Contexts, 5th ed. (Boston, MA: McGraw-Hill, 2010), 222–24.
3. <https://open.lib.umn.edu/communication/chapter/3-4-language-society-and-culture/>

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ ТАДКИКОТЛАР: ДАВРИЙ АНЖУМАНЛАР: 7-ҚИСМ

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.06.2022

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000